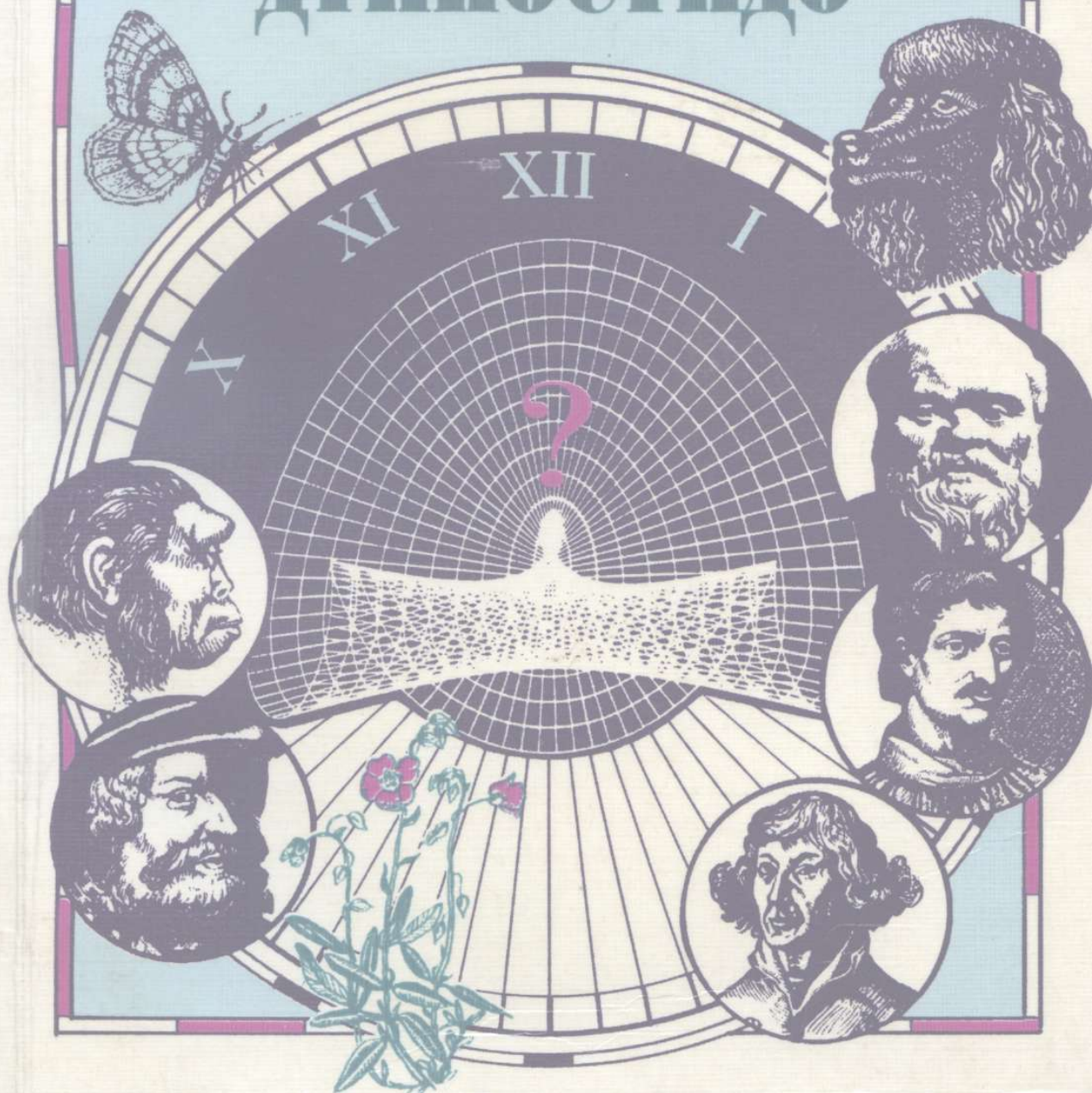

«КЫРГЫЗСТАН СОРОС» ФОНДУ

Э. Н. Гусинский

АЛИСА СУРООЛОР ДУЙНОСУНДО

«Кыргыз Республикасында гуманитардык билим берүүнү өзгөртүү»
ПРОГРАММАСЫ

З. Н. Гусинский

АЛИСА СУРООЛОР ДҮЙНӨСҮНДӨ

Жогорку класстын окуучуларына арналган китеп

БИШКЕК 1997

ББК 74.200.58

Г-96

Бул китеп «Кыргыз Республикасында гуманитардык билим берүүнү өзгөртүү» программасынын талаптарына төп келгендиктен «Кыргызстан — Сорос» фонду тарабынан кыргыз тилине которулуп чыгып отурат.

Программанын демөөрчүсү — белгилүү америкалык финансист жана ойчул Жорж Сорос.

«Кыргызстан — Сорос» фонду бул китепке өздөрүнүн ой-пикирлерин, сындары менен сунуштарын айтуучуларга терең, ыраазычылыгын билдирет.

Гусинский Э. Н.

Г-96

Алиса суроолор дүйнөсүндө. Окуу куралы. /Котор. С. Кайыпов/ Б.: «Айбек» фирмасы, 1997, 208 б. 18ВЫ 5-8355-0929-4

Китеп суроолор дүйнөсүнө, ар түркүн укмуштуу окуяларга бай саякат жасоого чакырат, суроолорго жооп издеп, аларды табуу оюнун баштайт. Китептин каармандары: Алиса, анын досу Додо, пудель Геркулес, космостук келгиндер жана көптөгөн чоң жана майда жандуу жана жансыз заттар — көргөндөрүн ар кыл өлкөлөрдүн жана доорлордун окумуштуулары, жазуучулары жана философтору менен талкууга алышып, нерселердин түпкү маңызына кыялдануу саякатын жасашат.

Г 4306030000-97

ISBN 5-8355-0929-4

ББК 74.200.58

© «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1997

© «Айбек» фирмасы, 1997

КИРИШҮҮ: СУРООЛОР КАНДАЙ БОЛУШАТ?

Алиса жайкы күндөрдүн биринде дарыя кылаасында отуруп алып ойго батты. Ал кээде, кыла турган башка иши жок болуп калса, ушинтип отура берчү. Азыр болсо, каникул убагы эмеспи. Алиса көк асман, аккан суу, учкан куш жана чымын-чиркейлерди карап отуруп, мындай ойго келди: «Дүйнөдөгү нерселер ушунчалык ар түркүн дейсиң, бири бирине дегеле окшобойт — түсү, түзүлүшү, жыты боюнча ар башка; чоң-кичине, өлүү-тирүү, жандуу-жансыз, тикенектүү, одуракай жана сыйда болушат. Мен булардын кантип ушундай болуп жаралгандыгы жөнүндө бирдеме уккам, бирок анын баары чындап эле ошондой экендигине кантип ишенемек элем?»

Алиса ушул ойлорунун акырына чыга электе анын жанына жыла басып, улуу да болсо досу Додо келип калды. Аны бул ат кайдан чыгып, эмне маани берери жөнүндө ойлонбой туруп эле ушинтип атап алган. Жашы Алисадан үч эседей чоң эле, анын дегеле бу дүйнөдө билбегени жок болучу. Алиса аны баарын — дегеле бүт-бүт баарын билет деп да ойлогон. Бирок, мына бул окуяга күбө болгон ар бир адам дүйнөдө бүт-бүт-бүт баарын билүү мүмкүн эмес экендигине көзү жетет. Додо чындап эле көптү билчү, эң башкысы, мурда өзү билбеген нерселерди билип алуу колунан келер эле. Ал эми мындай жөндөмдүн ээси болуш чындап эле, бир чоң сырдын ачкычы колунда болгон менен барар эмеспи. Анын азыр, ойго батуунун эң оор учурунда жанына келе калганына Алиса абдан сүйүнүп кетти.

— Айтчы Додо, мен атомдун түзүлүшү, аталык менен энелик, күн системасы жана ак сөөк билимдарлардын нака өкүлдөрү жөнүндө бирдемелерди уккам жана окугам. Мунун баарына макул эле дейли, баары жакшы, акылга сыярлык, бирок алардын чынында эле ошондой экенин кайдан билем? Мен аларды эч качан көргөн эмесмин да, эмне үчүн мен мунун баарына өз көзүм менен көрбөй туруп ишенишим керек? — деп сурады Алиса.

— Көрдүңбү Алиса, бир нерсеге ишенүү, же ишенбөө адамдын өзүнөн гана. Эч кандай далил сурабай туруп, эмне айтсаң, ошого ишенүүгө даяр турган адамдар да бар. Ал эми экинчи бирөөлөрү өз колу менен кармап көрмөйүнчө, өз көзү менен күбө болмоюнча түк да ишенишпейт, — деп жооп берди Додо.

— Бирок, Додо, мисалы, атомдорду кантип көз менен көрүүгө, кол менен кармоого мүмкүн, алар эң эле майда, көзгө, колго илинбеген нерселер чыгар?

— Ооба, бул маанилүү суроо, Алиса, бул абдан олуттуу суроо. Кел эми, экөөбүз мындайча макулдашалы: сен адегенде мага ишенүүгө тырыш, анан сен экөөбүз нерселердин түпкү маңызына кыялыбызда саякат жасап чыгабыз. Андан кийин сен менден мунун баары курулай фантазия эмес, жаратылыш өзү ушундай түзгөндүгүн сага кандай жол менен болсо да далилдеп берүүмдү талап кыласың. Сен суроо бересиң, мен болсо, жооп берүүгө аракеттенем. Сен ички туюмуң менен кеңешип, сени ишендире алдымбы, же жокпу — аны түшүнүүгө далалат кыласың. Бул аягында талкуулоо үчүн кино көргөн сыяктуу иш болот.

— Абдан жакшы, Додо, мен макулмун. Бирок бир суроону мен сага азыртан эле берип алгым келип турат. Айтчы, эгерде кимдир бирөө көрүлгөн фильмди талкуулоого калгысы келбесе, ал акырын гана туруп кетип калса болот да, ээ?

— Албетте, Алиса, ошол кимдир бирөөң кааласа, кетсе кетип калар, бирок сен үчүн андай жол жок — биз экөөбүз элебиз да, эгерде бирибиз эле кетип калсак, анда кандай талкуу болмокчу?

Алиса муну менен макул болбой коё алган жок. Дегеле талкуу деген сөзсүз зериктирме болуш керек деп ким айтыптыр? Ар кандай талкуунун сапаты барып-келип эле ал талкууга катышкан адамдардын жеке сапаттары менен аныкталат. Кызык суроолорду таап бере билген адамдар бар, бир нерсени кызыктуу кылып айтып берүүгө жөндөмдүү, бирок ушул саатта эмне жөнүндө аңгемелешүү баарынан артык экенин дайым эле түшүнө бербеген адамдар да болот. Ошондуктан жакшы талкуу бул — эң көп ар кыл адамдар катышкан талкуу. Алардын башына түрдүү-түркүн нерселер келет, алар болсо, ошол нерселердин баарын айтышат жана талкуулашат. Байыркы гректер талашкан эки кишинин жеңилгени утушка ээ болот — анткени ал өзүнүн билимин арттырып алат деген.

Деген менен, кандайдыр бир талкуу, сөз, талаш-тартыш башталыш үчүн кимдир бирөө бүйүр кызыткан кызыктуу бир суроо ташташы керек.

— Билесиңби, Додо, мен мурда суроо берүү ушунчалык маанилүү иш экендигин ойлобоптумун, ал эми аны кантип берүүнү да билиш керек экендиги жөнүндөгү ой башыма келген да эмес. Менин суроолорум өздөрү эле бериле берет, алар тим эле оозумдан атып чыгып турат, чыкканда да ушунчалык тездик менен чыгат — акылдуу же дөдөй суроо экендиги жөнүндө ой жүгүртүүгө жетише албай да калам — мүмкүн, берүүгө арзыбаган уят суроодур.

— Алиса, сен акылдуу суроону дөдөй суроодон ажыратып алуу дайым эле оңой деп ойлойсуңбу?

— Кандайча, Додо, өзүң деле эң соңун билесиң, кээде болот го: суроону берип коюп карасаң тегеректин баары күлүп жатат.

Додо өкүнүч менен үшкүрдү да, табышмактуу жылмайып койду, анан мындай бир окуяны айтып берди.

Миссионерлер Африкадагы байыркы абалында сакталып калган бир уруу адамдарынан сурашыптыр: «Шамал эмнеден болот? Ай кайдан жаралды? Жылдыздар неликтен жымыңдашат? Аксакалдар көпкө чейин үнчугушпайт, жооп бергилери келбейт, акыры мындай сурактан кутулуунун башка айласын таба албагандыктан, мындай дешиптир: «Ал абалтан эле ошондой болуп келген жана дайыма боло берет, ошондуктан «эмне үчүн», «неликтең» деген суроолорду эң бир дөдөй кишилер гана берет».

— Эх, Додо, мейли, дөдөй эле болоюн, айтчы, баса, шамал кайдан чыгат? Мен мурда эмнегедир бул жөнүндө ойлонбоптумун, бул жөнүндө башка бирөөлөрдүн да сураганын көргөн эмесмин.

— Эмне, Ай жөнүндөгү суроо кызык эмеспи? Жылдыз жөнүндөгүчү? Чагылган менен күндүн күркүрөгөнү жөнүндөгүчү? Неликтен чагылган дайыма ийри-муйру болуп түшөт? Дагы суроолор жөнүндө — дегеле суроолор кандайча болот?

— Жок, Додо, минткен жарабайт. Сен мага дайыма адегенде бир ишти бүткөрүп туруп, анан экинчи ишке өтүү керек деп айтуучусун. Мен шамалдын кайдан чыкканын билгим келет. Эгерде жаш балада бир нерсени билүү үчүн кызыгуу пайда болсо, аны ошол замат канааттандыруу керек го, туурабы?

— Бул дагы бир башка суроо, Алиса сулуу, болгондо да абдан олуттуу суроо, а сен болсо аны суроо эмес, жооп сыяктуу кылып айтып жатасың. Кел, мындай кылалы: шамал жөнүндө бир аз кийинчерээк сүйлөшөлү, азыр болсо, сен менен бирге дегеле суроолор кандай болору тууралуу ой жүгүрткүм келип турат.

— Макул, Додо, кечирип кой. Сен экөөбүз башында сөздү акылдуу жана дөдөй суроолор жөнүндө баштабадык беле, андан кийин гана сен мага алиги байыркы шамал

жөнүндө айтып бердиң. Ошентип, мен баштадым. Суроолор: дөдөй, мажес, күлкү келтирерлик, балача, акмактай, орунсуз, кызыктай, одоно, чакырык...

— Эмнени чакырат?

— Эмне — эмнени?

— Эмнени чакырат? Эмнени, же кимди чакырат бул суроолор?

— Билбейм, Додо, коё турчу. Алар жөн эле бир нерсеге чакыруучу суроолор — андайлар чакырык таштайт. Демек, мен уланта берем. Суроолор: акылсыз, зөөкүр, кычыкы, көйрөн, чымчыма, куру чечен, акылдуусунган, талкалагыч...

— Токто. Токтой түр, Алиса. Кандай балакет. Келчи, мен айтып көрөйүн. Ошентип суроолор: маанилүү, татаал, олуттуу, маселелүү, тематикалык, изилдөөчүлүк, жетелеме, кошумча, тактагыч, машыктырма, терең, илимий, турмуштук, философиялык...

— Суроолор: каргашалуу, кара сааттуу, көз ачырбас, ыңгайсыз, маанисиз, кокус, «орунсуз»..

— О, Жараткан! Алиса! Бул эмне деген? Эмне үчүн сенин башыңа дал ушул сөздөр келет? Орунсуз деген сөз түбүндө эмнени түшүндүрөт — туура эмес дегендиби? Анда туура суроолор кандай аталат?

— Мен сага, айтканымды өз кулагым менен укканга чейин эмне айтарымды эч качан өзүм билбейм деп түшүндүрдүм го, Додо, «Эмне үчүн?» деген да суроо эмеспи. «Эмне үчүн, качан, кайда, неликтен, кантип, кандайча?» жана да «Бул эмне?», «Муну кандайча түшүнүүгө болот?», «Эмнеси менен айырмаланат?»... Додо, байкашымда мен токтоно албай баратам.

— Алиса, сен экөөбүз суроо безгеги менен ооруп калдыкпы деп корком, билишимде бул оорунун дарысын али эч ким таба элек. Менин оюмча, биз суроолордун так ачык-айкын, так айтылган, түбөлүктүү, убактылуу; алдамчылар, крокодилдер жана селсаяктар жөнүндө; ай, бөлүкчөлөр, жылдыздар... туурасында суроолор болорун түшүнсөк гана бул оорудан сакайып кетебиз деп ойлойм.

— Додо, мен коркуп жатам. Тезирээк, тамашалап жатам де да, токтотчу.

— Мен эч кандай тамашалаган жокмун, Алиса. Суроо безгегин илим сакайта албайт, бирок байыркы табыптар анын таасирдүү дарысын кокусунан ачып алышкан. Ал мындайча: адегенде, мисалы, мындай суроо бересиң: «Эмне үчүн кар ак да, суу тунук?», же дагы: «Эмне үчүн ак булуттар ак да, кара булуттар кара?», же дагы бир: «Өлүү нерсе тирүүдөн кантип айырмаланат?»

— Додо, мен сенден суранам, токтотчу. Булардын баары мен үчүн да абдан кызык, бирок коркуп жатам, менимче, сен ошол суроо безгегинин коркунучтуу талмасына туш келип калдын окшойт.

— Коркпо, Алиса. Суроо берип аласың да, ага жооп берүүгө аракеттене баштайсың. Бул нерсе эки гана нерсе менен бүтүшү мүмкүн: биринчиси — ошол замат айыгып кетесиң, же болбосо, бул оорунун өнөкөт түрүнө туш болосуң, мына ошондо ал сени өмүр бою, тээ... жеткенче, артыңдан калбай, кээде бир аз басыла калып, кээде эпкиндеп күчөп кетип коштоп жүрө берет. Сен экөөбүз ар кандай: балача туура эмес, орунсуз жана да соңун, акылман, өткүр... суроолорду коёбуз талкуулайбыз.

— Кой, бүттү, бүттү, Додо, биринчи бапты баштайлы. Албетте, суроодон баштайбыз. Акырында айтып коёюн, канткен менен кай бир маанилүү нерселерди түшүнүп алдым: суроолор Алисача, Додочо болуп да бөлүнөт.

1-БАП ДҮЙНӨ ЭМНЕДЕН ТУРАТ?

— Додо, айтсаң, бардык телолор, заттар, буюмдар — баары бирдей бөлүкчөлөрдөн туруп калышы таң каларлык ээ? Сары түстүү ыпысык күн, мупмуздак агын суу, шак-бутактуу дарак, менин сүймөнчүктүү үйкүчүгүм Геркулес жана да мен өзүм — койчу, деги ушунун баары түпкүлүгүндө бирдей, орток, бөлүкчөлөрдөн турабы? Ушуга кантип ишенүүгө болсун?

— Анда эмесе, Алиса, экөөбүз макулдашпадык беле. Кел эми, бардыгына өз көзүбүз менен күбө болууга аракет жасап көрөлү.

Алиса өзүнүн өткөн жашоосунда — мурдагы китеп боюнча — ар кандай түргө келип, түрдүү-түркүн кубулуп турууга, өзгөчө тулку боюн өзгөртүүгө көнүп бүткөн. Дайыма эле же чоңоюп, же кичирип турууга туура келе берчү. Дүйнөдө бардык нерсенин, жада калса анын өзүнүн да баарына орток болгон кипкичинекей бөлүкчөлөрдөн турарын мындай кубулуусуз көрүүгө мүмкүн эмес экендигин түшүнчү. Бирок Алиса кайра кайткыс чечимге келди: бул сапар эч кандай самса, козукарын, белгисиз бирдеме куюлган шише идиш дегендер жарабайт — бул ашмалтайы чыккан алхимиянын баары анын көңүлүнө качан эле көк таштай тийген (Алиса дайыма эле чыныгы бийкечтердей сылык-сыпаа сүйлөчү эмес, бирок сүйлөгөндө эч качан жаман сөздөрдү колдончу да эмес, андай сөздөрдү жек көрчү).

Өзүнүн турпатын жана башка көп нерселерин өзгөртүп кубулуунун акыл-эс аркылуу жасалчу бир гана жолу бар. Ал — кыялый элестетүү жөндөмүн бир аз көбүрөөк иштетүү. Мына эми Алиса менен Додо дарыя кылаасындагы баягы сүйлөшүп отурушкан жеринен кол кармашкан бойдон учуп чыгышты, жол ката улам кичирейип-кичирейип отурушуп, дарыяга ылдам, бирок бир калыпта учуп келишти.

Додо менен Алиса бөлүкчөлөр дүйнөсүн көрүү үчүн эмне себептен сууну тандап алышканы так белгилүү эмес, бирок бир божомолдун туура чыгып калышы толук ыктымал. Европа табият таануусун негиздеген Миллеттик Фалес дал ушул сууну бардык нерсенин негизин түзгөн зат, башка нерселердин баары келип чыккан эң жөнөкөй башат деп эсептеген. Грекче бул «стойхейон» — «алгачкы негиз, элемент» деп аталган, ал эми орус тилинде буга эң эле жакын «стихия» деген сөз бар.

Фалестин окуучусу жана досу Анаксимандр бул ойго таянуу менен, бардык нерселер өз алдынча турганда эч бир сапатка ээ болбогон бирдемеден турат деп болжолдогон. Муну грекче бир сөз менен «апейрон» деп атаган. Дүйнөнүн көзгө көрүнүп турган көп түрдүү нерселери кандайдыр бир жол менен мына ушундан гана жаралат деген. (Баса, өз ордунда жетишерлик деңгээлде бек турган нерсеге гана таянып, андан түртүлүп чыгууга мүмкүн эмеспи).

Бирок Анаксимандр көп эле алдыга жүткүнүп кеткен эле — анын досу жана окуучусу Анаксимен, артты көздөй кылдат бир кадам таштады: ал бардык нерсенин түп негизи, эң жөнөкөй элемент болуп аба эсептелет деген божомол айтты. (Аба көзгө көрүнбөйт (турабы?), бардык жандуу нерселер үчүн (бардыкпы?) аба зарыл, канткен менен бул турмушта бар нерсе, кайдагы бир ойдон чыгарылган апейрон эмес да).

Анаксимен өзүнүн досун абдан жакшы көргөн, көп жагынан ага милдеткер болгон, бирок чындык издеп, ал өз жолу менен кеткен. Муну Анаксимандрдын өзү да туура түшүнгөн жана жактырган. Аба элеби? Мына дал ошол абанын өзүндө Алиса менен Додо улам кичирейип-кичирейип, алга жылуу улам кыйындап бара жатканын сезип, дарыяны көздөй учуп баратышты.

Алиса адегенде жанынан өткөн килейген бир петродактилге — байыркы учуучу курбакага окшогон Мокочоңу көрүп, коркконунан жүрөгү оозуна тыгыла түштү. Алиса аны, албетте, эч качан көргөн эмес, себеби алар алда качан кырылып жок болуп, бир да ажайыпканада сакталып калбаган. Ал анын сүрөткө түшүрүлгөн сөлөкөтүн гана көрүп, минтип ойлогону эсимде: «Эгерде адамдардын бири да эч качан муну көрүшпөсө, анын сөлөкөтү кандай экендигин кайдан билишти?»

Бирок бул сапар анын үкмүштүү божомол ой жооруп отурууга чамасы жок эле: адегенде ал чочуп кетти, анан сыр билгизбөөгө аракет жасады, андан соң, эсине келе түштү — бир жөнөкөй эле таранчы чымчык эмеспи — кызда тааныш эле нерселерди да адаттан сырт көз караш менен көрө билүү тажрыйбасы бар болучу. Бирок негизги кыйынчылык канаттууларда эмес эле.

Элестеткиле: Алиса дарыяны көздөй учуп бара жатат, эч кимге тийиштик кылган жери жок, ошентсе да бир маалда капталына дегеле катуу түрткүнчүк жейт.

Алиса тарбиячы жакшы кыз, ал, албетте, мындай дейт:

— Апей, кечирип коюңуз — бирок эч кандай жооп болбойт, ылдам алыстап бараткан чоң, менменсинген, тоголок шарды гана көрөт.

Алиса учуп бараткан багытын аргасыздан өзгөрттү да, башка бир белгисиз тарапты көздөй сызып баратып, капилеттен дагы бир шар десе шар эмес, кандайдыр бир кулактары бар шумурайга барып урунду.

— Кечирип коюңуз, — деди Алиса жанагы шумурайга, ал эми тиги болсо заматта житип жок болду. Андан соң Алисанын кечирим сурагысы да келбей калды: мейкиндик тим эле жык-жыйма экен...

Жок, жык-жыйма дешке да болбойт, ээленген мейкиндиктен көрө бош жаткан мейкиндиктер көп болучу, албетте, ал бацилл бактериясы эмес дечи, бирок кандайдыр бир кулактүү жана кулаксыз шумурайларды тим эле шыкап койгондой эле. Кээде шарлар туш келет, кээде болсо, каракатицалардын эң татаал түрү... Мына ушулардын баары бардык ойго келген жана келбеген багыттарга тынымсыз учуп, бири-бирине Алисага урунуп учуп жатышты...

... Мына эми гана жанында Додонун жок экендигин биле койду. Алисанын абалы анчалык эле адам сүйүнөрлүк эмес болучу: туш тараптан болгон түрткүнчүктөр белгилүү бир багытты көздөй, дегеле кайдадыр түз учууга мүмкүнчүлүк бербей жатты.

Бул бөлүкчөлөр жамаатында урундудан урундуга чейин гана жашап, анын ортосунда күү менен учуп гана жүрүүгө туура келди. Эч ким ага атайын жамандык кылайын деген эмес, Алисага келип урунганга чейин аны эч кайсынысы көргөн да жок. А мүмкүн эң эле өкүнүчтүүсү ушундадыр — алар үчүн кызбы, же кандайдыр бир дардайган сегиздикпи, же акмактай болгон шарбы, алар үчүн бирдей болучу. Бул шумурайлардын жана каракатицалардын баарына кайда учуу, ким менен кагышып калуу сыягы, таптакыр эле баары бир эле.

Додо да жакын жерде жок. Алиса ушунчалык кыйналып, жалгыздыктын кусасын тарткандыктан, не болсо да досун көрүү үчүн бирин-экин туура суроолорго жооп берүүгө да макул эле.

Кыйынчылык башка түшкөндө Алиса дайыма өзүнө төмөнкү суроону берчү: Менин ордума Мэри-Энн болсо, эмне кылмак?

Мэри-Энн анын ордунда өзүн өзү кандай алып жүрөрүн ачык-айкын элестетүүгө жетишкенден кийин гана ал дайыма тигинин тескерисин жасоо керек экендигин түшүнчү. Бирок, тилекке каршы, ар бир абалда анын тескерисин жасоо деген эмне экенин аныктоого дайыма эле жетише алчу эмес.

Мына, мисалы, Алиса Мэри-Энндин ушул кырдаалда өзүн жоготуп, дүрбөлөңгө түшөрүн арийне көрдү, албетте, Алисага антүүгө эч качан болбос эле, бул түшүнүктүү, бирок Алисага бул шартта кантүү керек экени таптакыр түшүнүксүз болучу.

Ошентип, бул суроого такыр жооп таба албаган соң, Алиса капаланып, сегиздиктер мененби, шарлар же каракатицалар мененби — кайсы бөлүкчөлөр менен көбүрөөк түртүшүп жатканын санай баштады. А эмне үчүн абада ар кандай шумдуктуу нерселер көп?

— «Эмне үчүн абада» дегениң эмнең? Сен эмне жөнүндө айтып жатасың деги? — деп, капыстан эле сегиздиктердин бирөө сүрай салса болобу, — Мына биз баарыбыз, мейкиндикте учуп, түртүшүп жүргөндөр абаны түзөбүз, абанын өзү ошол.

— Эмне үчүн алар мынчалык көп түрдүү? — деп ойлонду Алиса. Бөлүкчө ошол эле замат жооп берди:

— Не дегенде, биз кандайдыр бир жөп-жөнөкөй нерсе эмеспиз, биз молекулалар жана атомдорбуз — дээрлик татаал бөлүкчөлөрбүз.

— Мына сага, — деп ойлонду Алиса, — көрбөйсүңбү, алар татаал экен. Анда алар эмнелерден турат?

Алиса кандайдыр бир таң каларлык нерсе болуп жатканын, бул таң каларлык нерсенин кандайдыр үч катмардан турарын сезип жатты. Эң таң каларлыгы молекула анын оюн түшүнө коюп жаткандыгы да эмес эле, Алисаны баарынан көп таңдантканы анын кайсы бир жолдор аркылуу молекулалар менен кагышып гана тим болбостон, алар менен маалымат алышууга үлгүрүп жаткандыгы болду.

— Демек, биз аба менен эмес, молекулалар менен дем алат турбайбызбы, — деп көңүлсүз ойлоду Алиса, — А эмне, сөзсүз эле дем алыш керекпи? Эсимде, мен кайдандыр бир жерден кислород өмүр үчүн керек дегенди уккам, бирок эмне үчүн ал бизге таасир кылат, бул жагын жакшы элестете албайм...

Кардан тургузулган башы жок чоң айкел сүлпөттүү бир бөлүкчө Алисага урунган соң, өтө эле жайбаракаттык менен андан алыстап баратты. Жашоонун мынчалык жайма-жай жүрүшү жанагы тез келип урунуп, кайра тез кайткан, айрыкча акыркы учурларда караманча кутула албай койгон тири укмуштардан таптакыр айырмаланып турду. Муну Алиса: «Убакыт, дал ушул убакыт гана бир шойкомго учурады» деп чечти. Негедир анын агымы акырындагандыктанбы, же жөн эле Алисага кислород жетишпей жаткандыктанбы, — ал эми кислороддун эмне үчүн керектиги түшүнүксүз бойдон кала бербедиби, — кандайдыр баары туш тарапка калкып, сүзүп жок болуп жатышты.

— А эмне үчүн мынабу татаалсынган молекулалар жерге түшүп кетишпейт? — деп ойлоду Алиса, акыркы эркин жыйнап туруп. — Кантип эле алар түшпөй калсын? — кайдан-жайдандыр Додо келип урунду ага. — Эмне үчүн түшпөсүн, булардын тынымсыз кылган иши бир гана ошол болуп жатса?

Алиса сүйүнүчтөн өрөпкүп, дагы адашып кетпес үчүн Додонун колунан бекем кармады да, кантсе да айтты:

— Деги булар кайда гана учушпайт — өйдө, капталдай, ылдый да — бирок аны жерге түшүү десе болобу?

— Туура, алар, албетте, туш тарапка учуп жатышат, бирок ошол эле убакта алар дайыма түшүп жатышат — жердин тартылуу күчү таасир этип жатпайбы. Эгер алар түшпөсө, дегеле кайдадыр белгисиз жактарга учуп кетмек да. Салмактын күчү дайыма бардык бөлүкчөлөрдү жерге түшүрүүгө мажбурлайт, ал эми бул акылга коошпогон чалды-куйду баш аламандык бөлүкчөлөрдү бүткүл космос боюнча тегиз аралаштырып, аларды дайыма тегиз чачып турат. Айтмакчы, «газ» деген сөз дал ошол «хаос» деген

грек сөзүнөн келип чыгат. Хаос — бул толук иретсиздик, азыр эле сен экөөбүз ынангандай, газ анчалык деле иреттүү болбойт.

Канткен менен бул түртүшмөлөрдүн баары Алисанын эсин эки кылды. Ал отуруп, оюн иреттеп алса жакшы болорун сезип жатты.

— ...Демек, кислород — газ, тетиги мүчөлөрү чыгып турган тайтак буттуулар да, балким, кандайдыр бир газды түзөт, анда аба эмне болуп калды?

— Аба болсо, ал — газдардын аралашмасы, Алиса, — деп ички сезим негедир акырын жана жоошута айткандай болду. — Баары жакшы, Алиса, баары тынч, баары өз жайында. Кыйшайып бир аз уктап ал. Алдыда дагы көп кызыктар жана кыйынчылыктар бар.

Алиса адегенде каршы болуп, кобурай берди — биз апейрон издеп, сууну көздөй учпадык беле, ал эми мында болсо, Анаксимен өзүнүн абасы менен каракатицалар жана көмүр кычкыл газ (али эч кандай көмүр кычкыл газы болгон эмес, кудай акы жок болучу, ал жөн гана чаалыккандан айтып жатат), бирок көздөрү сүзүлүп бараткан, убакыт жылбай эле акырын нымтырап бараткан. Өлчөөсүн эч ким албаган бир канча убакыт өткөндөн кийин Алиса Додонун колун бек кармаган боюнча уктап калды.

Кыңкайып демекчи, бул жерде ички сезим көңүлдөгү каалоосун акыйкаттык менен чаташтырып алды — ал жерде — ободо, эч кандай кыңкая койчу жер жок эле — анын ордуна Алиса менен Додо дарыяны көздөй, кандайдыр кереметтин күчү менен ошол газ аралашмасынын бөлүкчөлөрүнө кабылбоонун амалын кылып, шар жана бир калыпта каалгып кетип баратышкан. Мүмкүн ушундай сыйкырдуу, ошол замат уктатып салчу күчкө Додонун аңгемеси ээ болуп жаткандыр. Ал акырын, бирок эргүү менен суу, байыркы мезгилдер, философтор жана окумуштуулар жөнүндө айтып жатты.

Архимед Сиракузада жашагандыктан, суунун жайын абдан жакшы билген. Сиракуза биздин эрага чейинки үчүнчү кылымда, ушу азыркы сыяктуу эле порт, кеме куруу иши өнүккөн шаар болгон. Деңизде тээ атам замандан бери эле кемелер сүзүп жүрүшкөн, көп болбосо да айрымдары чөгүп да кетишчү, эгер оодарылып кетсе, бүттү, деңиздин түпкүрүнө кетип, анын олжосуна айланчу. Анда-мында адамдар да чөгүп кетчү. Ал эми сууга ыргытылган таш болсо түз эле деңиздин түбүнө чөгүп калчу. Оор жез идиштер абдан кызык чөгөр эле — алар адегенде кораблдар сыяктуу эле сүзүп жүрө алышчу, оодарылганда гана чөгүп кетишер эле. Акырындап, ичиндеги абаны булк-булк эте чыгарып жатып, суу түбүнө кетчү.

Адамдар чөө-жайын өздөрү түшүндүрө албаган буюмдарды да жасай билишкен — бул Архимед үчүн адамдарды акылга келүүгө чакыруу болгон. Кудайлар адамдарга алардын акылына баш ийбеген: кеме, кумура, же жөнөкөй эле ашканада пайдаланчу идишти жасатып, адамдар менен колундагы оюнчуктай кылып ойноп, көңүл ачып жаткандай эле. Суу өзү да табышмак, аны жандыруу, кандайча түзүлгөндүгүн чечүү аябай зарыл болучу. Ушунун баарынын эмдигиче аткарылбай келе жаткандыгы (Фалестең бери 300 жыл өттү) дагы Архимед үчүн андан бетер — бейтартиптик жана милдетин аткарбагандык болуп көрүнгөн.

Ошентип, күндөрдүн биринде Архимеддин акылына сыйкырдуу окуяларга окшогон жактары көп бир иш келди. Сиракузанын төбөлү, Архимеддин тууганы Гиерон зергерлерден өзү жасаткан таажысын алды. Аны жасоо үчүн эң мыкты алтындын бир топ үлүшү сарп кылынган эле. Аны кийип көрүп, Гиерон эмнегедир алтынынын туура жумшалганына шектенип калды. Кыязы, зергерлердин кабак-кашы жакпай калган го, мүмкүн алардын көздөрү ойноктоп тургандыр. Ал эми төбөлдөр ар замандарда адам табиятын мыкты билген инсандар болушкан, же өздөрүн ошентип санашкан. Кандай

болсо да, Гиерон шек санап калган соң, Архимедден ушул алтын деп эсептелген тажыда күмүштүн аралашмасы барбы? деген маселени чечүүсүн өтүндү.

Архимед бул маселеге акыл-оюн бүт үрөдү. Мунун өзү бул маселени кантип чечүү жөнүндө баш көтөрбөй ойлонуп жүрүү дегендик эмеспи. Албетте, эргүүнүн болушу чыгармачылык иште белгилүү, ал гана эмес, чоң роль ойнойт дечи. Бирок адегенде маселеге акыл топтоп, эгерим, капилет келип калган эргүү болсо, иш үстүнөн тапкыдай болуп акыл иштетип жүрүү керек.

Архимед кайсы бир күнү күл менен самынданып алып ваннага түштү. Эгерде Алиса ойгоо болсо, ал мына ушул жерге сөзсүз суроо бермек:

— Кызык го, күл Менен самынданууга кантип болсун?

Анда Додо жооп бермек:

— Ал кезде самын чыга элек болучу, азыр ал анчалык мааниге ээ эмес. Андан аркысын ук.

Архимед ваннага чөмүлдү да, ойлуу бойдон кайра көтөрүлдү. Анан ваннага дагы отурду. Суу анын аракетине жараша өзгөрө берди: Архимед отурганда өйдө чыгып, турганда төмөн түшүп жатты.

Алиса мына ушул жерде сөзсүз төмөнкүлөрдү айтмак:

— Эмне экен? Суу ваннадан ашып төгүлүп жатат. Бул шектүү таажы да эгерде накта алтындан жасалса гана сууну ваннадан ашырып жиберип, эгерде андай болбосо, суу ордунда кала берет бекен. Өмүрүндө жок дегенде бир ирет бир нерсени башынан баштап аягына чейин ойлонуп көрүү керек да! Эмне үчүн ушундай болуп жатат, эмне үчүн кайсы бир телолор чөгөт да, калгандары чөкпөйт, суунун өзү кандайча түзүлгөн жана зергерлер канча алтынды кымырып алышты? Антпесе, дайыма бир нерсени айта эле беришет: Архимед жылаңач бойдон Сиракузанын көчөлөрүндө «Эврикалап!» кыйкырып, чуркап жүрүптүр. Айтчы, Додо, чындап эле ушундай болгонбу?

Додо, чындыгында Алисаны уктап жатканын, булардын эч нерсесин айтпаганын эсинен чыгарып салып, «эврика» деген сөз байыркы грекче «таптым» дегенди билдирерин, албетте, атактуу окумуштуу жана падышанын тууганынын шаардын көчөсүндө жылаңач жүгүрүп баратканын элестетүү кыйын, ошентсе, көңүл эргиген учурда ар кандай болуп кетиши ыктымал экендигин, кантсе да, уламышта дал ушундай айтыларын сүйлөп берди.

Архимед деги легенданын кишиси болгон — анын өмүр жолу, өлүмү да жаны легендалардын жаралышына негиз болгон. Архимед римдиктер Сиракузаны басып алып жатканда өлгөн. Ал бир маселе жөнүндө терең ойго батып, кумга чийме түшүрүп жатыптыр. Римдик жоокер Архимедге кылыч көтөрө чуркаганда окумуштуу башын көтөрүп: «Чиймемди бузуп жатасың, арыраактан өтчү, суранам» дептир. Турмуштагы көнүмүш жөнөкөй чындык менен дайыма эле дал келе бербесе да уламыштарда кандайдыр бир терең акыйкаттык бар. Архимед өлөрүнө жакын калганда туугандарынан мүрзөсүнүн башына цилиндрге түшүрүлгөн шар тургузуп, анан алардын көлөмдөрүнүн катышын жазып коюусун өтүнүптүр.

Алиса бул катыштын эсебин чыгарууга аракеттенип жатып ойгонуп кетти. Тагыраак айтканда, эсеп чыгарып деле эмес, муну чыгара билгендер кандай жол менен иштерин элестете албай жатып, демек, акыйкатын айтсак, терең, бирок натыйжасыз ой жүгүртүүдөн улам ойгонуп кетти.

— Албетте, сөздү суюктуктардын табиятынан баштоо керек, Архимед өзүнүн «Сууга чөкпөгөн телолор жөнүндө» деген чыгармасын дал ушундан баштаган. Архимеддин

ою боюнча, суюктук бири-бирине эн эле жакын турган, бирок тийбеген, биринен бири эркин жылмышып турган кичинекей бөлүкчөлөрдөн турат.

Алисанын абалы мурдагыдан жакшырып кеткен жок. Кысталыш убакта жүргүнчүлөр жык толгон автобуста бараткандай абалда эле.

Мурда болсо, тынымсыз уланган түрткүнчүктөрдөн күтүлүүгө мүмкүн эмес эле, бирок араларында инерция менен болсо да учууга мүмкүн болучу. Эми болсо туш тараптан: жогортон да, төмөнтөн да өңчөй шалпак кулактар гана тегеренип, оолжуп, бийлей калып жана кулактарын кыймылдатып баары бир учурда, туш тараптан каптап — эгерде автобуска салыштырууну улантсак, бардык жүргүнчүлөр бир эшикти көздөй жүткүнгөнгө окшоп жатты.

Француздар айткандай, ар кандай салыштыруу бир жеринен аксап турат, а бул болсо дегеле көп жагынан аксап жатат, анткени тигилер чыны менен эле ыкчамдык менен туш тараптан агып келишти, бирок эч кандай чыга турган жер жок эле.

Анткен менен кандайдыр бир эшик, балким болсо керек, антпесе, суунун молекуласы, апей кечиргиле, шалпаң кулактар, абада кайдан пайда болуп калсын? Суу менен абанын чек арасына Алиса түшүндө учуп баргандыктан, аны абдан аныктап көрө албай калган.

— Додо, мага бул жер анчалык жакпай турат, — деди Алиса.

— Дайыма артыңа кайрыла жүр, бирок артыңа кайтып кетпе, — деп, бир аз коошпосо да (ким билсин) философторчо үн кошту.

— Менин артыма кайтайын деген ниетим жок, Додо, сен экөөбүз элементардык бөлүкчөлөрдү издеп жүрбөйбүзбү, ал эми бул жерде болсо, дээрлик татаал, кулактуу молекулалардын өңчөй эле карбаластоосу жана түртүшмөсү (мүмкүн — түртүшүүсү жана карбаластоосу) экен.

— Сен да ушул кулактардын ээсисиң да! — деди капыстан жандата түртүп өткөн молекула, кыжырдана кулактарын кыймылдатып. — Сен өзүңдү да күзгүдөн карап көрсөң! Сенин өзүңдө эле билесиңби, алардын канчоосу бар экенин?

— Алар дегениң кимдер?

— Биз, ким болмок эле? Колум бар, бутум бар деп ойлойт, ал эми электрондук микроскоп менен карасаң — карандай эле суу.

— Кантип, карандай суу?

— Ошентип эле — адам денесинин сексен пайызын суу түзүп турат.

Же токсон пайызын беле, так эсимде жок.

— Көлөмүнүн пайызыбы, же салмагынынбы? — Додо иш билги адамча тактады.

— О койчу эми сен, дегеле акылдуусуң. Кана эми, мындай тур, — молекула андан ары чайпала, бийлей жөнөдү.

Канткен менен сууда күзгү сыяктуу кандайдыр бир сыйкыр бар. Күзгү балдарды жана акындарды сыйкырлап салат, суу-күзгүдө чагылган жээк бойлогон жаратылышты чексиз тиктеп олтурса болот. Ал эми бир фильмде ажал резина калпактарды кийип алып, колду алдыга сунган бойдон тиги дүйнөгө өтүп кетет — ал күзгүгө сууга түшкөндөй чөмүлөт.

Күзгү артындагы мейкиндикте Алиса алда качан болгон, бирок азыр ага, эгер чындап эле элементардык бөлүкчөлөргө жеткиси келсе, таптакыр башка бир мейкиндикке сүңгүп кириши керек болуп турду.

Алар Додо экөө көлөмү жагынан аябай кичиришсе да эмдигиче түзүлүшү боюнча дээрлик татаал жандыктарга толгон баягы эле көнүмүш, тааныш, кадимки дүйнөдө

калып жатышты. Ал эми эң элементардык нерселердин дүйнөсү кандай экендигин элестетүү дегеле кыйын болчу.

Алиса менен Додо жакын жердеги кулактары жылтылдаган суунун молекуласына учуп келишти, коркунучтан бүрүшө калышты (ооба-ооба, Додо да), анан: «Бир, эки, үч» деп шыбырап, кыялый элестетүү жөндөмүнө басым жасашты.

Алар көзүн ачканда айланада эч ким жок болучу.

Туурараагы, андан да жаман-аларды боштук гана курчап турду.

Андан да тагыраак (мына ушунун өзүнөн андан бетер коркунуч артты) — тээ бир ченин алууга мүмкүн болбогон ыраакта, не экенин айрып билүүгө мүмкүн болбогон, бир бар болуп, бир жок болуп турган нерсе байкалып жатты.

Түш көрүп жатып гана өзүндү ушундай сезген күндөр болот — балконго чыгасың да, анын тозмосу жок экендигиң билесиң, түбү болсо, сыртты көздөй кыйшайып турат, төмөндө болсо, тээ кайдадыр жер бар, же таптакыр эле эч нерсе жок. Мүмкүн, бийиктиктең коркуу — чын-чынына келгенде, боштуктан коркуу чыгар.

— Боштук менен чексиздикте жогорку менен төмөнкүнүн айырмасы жок, — деди Додо акырын, — кыймылга келтирилген тело эмне үчүн кайдадыр бир жерге мисалы, тетиги жакка же мына ушу жерге токтоорун эч ким айта албайт.

Аристотелдин боштук деген жок, болууга да мүмкүн эмес дегенине эми гана түшүнүп жатам. Жана да Ньютон мейкиндикти эмне үчүн «sensorium Dei» кудайдын сезүү майданы, башкача айтканда, кудайдын дүйнөнү туюуда колдонуучусу деп атаганын да эми түшүндүм.

— Бирок, Додо, сен Кудайга ишенбейсиң да?

— Мен ишенбейм, ал эми Ньютон болсо ишенген. Ал гана эмес, теология боюнча китептер да жазган. Кандай болгондо да, кудай барбы, же жокпу, вакуум, боштук, эч нерсенин жоктугу — бул абдан таң каларлык, ал гана эмес, үрөй учурарлык нерсе. Баса, жоктукту нерсе деп атоого болобу? Мына мен эми гана Парменид үчүн тигинин бар болгонунун өзү эле башка нерсенин жок экенин далили деген бүтүмдүн кандай келишпес карама-каршылык болуп көрүнгөнүн эми гана акыл менен эле эмес, бүткүл рухум (Алиса ушул жерде рух акыл-эстең эмнеси менен айырмаланат деп сурап жиберип, Додонун сөзүн бөлүп албас үчүн оозун алаканы менен шашылып жаба калды) менен сездим.

— Бирок, Додо, көрүп жатпайсыңбы, тээ алыста бир нерсе жылтылдагансыйт, көрүнөт да, кайрадан жок болуп калат.

— Андан иш жеңилдеп калбайт Алиса, ал кайра баш катырат: ошол бир нерсең кайда жоголуп, анан кайдан кайра пайда болуп жатат? Анан дагы — эмне үчүн ал жоголот жана эмне үчүн кайра пайда болот?

— Додо, билесиңби, кел ошого түптүз учуп баралы да, өзүнөн сурайлы.

Ушинтип турганда алардын жанында бир нерсе пайда боло калды да кайра жоголуп кетти. Алиса менен Додо бош мейкиндиктеги азыр эле жаңкы окуя болуп өткөн жерди аябай кунт коюп, карап турушту. Алар узакка күтүп, көз айрыбай карап турушту, бирок аны менен эч нерсенин башы ачылган жок, кайра тескерисинче, дагы бир суроо келип чыкты: эгер чыдамкайлык менен күтүп турса, баягы бир нерсе пайда болуп кайра жок болгон жерде, кайрадан дагы бир нерсе пайда болобу же жокпу?

— Ал, сыягы, орундун өзүнөн болуу керек. Алиса, көрүп жатасыңбы — тээ алыста, бир нерсе тынбай жылтылдап жатат.

— Анда эмне үчүн биз ага тез учуп жетпей бул жерде кокоюп турабыз?

— Адегенде абдан таңдануу зарыл, андан соң окуя болгон жерге сызып жөнөө керек, антпесең эч кандай окуяны да сезбей каласың, ошондуктан биз бул жерде жогоруда сен эң эле көркөмдөп айткандай, кокоюп турабыз.

Мына эми — учтук.

Дайыма эле бардык жакта бир нерселер жылтылдап тургансыды, бирок бир жерде бул абдан жыш болуп жатты.

Алиса менен Додо, өздөрүнүн ою боюнча, жакын барып чындап эле ошол бөлүкчө болсо, анын түз эле суроо берүүгө ылайыктуу аралыкта пайда болушун күтүп калышты.

Убакыт зымыроодо, бөлүкчөлөр пайда болуп жатты, айрымдары жапжакын эле жерден чыга калып жатышты, бирок баары бир аларга суроо берүүгө эч кандай мүмкүнчүлүк болбоду — алар кандай күтүүсүз жерден чыга калышса, так ошондой көз ирмемде көздөн кайым болуп турушту.

Алиса эмнегедир Библиянын кайсы бир бөлүгүндө бир каармандын Күндү токтотконун эстей калды — анда салгылашуунун жүрүшү еврейлердин пайдасына ооп жаткан, эгер түн түшсө эле, баарын кайра башынан баштоого туура келмек.

Анын оюна кечээ жакындагы өзгөчө бир шартта суунун молекуласы менен болгон аңгемелешүүсү түштү. Бири экинчиси менен кандайдыр тамырлаш эле.

Азырынча ал үшүнүн баары жөнүндө ойлонуп, аларды салыштырып көрүүгө аракеттенип жатты, ал капилеттен өзүнүн үнүн укту, үн төмөнкүлөрдү айтты:

— Додо, кел убакытты токтотобуз.

Ушул сөз оозунан чыгар менен таң каларлык бир иш болду.

Алиса менен Додо буга чейин бардык ушул пайда болуу менен жоголуулардын бирдей эмес жыштыктагы жылтылдак булутунун орто ченинде турушкан эле. Алисанын үнү чыгары менен булут жок болуп кетти да, алыста гана бир чекит катып турду.

Чындыгында бул жерде биздин каармандар да катып калышы керек эле. Анда баяндообуз да жүрбөй калмак. Окурмандарга да катып калууга туура келмек. Убакыт бул жерде китептин өзүнүн кабыл алуу мейкиндигинде эмес, китеп каармандарынын кыялмай элестөөсүндө гана токтотулган. Ошондуктан...

Алиса менен Додо кол кармашкан бойдон интервью алыш үчүн пайда болуу менен жоголуунун жүрүшүн токтотууга мажбур болгон чекитке ээндик аркылуу жөнөштү.

— Кечирип коюңуз, сиздин атыңызды билүүгө болобу?

— Мейлиңиз. Мен — Электронос Лептонос Элементарусмун.

— Кечириңиз, бу кайсы тилде?

— Байыркы грек-латын-аралашма тилде! Менимче, мындай лингвистикалык изилдөөнү сезе берүүгө болбойт — силер эмне, убакытты түбөлүккө токтотуп койду деп ойлоп жатасыңарбы?

— Ээ, ошондойбу! Андай болсо айтыңызчы, сиздер бул жерде канчоосуздар?

— Биз бул жерде молекуланын түзүлүшү жөнүндө кепти тереңдетпейли, эгерде суутектин өз алдынча атомун карап көрсөк, мен анда жалгыз ганамын.

— Кантип жалгыз? Булут кайдан?!

— Эмнени айтып жатасыз, кайдагы булут. Анын баары чыныгы булут эмес, ал ыктымалдуулуктун булуту. Ал эми суутектин атомунда лептондордон мен жалгызмын.

— Ооба, лептондордон! Демек, дагы кандайдыр бир башка бөлүкчөлөр да бар да?

— А алар, бул жакка учуп келе жатканда, тээ борбордогу занкайган немени көргөн жок белеңер? Протонос Бариинос Элементарустун өзү ал.

— Бул да грек-латынчабы?

— Албетте. Бирок шашылыңыздар, негизги суроолоруңуздарды бериңиздер.

— Жакшы, анда. Жооп бериңизчи, кайда жоголуп, кайдан пайда болуп жатасыздар жана эмне үчүн?

Электронос ойлоно баштады, көпкө ойлонду. Алисага убакыттын жүрүшү кашаңдагансып кетти. Албетте, андай болбошу анык иш, анткени, убакыт ансыз да жылбай турган. Акырында Электронос тынчтыкты бузду да, муну айтты:

— Бул жөнүндө эч кандай түшүнүгүм жок.

Ушул сөздү айтаар менен жок болуп да кетти. Заматта айлана дагы баягыдай, бирдей эмес тыгыздыктагы булут жылтылдай баштады. Алиса менен Додо мунун чыныгы эмес, ыктымалдуулуктун булуту экендигин билишкен, бирок анын өзү Додо менен Алиса үчүн эч нерсени өзгөртө алмак эмес.

Убакыт дагы жүрө баштады, эң негизги берилген суроо жоопсуз бойдон калды, уят эле, баягы экөө капарына албай калган борбордогу заңкайган неме менен сүйлөшүүгө аракет жасоо керек болду. Эми аны, ошо борборду табуу керек эле.

Заңкайган эме ордунда болуп чыкты. Алиса менен Додого аны менен аңгемелешүү үчүн өз көлөмдөрүн бир топ чоңойтууга туура келди.

— Сиз бул жерде жалгыз зериккен жоксузбу? — Алиса заңкайгандан сурады.

Электрон булутунун билинер-билинбес жылтылдагында да Протоностун кандайча кызаргандыгы ачык байкалып калды.

— Эмне кылабыз, — деди ал, — чоң атомдордо, албетте, мындан шаңдуураак. Анда бул жердегидей кантип болсун, ядродо биздейлер көп.

— Токтой туруңуз, мырза Протон. Сиз, билишибизде, заряддалып турган болушуңуз керек.

— Ооба, заряддалуумун, эмне экен?

— Эгерде сиз сыяктуулардын бир нечесин бир жерге топтосок, алар бири-бири менен түртүлүшөбү же жокпу?

— Сиз деги эмнеге кыйытып жатасыз?

— Эч нерсеге кыйыткан жерибиз жок, жөн гана биздин оюбузча, сиз ядро деп атаган нерсе өз алдынча бир бүтүн курам катары өмүр сүрө албайт — протондор бири-бири менен түртүшүп олтуруп, туш тарапка чачырап кетишет да.

Протонос андан бетер кызарып кетти.

— Силер эмне, билбейсиңерби? Биз анда... кандайча кылып муну акылдуураак айтса болот... Биз ал жерде жалгыз эмеспиз да. Ал жерде дагы нейтрондор бар эмеспи.

— Эмне экен, нейтрондор болсо эмне? Түртүшүү ал үчүн жоюлуп калбайт да?

Протон таптакыр кызыл сырга малынып калгансып, төмөнкүлөрдү күңкүлдөдү:

— Түртүлүүдөн кубаттуураак күчтөр бар. Мынчалык болгон соң, айтайын: биз ал жерде баарыбыз бир-бирибизге айланып турабыз, мунун өзү бирибизге бирибизди шумдук бир күч менен тартылып турат.

— Ачык - айрымдыгыңыз үчүн рахмат, Протон мырза, атомдо дагы башка бирөө-жарым барбы?

— Ядродо башка эч нерсе жок, ал эми чет тараптарда жеңил баа электрондор шимшилеп жүрүшөт. Баса, алар да заряддалуу, бирок таптакыр карама-каршы тартипте.

— Маалыматыңыз үчүн сизге абдан чоң ыраазыбыз, Протон мырза. Уруксат болсо, эң акыркы сурообузду берели: эмне, ядролордо протондордун саны менен нейтрондордун саны бирдейби?

— Жок, — деди протон, — тилекке каршы, андай эмес. Андай кээ-кээде гана болот, андай болуп калган учурларда эң туруктуу ядролор пайда болушат. Башка учурларда түркүндөрдүн кыйроосу жана түзүлүшү мүмкүн.

— Кечиресиз, мырза, бирок түркүндөрдүн кыйроосу жана түзүлүшү бири-бирине анчалык коошпой тургансыйт.

— Эң соңун эле коошот. Силер бул акыркы суроо жөнүндө бирдеме айткандай болдуңарбы?

Алиса менен Додо мындан ары суроо берүү бей адептик экенин түшүнүштү. Жүгүнө, арты менен ээндик аркылуу улам күчөгөн ылдамдык менен сызып баратып, күү менен электрондук булутка кирип кетишти.

— Билесиңби, Додо, мына бул өчүп-жануудан менин көзүм тунарып жатат. Чынын айтсам, мен баягы дарыя боюндагы, саякатка чейинки отурган соңун, жакшына жерге жан-дилим менен кайтаар элем.

— Демек, сен жөнөкөй бөлүкчөлөр жөнүндө жетишерлик билдим деп ойлойсуңбу?

— О, Жараткан, албетте, жок! Мен жөн гана чарчадым. Кел, сен экөөбүз бир аз эс алалы, баарын талкуулайлы — сен өзүн мындан ары эмнени кандай кылуу керек экендигин талкуудан соң чечебиз дебедиң беле.

...Алиса дарыя кылаасына отуруп алып ойго батты. Ал кээде, кыла турган башка иши жок болуп калса, ушинтип отура берчү. Ал көк асман, учкан куш жана чымын-чиркейлерди карап отуруп мындай ойго келди:

— Мына эми мен бардык телолор бирдей орток бөлүкчөлөрдөн турарын билип гана тим болбой, түшүнөм жана сезем. Мен аларды өз көзүм менен көрдүм.

— Түшүндө, — деди ички добушу, ачык байкалган жагымсыз шылдың менен.

— Сен кандай түрү сууксуң, — деп кыйкырды Алиса, — уялбайсыңбы! Сен деле ошол жерде болбодуңбу, мунун баарын өз көзүм менен көргөнүмдү, өзүм электрон, протондор менен сүйлөшкөнүмдү билесиң да.

— Акыйкаттыкты адашуудан кантип ажыратса болот?

— Мындай суроо бул бапка таандык эмес!

— Оо, сен кандай жетишкендиктердин ээси болдуң, Алиса? Мүмкүн сен эми керектүү суроолорду гана берип жүрбө?

— Кандай гана жагымсыз жана жаман эме бул! Додо, айтчы буга!

Ошондо гана Додо ишендирүү жана далилдөө — бул таптакыр эле ишке ашпоочу сыяктанган кыйын иш экендигин түшүндү. Ал гана эмес, сөздү эмнеден баштоо керек экендиги да түшүнүксүз эле. Ушундай боло турсун.

Кылымдардан кылымдар өтүп, муундар алмашып, күндөрдүн бир күнүндө Фракиянын Абдеры шаарында Демокрит аттуу бала дүйнөгө келди. Бала чоңойду. Ага жаратылыштын кантип түзүлгөндүгү жөнүндө ойлонуу жакчу. Анан ал кийин өзүнө окутуучу, улуу да болсо досу болуп калган Левкиппти жолуктуруу убактысына туш болду. Күндөрдүн биринде ал экөө тоонун башына чыгып алып, жанындагы тоого жайылып чыгып бараткан койлорго байкоо салып отурушту.

— Карачы, — деди Левкипп, — алыстан койлор тобу тоого сойлоп чыгып бараткан бир чоң жандыкка окшоп турат. Кандайдыр бир бүтүн нерсе эмес, айрым-айрым көп кой экендигин билгендигибизден гана...

Ал күтүүсүз жерден унчукпай калды.

Демокрит айтты:

— Мүмкүн биз бүтүндүк кабыл алган буюмдар да, кичинекей айрым-айрым бөлүкчөлөрдөн туруп жүрбөсүн.

— Кичинекейби?

— Абдан кичинекей.

— Эгерде аларды даанараак карап көрсөкчү?

— Бул эми баш-аягы жок эле чексиз улана бербейт да...

— «Бул» дегенин эмне?

— Бөлүкчөлөргө ажыроо. Ушинтип отуруп сен экөөбүз андан ары ажыратууга мүмкүн болбогон бөлүкчөгө чейин жетип барабыз.

— Эмне үчүн мүмкүн эмес бөлүүгө?

— Анткени алар ушундай, андан ары бөлүнүшпөйт.

Ал муну, албетте, эне тили болгон байыркы грек тилинде айтты, ошондуктан «атомос» — «бөлүнбөс» болуп калды.

— Эмне, Додо, бардык грек сөздөрү «ос» менен бүтөбү? Атомос — атомдорбу?

— Көпчүлүгү, Алиса, абдан көбү, бирок азыркы мен айтып берген тарыхка эч кандай тиешеси жок.

— Сен эмне, сен мага бүткүл ТАРЫХТЫ айтып бергин келип жатабы?

— Жакшы анда, эмесе эки мин жылды өткөрүп жиберели.

— Көп-көп кылымдар өткөндөн кийин алыскы Жаңы Зеландияда — кой өстүрүүнү сүйгөн жана билген жерде Эрнест аттуу бала төрөлдү. Ага да материянын түзүлүш сырлары жөнүндө ой жүгүртүү жакчу.

Ал жетилди. Океанды кесип өтүп, Англияга келип жайгашты — өзүнүн киндик каны тамган, жалпы аянты 269 мин чарчы километрден турган аралдары андан кичирээк, аянты баары болуп 131 мин чарчы километр болгон башка кичирээк аралга алмашты.

— Мына ошол жерде, бүткүл дүйнөгө Кембриж деген ат менен таанылган кичинекей шаарда ал түбөлүктүү, бузулбас нерселерди, эң негизгиси бөлүнбөс атомдорду (эрксизден жиберилген кайталоолорум үчүн кечирим сурайм) бытчытын чыгара ажыратып салды.

Эрнест Резерфорд, же болгонго жараша Эрнест мырза Лорд Резерфорд атомдун борбордогу ядросу жана планеталар күндү кандай айланса, ошентип айланып турган электрондору менен бүгүн баарыга маалым болгон атомдун планетардык моделин түргүздү.

— Бирок, Додо, биз андан планетага окшогон эч бир нерсе көргөн жокпуз да. Анда ыктымалдуулуктун жылтылдаган булуту гана бар болучу, ал да кийин жалгыз электрон гана болуп калбадыбы.

— Алиса, бизге башка нерсени көрүүгө мүмкүн эмес болучу, эмнени табууну эңсесең, ошону гана көрөсүң. Ал эми атомдун азыркы модели атомдогу электрондордун абалын ыктымалдуулук түшүнүктөрү аркылуу баяндап берет.

— Жок, Додо, мага бул жакпайт, бул негедир акыйкатсыз да, мен атомдун чынында эле кандай түзүлүштө болгондугун билүүнү каалайм.

— Алиса, сен «чынында» деген сөзгө кандай маани берип жатасың?

— Мен эмнени ойлоп жатканымды сен абдан эле жакшы билесиң, Додо, муну баары эле билишет. «Чынында» деген чынында эле, факты түрүндө, акыйкатта, чыныгы дегенди түшүндүрөт — дагы кандай айтышым керек.

— Ачууланба, Алиса сулуу, андан көрө, окумуштуулар Дүйнөнүн түзүлүшү жөнүндөгү ойлорун кайдан алышат деген маселе жөнүндө тереңирээк ой жүгүртүүгө аракет кылсаң.

— Кайдан аларын мен билем, — деди ички добушу. — Алар короолуу топ койлорду кунт коюу менен карашат.

— Эх, жагымсыз ай, айланы алты кетирдиң. Мен азыр сени өчүрүп коём.

— А сен ошентүүнү билесиңби?

— Билген-билбегенимдин айырмасы кайсы, жадаттың сен мени. Азыр мен бир маселе жөнүндө терең ойго батып кетем, сен ошондо жоголосуң. Биз сен экөөбүз бул китепте эч кимге бардык суроолорго жооп табабыз деп убада берген эмеспиз. Кел, мен сага азыр бир абдан жашыруун сырды ачайын, эгер кааласаң?

— Албетте, каалайм, мен эң жашыруун сырларды абдан жакшы көрөм.

— Бул китеп, Алиса, бул китеп жооптордун китеби эмес, суроолордун китеби. Анда, албетте, кандайдыр бир маалыматтар жандата айтылат, бирок бул окуу китеби эмес, Алиса, таптакыр окуу китеби эмес.

— Жакшы, Додо, окуу китеби болбой эле койсун, бирок талкууну кандай кылабыз?

— Аны болуп өттү десек болот. Сен «чындыгында эмне болгону» жөнүндө суроо бергенинде, мен ага кандайча маани берерин тууралуу сурадым, мына ошондо эле баары ишке ашкан. Талкуу деги эмне үчүн керек? Көргөнүн жана укканың жөнүндө терең ойлоону үчүн керек.

— Мен негизинен макулмун дечи, Додо, бирок биз муну башында башкачараак элестеткендей болдук эле.

— Ооба, башкача. Бирок сен мага айтчы — Христофор Колумб кай жакка баруунун жолун издеди эле?

— Индияга.

— А эмнеге туш болду?

— Америкага.

— Мына ошондой боло берет.

2-БАП ЭМНЕ ҮЧҮН АСМАН КӨГҮШ

Көгүш асмандуу, кыймылсыз чалкайган ак булуттуу татынакай ак жайдын күнү эле. Жанга жагымдуу, таза жана жапжарык жайдын күнү. Алиса менен Додо дарыя боюндагы көк майсанда тээ бийикке көз чаптырып, чалкаларынан жатышкан.

Аба абалкысындай эле көзгө көрүнбөйт, бирок кечээки күндөн бери ал аба болбой эле газдардын аралашмасы болуп калды. Ал газдардын ичинде эмнегедир дем алуу үчүн абдан зарыл болгон кислород да бар эле. Ал эми дем алуу болсо, өз кезегинде эмне үчүндүр жашоо үчүн абдан керек экен. Анда көмүр кычкыл газы да бар эле. Кечээ түшүндө ал жөнүндө бирдемелерди көрсөтүп же айтып жаткан болсо да, Алиса аны менен али жакын тааныш эмес.

Алиса эстөөгө аракеттенип жатты — кечеги түштө кандайдыр бир өлгүдөй өкүнүчтүү нерсе бар эле, эмнегедир абдан өкүнүчтүү жана сууга чыланган... Эх, ооба, баягы адепсиз молекула айтты эле го...

— О, койчу эми, — деп соорото күбүрөндү ички добуш, — эмне, суудан болсо, суудан да, эмне экен.

Сыягы, Фалестин ою канткен менен көп жагынан туура болгон. Айлана-тегеректе суу канча дейсиң! Ал тим эле бардык жерде бар: деңиз, дарыя, ак булуттар, кара булуттар жана аягында... Койчу, тим эле адам чыдагыс. Дээрлик сексен пайыз же мүмкүн андан да маскара — токсон пайыз.

— Эч кандай деле шумдук нерсе жок. Деги сен өзүңдү кандайча элестетесиң? Деги сенин тээ түпкү тегиң ким экендиги өзүнө дайынбы?

Бул ички добушу эмне үчүн аны менен мындай одоно сүйлөшүп жатканын Алиса жакшы түшүнбөдү, бирок жек-жааты жөнүндө кандайдыр бир кызык нерсе айтып калбасын деп азырынча аны токтоткон жок.

— Бул жерде анын кандай тийешеси бар? Эмне экен, маймылдар менен дейли...

— Маймылбы! Аларды, тим эле эки ата өткөн туугандарым десең да болот. Мен тээ алыскы, деңизден кургактыкка кандайдыр бир макулуктун жаргактардын жардамы менен эмес, бирок али алакандары менен да эмес, чыккан мезгилин айтып жатам... Ооба Алиса, айтса-айтпаса төгүңбү, сенин денеңдеги бардык суюктуктардын негизин дал ошол суу түзөт, ал универсалдуу эриткич.

Бирок Алиса канткен менен өзүн кемсингендей сизди. Эмне, ал суу толтурулган баштык беле!

— Айтчы, Додо, мен чындап эле суу толтурулган баштык баштанып турамбы?

— Эмне үчүн? Сен эң эле сын-сыпаттуу кызсың.

— Мейли, ошондой эле болсун. Мен сенин оюңча суу толтурулган сын-сыпаттуу баштыкка окшоймунбу, жокпу?

— Карабайсыңбы, Алиса, — Додо кебелбестен жооп бере баштады, — бул эң эле татаал нерсенин өтө эле жөнөкөй модели дээр элем. Ошол аябагандай татаал нерсе сенсиң. А эмне үчүн сенде ушундай үрөй учурган образ пайда болду?

— Себеп дегенде... Мына айтчы, Додо, эгерде булут суунун молекулаларынан турса, анда суунун молекуласын булуттун бөлүкчөлөрү дешке болобу?

— Айтса да болор эле, Алиса, эмнегедир ага тил барбайт. Булут бул жөн гана суу эмес да, ал өзү ак, барпагай, асманда калкып жүрөт. Ушунун баарын суунун молекуласы дей салсак болоор беле?

Алисага бул жооп жагып калды. Булут кандайдыр бир пайыз гана эмес дегеле толугу менен суудан турат, ошентсе да, Додо суунун молекуласын анын бөлүкчөсү деп атаганга даабай жатпайбы. Туманчы? Ал деле суунун молекуласынан турат эмеспи. Кызык, туман таркаганда ал эмнеге айланат болду экен?

— Анда таптакыр эле кызыга турган эч нерсе жок. Аба көрүнбөй эле турбайбы? Туман деле таркагандан кийин ошол сыяктуу көрүнбөй калат.

Мында кандайдыр бир ой бар болучу, бирок Алисага ички добушу эң негизгисин али толук айтпагандай сезилди. Бу кандай?

— Жабыштың да калдың! Адамдар айрым-айрым молекулаларды көрүшпөйт, көргөндү билишпейт, көрө алышпайт. Сен андан көрө тескерисинче ойлосоң болмок.

— Кандай, тескерисинче?

— Жөпжөнөкөй эле. Эмне үчүн сен булутту же туманды көрүп жатасың?

— Кантип ушундай болуп калат, — деп ойлоду Алиса, — бөлүкчөлөр бардык жерде бипбирдей да, алар түзүп турган нерселер ушунчалык ар башка? Адамдар, иттер, өсүмдүктөр жөнүндө айтпаганда да, молекулалары бирдей болгон сууну алсак: эмне үчүн кар — ак, ал эми суу — тунук? Муз да — тунук? Башкача айтканда көрүнбөйт? Терезенин таза айнегин биз көрбөйбүз, биз алардын ары жагындагы башка нерселерди көрөбүз. Аба да көзгө көрүнбөгөн тунук... А булут болсо ак.

Додо үндөбөстөн, акылын топтой албай көктү караган бойдон жатты. Булут акырын жылып баратты. Жана алардын бирөө өзүнүн көлөкөсү менен аларды жапканы жаткан. Эмне үчүн булуттан көлөкө түшөт?

Додонун жүзүндө маанайы пас жана бир аз аргасыздыктын күлкүсү турду. Эгерде жаш балада бир нерсени билүүгө ынтызарлык пайда болсо, аны ошол замат канааттандыруу зарылбы, же эң жакшысы алгач бир азга күтүп туруу керекпи? Эгер күтүп туруу керек болсо, анда эмнени күтүп туруу керек?

Булут Алиса менен Додонун как төбөсүндө алоодой жанып турду. Алисанын башы бир аз айлангансыды. «Сен даярсыңбы? Сен коркпойсуңбу?» деп акырын сурады, баягы түрү суук жана жаман эмес, башка добуш. Бул жанында катар жаткан эмес, кандайдыр ичинде жашап жаткан Додо сыяктанып туюлду. «Мен даярмын, мен коркпойм, мен каалап турам», — деп ойлоду Алиса, анан алар көгүш асманга атырылып чыгып, китке бир аз түспөлдөшүп кеткен булутка жакындай башташты. Жону кадимки эле киттикиндей болучу. Көлөмү да киттикине жакын эле — суунун молекуласынын көрктүү үймөсү.

— Мынакей! — деп ички добушу капилет заңк этти.

— Сен деги эмнени айтып жатасың? — деди Алиса.

— Кристалл да эмес, суюктук да эмес, газ да эмес жана буу да эмес, үймө.

Ички добушу ошентип кыйкырды да, эч нерсени түшүндүрбөстөн тынып калды.

Додо да эч нерсе дебестен Алисаны күтө, тиктеп турду. Алиса болсо, булуттарды карап турду, андан эч нерсе өзгөрүп кеткен жок.

Ошентип турганда кандайдыр бир бейтааныш добуш бийик жана бек чыкты:

— Дүйнөнү максатсыз тиктей бербей!

Бул кантсе да көңүл орутарлык иш эле. А добуш болсо уланта берди:

— Ички көрүмүңдү иштет, Алиса, анык нерседен да шек санай бил. Булут, албетте, ак, асман — көгүш, кара булуттар — капкара, эмне экен? Аба сенин айтымыңда көрүнбөс, ал эми асман көгүшпү? Анда асман деген өзү эмне? Сенин көздөрүң сени алдаган жок Алиса, бирок акыйкаттыкты айтып турган жери жок.

Алиса, өзүндөн өзүн бөлүнүп чыгып, өзүндү өзүн сырттан карасаң, деги сен эмнени турмуштун аныктыгы, акыйкаттыгы, чындыгы деп эсептейсиң? Сенин көргөндөрүң сен булардын бардыгын билгендигиң менен байланышкан. Эмне үчүн булуттан көлөкө түшөт? Эмне үчүн ай менен күн кызарып батат? Кандайдыр бир терең ойлонулган тажрыйба жүргүз, булут астында кыймылсыз асылып тура бербей.

Добуш кандайдыр алыстап, басаңдай баштады. Алиса аны таптакыр басылып калат экен деп, чочуп, күтүлбөгөн жерден өзүнөн өзү кыйкырып жиберди:

— А сен кайсы, сырткысыңбы, же ичкисиңби?

— Анын баары түркө турбаган нерселер, Алиса, баары эле бир. Ичинде эмне, сыртыңда эмне бар экенин аңдап билүүгө дайым эле мүмкүн боло бербейт.

— Сен кимсиң деги, атың ким? — таптакыр калтаарый түшүп, үнүн бек чыгарды Алиса. Добуш жооп кайтарды:

— Альберт Парменидович Однокамушкин.

Ошондо гана Алиса таанып билүү кызыкчылыгынан сырткары дагы кандайдыр бир нерсени ишке чегүү керек экендигин түшүндү. Ал кандайча атады эле: «ойлонулганбы», же «оюн менен элестетилгенби?» Эмне, бул жерде экөө бирдей эле болуп калды бейм.

Алиса акыл токтотуп, бир баштан ой жүгүртүүгө аракеттенди. Аба көзгө көрүнбөйт, анткени андан жарык өтөт, ал эми булут болсо, жарык менен кандайдыр бир башкача мамиледе болот. Жарык Күндөн чыгып, бардык нерселерге жарык чачат, алар жарык менен кандайдыр бир катнашта болушат, ошондуктан алар көзгө көрүнөт.

— Көз көрүнө (Көзгө көрүнө) нерсе, — деди ички добуш, — түндөсү эч нерсени көрүүгө болбойт.

Булуттар жарыкты эмне кылат?

Акыл-эс жана элестетүүнүн апачык көзү менен Алиса, Додо экөө ойго келбеген жана элестетүүгө мүмкүн болбогон ылдамдык менен суунун молекулаларын кыйгап, тепчип өтүп жаткан, аларга али бейтааныш болгон, кипкичинекей бөлүкчөлөрдү көрүштү. Алар жалгыздан эмес, топ-тобу менен эле. Алар бири-биринен кандайдыр байкалбаган бир нерселери аркылуу айырмаланып турганы менен, баары бир гана текке киргендиги айдан ачык эле. Алардын айырмачылыктары эмнеде экендигин Алиса ички көрүмү менен эч аныктап тааный албай жатты.

—Ички көрүмүн менен жете албасаң, сырткы көрүмүңдү жумша, — Однокамушкиндин үнү дагы келип жетти.

—Парменидыч, уксаң, — деди дагы бир ороюраак, бирок жакшылык каалагансыган үн, — кызга да кыйын болуп жатпайбы.

Додонун үнү менен:

— Асыл нерсеге жетүү дайыма кыйын, — деди мейкиндик.

Алиса менен Додо булут астынан учуп бара жатышып өздөрүнүн ички, сырткы көрүү сезимдери аркылуу кичинекей бөлүкчөлөрдүн топтору менен суунун молекуласынын топторуна барып тийип, алгачкы түз бара жаткан жолунан чыгып, учуу багытын кантип өзгөртүп кетип бараткандыктарын жана андайдын өтөлө көп кайталанып жаткандыгын көрүштү.

— Додо, кантип ушундай болуп жатат: кадимки сырткы көрүү сезимибиз менен биз жарыкты дайыма көрө алабыз да, аны түзүп турган кичинекей бөлүкчөлөрдү эч качан көрө албайбыз.

— Жарыкты көрүү бул фотондорду — ошол бөлүкчөлөрдүн өзүн кабылдоо деген сөз. Алар көзгө тушма-туш келгенде ага кандайдыр таасир этишет да, адамдарга — мен көрүп жатам дешке мүмкүндүк түзүп беришет.

— Демек, биз бир нерсени көрүп жатканда фотондорду гана көрөт экенбиз да?

— Сен өзүң азыр эле «биз аларды эч качан көрө албайбыз» дебедиңби.

— Күзгүгө каранып жатканда мен эмнени көрөм?

— Суу толтурулган баштыкты, — деди жагымсыз, жаман үн. Кээде бөлүкчөлөр молекулалар менен бет келишкенден кийин кайдадыр житип кетип жатышты, бери болгондо Алиса алардын эмне болуп жатканын таптакыр көрө албай койду.

— Додо! Сен экөөбүз көрбөдүкпү, айрым фотондордун молекулага кабылары менен жоголуп жатканын. Мүмкүн, көздө да ошондой бир нерсе болуп жүрбөсүн?

— Сен дагы бой көтөрө баштадың, Алиса, — деп чымчыды ички (же сырткыбы жана канчанчы ирет?) добуш.

_А сенин көзүңдө, эмне, молекула жокпу? Ооба Алиса, сен акыл-эстүү нерселердин катарына киресиң, акыл-ой, ан-сезим, туюу — дагы эмнелерин бар? Ошентсе да, сен баары бир молекуладан, дээрлик татаал, албетте, ар түрдүү молекуладан турасын, бирок...

_Ай, суранам, кереги жок, дагы ушул жөнүндө...

— А мен таптакыр эле ал жөнүндө айтайын дегеним жок. Сенин көзүңдө, деп жатам мен, атайын бир ушундай молекулалар бар...

Алисанын бул жөнүндө дагы уга берүүгө шайманы калбады. Бир дегенде эле баарын камтып кетүү кыйын, бул тууралуу мындай макал да бар: «Жутаарыңды ойлоп сугун».

— Чын эле. Молекулалар жанагы фотондорду жутуп алышабы? Мүмкүн, кара булуттар жарыктын баарын жутуп алып, ошондон улам бизге анын эч нерсеси жетпей жатып жүрбөсүн?

— Ошого эле жакын, Алиса, бирок, бул жөнүндө бир аз башкачараак айтышат. Мындай сөз бар — сиңирүү...

— Сен алар аны жутпайт, сиңирип алат дегин келип турабы?

Алиса күндөн күчтүү агым менен келе жаткан фотондордун айрымдары булуттарды тепчип өтүп, айрым бөлүктөрү молекулалар тарабынан туш тарапка чачыратылып, ал эми дагы бир бөлүгү кайда экени белгисиз болуп житип жатканын карап турду. Алиса Додого карады. Ал жылмайып:

— Ооба, Алиса, мунун аныгына жетүүнүн бир гана жолу бар. Сен даярсыңбы? — деди.

Алиса менен Додо бекем кол кармашкан боюнча булуттун тереңин көздөй сүңгүп кетишти. Жөнөкөй байкоо жүргүзүү алардын кызыккан суроосуна жооп бере албайт эле, алар чыныгы иликтөөнүн жолуна түшүп калышкан.

Алиса менен Додо мындай ой жүгүртүштү: кылмышкердин кайда экендиги жөнүндө эч кандай маалымат жок болсо, ал ар кандай болжолдонбогон эле жерден чыгышы мүмкүн. Ошондуктан алар дал ошол болжолдонбогон бир жерге токтошту да суунун бир молекуласын байкоонун бутасы кылып алышты жана милдеттерди тактап алышты: Алиса молекулага учуп келген фотондордун, ал эми Додо болсо, учуп чыккан фотондордун эсебин алды.

Турмушта көп, ал эми детективдик романдарда ар дайым кездешкендей, башкы окуя күтүлбөгөн жерден болуп өтүп, каармандардын байкагычтыгынан жана көрөгөчтүгүнөн гана көзгө түшүп калды: Дододо Алисага караганда бир фотон аз чыкты. Бирок, бул эмнеден болгондугун байкоочулар баамдабай калышты: электрондун топтому жай жылтылдап жатты, ал эми анын артында тээ бир алыста ядролор термелүүдө.

Ядролор дегеле эч нерсеге катышы жок, күнөөсүздөй сезилди, алардан эч ким шек санаган да жок. Ал эми электрондун топтомучу, мына ушулар канткен менен шектүү туюлуп, кандайдыр бир өтө эле бейкапар жылтылдап турушкан. Анан да ал абдан эле симметриясыз болучу. Бирок кай бир жеринен фотонду көрүү мүмкүн эмес болучу. Жеп коюштубу, ким билет?

— Кыязы, Алиса, убакытты дагы бир ирет токтотууга туура келет окшойт. Сен аны жасоонун жолун унуткан жоксуңбу?

— Албетте, унуткан жокмун, Додо, деги мен аны эч качан билген да эмесмин. Кел, токтотолу, эгерде ал фотондорду табууга жардам берсе, жок дегенде...

Алиса сөзүн бүтө электе жылтылдак өчтү, электрондук булут көздөн кайым болду, тинтүүлөрдүн бет алдында чапчаң лептон пайда болду. Ал тигилерге өтө эле тааныш сезилди. Бирок, амандашып, суроо-жооп алып отурганга убакыт жок эле (ал токтотулган болсо да, же мүмкүн дал ошол үчүндүр), Алиса бир секунданы да текке кетирбей, сылык-сыпаа суроо таштады:

— Кечиресиз, эмелеки фотондорду жутуп жиберген Сиз белеңиз?

— Менби, же башкабы — айырмасы кайсы — биз электрондор бири-бирибизден айырмаланбайбыз. Бирок силер жутуп жиберди деп эмнени айтып жатасыңар? Мен аны эмнеме жутмак элем? Менин ичимде эч нерсе жок, тактап айтканда, менин эч кандай «ичим» жок, мен эч кандай ички түзүлүшкө ээ эмесмин.

Сыягы, күдүктүү эме өзүнүн кылмыш ишине катышы жок экенин, болгондо да, эн татаал жол менен көрсөткүсү келди окшойт. Бир жагынан алганда — айырмаланбоочулук, экинчи жагынан — ички түзүлүштүн таптакыр жоктугу. Мейли, мунун баары ушундай эле болсун, ал эми фотондор кайда житип кетип жатты.

— Демек, Сиз аны жуткан жоксуз? — Алиса, не бар, не жок, тактап койду.

— Жутту эмес, сиңирди, — деп жооп берди Электрон, сыягы эч кандай уят-сыйытты ойлобой туруп.

— Айырмасы кандай? Анан кантип Сиз, ички түзүлүшүңүз жок туруп, аны кай жакка ката салдыңыз?

— Кимдин кимди кайда ката салгандыгы али белгисиз. Мен бул жерде өзүмчө эле жылт-жылт этип коюп турам, эч кимге катылбайм, анан кандайдыр бир эме жетип келери менен мен энергиянын башка деңгээлиңе өтүп калам.

— Жакшы, Сиз энергиянын башка бир деңгээлиндесиз, а фотончу, ал кайда?

— Мен аны сиңирип алдым, мен аны эми нур кылып чачыратам.

— Кантип эле ушундай болсун? Демек, ал кантсе да Сиздин кайсы бир жериңизде да?

— Жок, антип айтууга болбойт. Ал азыр эч жерде жок, силер мейкиндик-убакыт менен ушул сөөдүрөк оюнду баштаарыңарда, аны эми учурганы жаткамын.

— Мейкиндикти биз эч нерсе кылган жокпуз, — деп Алиса каяша айтты. Электрон аны кандайдыр бир башкача тиктеди эле, ал өзүн ыңгайсыз сезип кетти.

— Оо, Алиса десе, — деди Додо акырын. — Сенин унутуп калбагандыгыңды, унутмак турсун сенин аны эч убакта билбегендигиңди мен билем, ошентсе да бул сенин гана эркиңе баш ийет.

— Бирок мен...

Мына ушул жерде электрон көздөн кайым болду, кайдан экенин ким билсин, фотон пайда боло калды да, көз ирмемде белгисиз бир багытка кетип жок болду. Электрон топтому кайрадан пайда болду, бирок ал мурдагыга, ушул кичинекей сукбатка чейинкиге, көп окшош эмес эле: негедир бүрүшүп, көлөмү кичирип жана сырткы түзүлүшү өзгөрүп калыптыр.

Чынында эле ойго түртө турган нерсе бар эле.

— Ии, жакшы, — деди Алиса, — бул кандай сиңирип алса, ошондой нурга айландырып чачыратып жиберди, бар болгону башка гана багытка. Чамасы, мен ак булуттун эмне үчүн ак экендигин түшүнө баштадым, бирок, кара булуттар фотондорду кайда жоготуп жатышат? Ал жерде деле суунун молекулалары эмеспи. Туура, алар ал жерде чоң-чоң тамчыларга жыйналышат, мүмкүн, иштин баары ушу жерде жаткандыр? Демек, кара түс — жок болгон ак түспү? Тагыраак айтканда, ак түстүн жок учуру. Анда абаны эмне кылабыз? Эгерде ал көрүнбөс болсо, эмне үчүн асман көгүш көрүнөт?

— Булуттарчы — көрүнөбү?

— Албетте, сен экөөбүз дайыма аларга суктанып жүрбөйбүзбү.

— Биз булутту эмес, күндүн чачыранды жарыгын гана көрүп жатабыз да.

— Жакшы, Додо, жарыксыз эч нерсе көрүнбөгөндүктөн, биз анда дайыма күндүн жарыгын гана көрөт экенбиз да.

— Эми ошентсе да, күзгүдөн каранып жатканда эмнени көрөсүң?

Алиса акылын бир жерге топтоду. Жашыл жалбырактар, кызыл шар, кара үй күчүк пудель... Топ ар кыл фотондордон турат... Булут фотондорду чачат, себелейт... Ар бир тело ар башка болуп көрүнөт.

— Додо! Сыягы, мен бирдеме түшүндүм. Бизге күндүн жарыгынын фотондорунун бүткүл бир тобу таасир этсе, анда ак түстү көрсөтөт. Булут фотондордун бир бөлүгүн сиңирип алат, бирок калганын топтун составын бузбай туруп чачат. Абада жарык чачыраган учурда фотон тобунун составы кандайдыр өзгөрүүгө учурайт. Мүмкүн аба көгүш түс берүүчү фотондордон башканын баарын сиңирип алат көрүнөт?

— Эгерде бул ошондой болсо, күн батардагы кызыл күндү, кызгылт сары айды көрө албайт элек.

— Ай, ал эмне, жөн гана күндүн нурун чагылдырабы?

— Аристотель айды дегеле бир күзгү сымал нерсе деп эсептеген. Бирок, ал чагылдырып гана тим болбойт, башка телолор сыяктуу эле бетине түшкөн жарыкты чагылдырат да, чачат да, сиңирет да. Ал анчалык деле көп эмес, бар болгону бетине түшкөн жарыктын жети пайызын гана чагылдырат. Айтмакчы, кара баркыт түшкөн жарыктын эки пайызын чагылдырат — көрүп турасын, айырмачылык өтө деле чоң эмес.

Ошентсе да ай кээ бир учурларда ушунчалык жарык көрүнөт!

Ай таптакыр караңгы түндүн фонунда гана «ушунчалык» жарык көрүнөт, Алиса, андай убакта эн эле араң жан жылдыздар да дап-даана көрүнүп калат.

Алиса жылдыздарды тиктеп отурганды жакшы көрчү. Көк, сары, жашыл жана кадимки эле ак түс берип, ушунчалык жарашыктуу көрүнүшөт, көз кысып жаткансып дайыма жылтылдашат. Аларды жөн эле карап отургандын өзү да кызык, ал эми аларды талдап карасаң, андан да кызыгыраак : түсү жана көлөмү боюнча салыштыруу, топ жылдыздардын, эң эле белгилүүлөрүн — Кассиопеяны, Орионду, анан, албетте, Чоң жана Кичи жетигендерди гана ажырата билчү. Алиса алардын эч бир аюуга окшогон жерин таба алчу эмес, бирок негизинен алар дээрлик жакшы таасир калтырчу.

— Додо, эмне үчүн жылдыздар түркүн түстүү болушат?

Ушул убакта мезгил менен мейкиндикке бирдеме болду: Алиса менен Додо кайрадан баягы дарыя боюндагы кадимки орундарында болуп калышты, караңгы асманда жылдыздар жылтылдайт, ай жапжарык нурун чачып турат. Додо асманды карады да, ичинен бир нерсе деп күбүрөнүп койдү.

Жылдыздар кээде асан-үсөндүн бардык түстөрүн күлпүнтүп жатты — бирде ачык жаркырай калып, бирде басаңдай түшүп, ал эми кээде таптакыр эле жоголуп кетип жатышты. Чындыгында ушунун баары, мүмкүн, жылтылдоо эле болуп саналат.

— Айтчы, Додо, эмне үчүн жылдыздар жылтылдашат?

Додо жооп бербестен, күңкүлдөгөнүн уланта берди. Алиса акырын кулак салды да, түшүндү: бул жөн эле кадимки күңкүлдөө эмес болучу, бул өзүнчө жаткан иш эле, сөз Додо жөнүндө болуп жаткан соң, муну ырдоо деп атоо керек болучу. (Додонун үгүмү жок гана эмес, ал дайыма ноталардын арасынан жылмышып кеткенге чебер эле, анысы аз келгенсип, ар жолу, ар кандай жол менен ошентчү).

Ошентип, Додо ырдап жатты:

*Ааламдардын арасында, жымыңында жылдыздын
Бир Жылдыздын атын атайм талбастан.
А мен Аны сүйгөн үчүн ошентпейм,
Башкасынан чарчайм чамам калбастан.*

*Эгер мени арабөктүк кыйнаса,
Жолун издейм ошондон жооп алыштын.
Андан шоола көп түшкөндөн эмес да —
Ал турганда кереги жок жарыктын.*

— Додо, айтчы, өтүнөм, эмне үчүн сен «жылдыз» деген сөздү баш тамга менен жазасын?

— А мен эч нерсе жазганым жок, жөн эле ырдап жатам. Бул жерде жылдыз таптакыр эле жылдыз эмес... жок бирок, жылдыз да дечи, бул эми ыр да. Сен метафоралар жөнүндө бирдеме уктун беле?

— Эх, дагы баягы грек сөздөрү. Албетте, уккам, бирок мен азыр анын эмнени түшүндүрөрүн жеткиликтүү айтып бере албасмын.

— Метафора бул маанинин өтүп кетиши, Алиса. Сөз бул жерде өзүнүн маанисин сактап калат да, дагы бирдемелерди кошумча түшүндүрөт, же негизинен баягы кадимки маанисинен башка маанини билдирип калат.

— Кечирип кой, Додо, сен бул романсты дагы ырдайсыңбы, же мен суроолорумду кайталап бере бейинби?

— Мен, мүмкүн, дагы ырдайт элем, бирок сен өзүңдүн суроолорун менен лирикалык бейпил маанайымды качырып жибердиң. Мен билем го, сен азыр нукура илимий бирдемени сурайсың. Эмне үчүн кичинекей кыздардын баары эле ушундай карандай акылгөйлөр?

— Эмне дейсиң, Додо, мен эмне, карандай акылгөй бекемин? Мен анын эмне экенин да билбейм.

— Андай болуш үчүн анын эмне экендигин билүүнүн дегеле кажети жок.

— Жок, Додо, менимче, сенин мунуң калыстык эмес. Жана да сен эмне үчүн өңчөй эле бардык кичинекей кыздар жөнүндө сүйлөйсүң? Анан, мен эмне — кичине кызмынбы?

Додо Алисаны карады да, анан чебердик менен өзүнөн өзү чыгып, өзүн өзү тышкарыдан карап көрдү, анан калыстык кылбаганын түшүндү. Ал гана эмес, калыстык кылбагандан да алда канча жаман — ката кетирүүгө ар кимдин акысы бар, бирок, досун, болгондо да жашы кичинекей досун, болгондо да карандай акылгөйдү таарынтууга ушундай салабаттуу адам, мырза жигит эч качан жол бербеш керек.

— Кечирип кой, Алиса сулуу, мен ырдап жатканда, ойго чөгүп кетиптирмин, ошентип, өзүмдү гана ойлоп алган окшойм. Туурараагы, мен жылдыздар жана ырлар жөнүндө ойлодум, ошентип жатып өзүмө өзүм таптакыр чөгүп кетиптирмин. Мен ойлодум — биз жылдыздар жөнүндө айтабызбы же ырлар жөнүндөбү, эн башкысы — бутуңдун астын гана карай бербестен, башты дайыма бийик көтөрүү керек.

Ушул убакта шылдыңдаган бышкырык үгүлдү жана шайыр, бирок кандайдыр ээнбашыраак үн:

— Ооба, силердин сүйгөн Фалесинер дайыма башын жогору кайкалатып жылдыз тиктеп жүрүп кудукка түшүп кеткен.

— Додо, бул эмне деп жатат? Деги ким бул?

— Укпай эле кой, Алиса, Фалес эч качан анткен эмес, Эзоптун гана ушундай тамсили бар. А тиги болсо сөздү куйкумдуу айтыш үчүн өз атасына да ырайым кылбайт.

— Бул ким өзү?

— Диоген, бирок баягы ак эткенден так этип адам издеген эмес, Диоген Лаэртий деген, эгер Диоген Лаэреский десек, андан да туура болоор эле. Баса, бул суроо талаш-тартыштуу, анткени бул ысым эмне, бул адам кайда жашады жана жазды, анын чыгармаларынын тек аталыштары кандай, бул анчалык мааниге ээ болбосо да, таптакыр белгисиз.

— Додо, айтчы, сен өмүрүндө жок дегенде бир жолу кандайдыр бир жөп-жөнөкөй суроого кыска жана түшүнүктүү жооп берген күнүн болобу? — акырын, чын дили менен, кыска сурады Алиса.

Додо ойго чөктү, адаттагыдай эле терең, узак ойго батып кетти. Кудай жалгап, колун ээгинен тартты (эмне үчүн биз ойлонуп жатканда башыбызды көбүнчө колубуз менен тиреп алабыз? Ойлонуудан оорлошуп кетеби?) да муну айтты:

— Чынын айтсам, билбейм, Алиса. Колуман келет деп айта албайм. Деген менен бул берилген суроого да карайт, Бирок мен аракет кылып көрөм. Кел, мына ушул жерден эле байкап көрөлү.

— Жакшы. Айтчы, суранам, Додо, эмне үчүн жылдыздар жымыңдашат?

— Так айтканда, сен эмнени жылтылдоо деп эсептейсиң, Алиса? — Додо жандама суроо берди да, ошол замат каткырып жиберди.

Люцфер деп да аталган чоң, көгүш Чолпон жылдыз, жымыңдабай эле бир калыпта, ырааттуу жарык чачып турду. Бул ысым «жарык алып жүрүүчү» деген маани берет, ошол эле мезгилде Сатананын энчилүү аттарынын бири болуп эсептелет. Кассиопейден алыс эмес жерде байыркы эгипеттиктер жөн гана Гипопотам деп атаган Чоң жетигендин өзүнүн жөнөкөйлүгү менен көзгө оңой таанылган чөмүч сабы илинип турду.

— Алиса, алыскы бир шаарга келип, вагон терезесинен караганында жымыңдап жайнаган көп отторду көргөн күнүн болду беле?

— Болгон, албетте. Сен жылдыздан башкалар да жымыңдай алышат дегени турасыңбы?

— Мен андан да катуураак айтайын деп турам — жылдыздар биздин аларды жымыңдак кылып көрүп жаткандыгыбыз үчүн эч бир күнөөлүү эмес да.

— Мен түшүндүм Додо, улантпай эле койсоң болот. Азыр сен ушунун баарын кылып жаткан атмосфера дегени турасын.

— Сенин жымыңдабаган жылдыздарды өз көзүң менен көргүң келеби?

— Азыр алыскы саясатка аттануу үчүн өтө эле кеч болуп калган жокпу?

— Биз анчалык деле алыс кетпейбиз да: азырынча ай астындагы дүйнөнүн гана чегинде болобуз. Сен даярсыңбы? Кайратыны жыйдыңбы? Башка эч нерсенин кереги жок.

Алиса өзүнүн кичинекей колун Додого сунду да, бүрүшө калды.

Коркпо, буга болгону көз ирмем гана убакыт жетет. Ошентип, элестетүүнүн чечүүчү күчтөнүүсүн жасайбыз...

Асман эмнегедир таптакыр эле капкара көрүнүп кетти. Аны мындан ары асман деп атоого болор беле, болбос беле — капкара баркыт ичиликте түркүн түстүү жылдыздар бир калыпта жылтырайт. Алар мурдагыдан даанараак жана чоңураак сыяктанып көрүндү. Күн менен жылдыздар бир эле мезгилде көрүнүп турду жана да үлбүрөк-көгүлтүр эме тим эле жапжакын жерде жаркырап тургансыйт.

— Сен өз планетанды тааныдыңбы, Алиса?

— Бул Жерби, Додо? А эмне үчүн ал көгүш?

— Мына ушунун өзү баарына атмосфера күнөөлүү дегенди билдирет.

— Эх, Додо, мен асманды эч качан сыртынан туруп көрө элек болучумун. Мен атмосфераны буга чейин көргөн эмесмин, а асмандын тагдырына болсо, ошентип көгүш тартып туруу буйруган. Көгүш асман, апапак күн, мына так азыркысындай саргыч, күмүш түстүү ай. Бул дайыма ушундай болуп тура берет, «эмне үчүн», «неликтең?» мындай деген суроолорду дөдөй киши гана берүүгө мүмкүн. Алиса чындыгында эле эч бир жылтырабаган, башкача айтканда нур чачпаган, жарык түшүрбөгөн түнкү жылдызды ойлуу карап турду.

— Додо, айтчы, Ай муздак болгондугу үчүн эч бир нур бөлүп чыгарбайбы?

— А сен, Алиса, муздак телолор такыр эле нур бөлүп чыгарбаганына ишенесиңби?

— Эгер сенин сөзүн ушундай болсо, мен ага толук ишене албайм, бирок биз өз көзүбүз менен көрүп жатпайбызбы...

Алиса ушул жерден мактана калды да, кайра оңоло калып, кайраттуулук менен сөзүн улантты:

— ...маселен, кадимки эле стул эч кандай жарык чыгарбайт.

Айтчы, Алиса, сен кайсы телолорду муздак деп, ал эми кайсыларды ысык деп эсептейсиң? Сен ысык деп айтышың үчүн телону канча градуска чейин кызытуу зарыл?

Додо, бул калыстык эмес. Суроону биринчи мен бердим. Бардык жерде кандайдыр бир тартип болушу керек. Мына, алсак, ай — анын муздак экени суу кошпогон чындык эмеспи?

— Жакшы, Алиса, мен макулмун, тартип болуу керек, Мына менде тартип мындай: мен адегенде тиги же бул сөз эмне түшүндүрөрүн билип алууга тырышам, андан кийин гана аны суроо берүү учурунда колдоном.

— Ошондойбу? Эгерде мен ошол тартипте колдонсом, дегеле өмүрүмдө бир да суроо бере алмак эмесмин. Мен дегеле эч качан, эч нерсени айта да, сурай да албайт элем.

— Азаматсың, Алиса, — деди жагымсыз жана жаман үн, — ырас кана болот билерманга.

Додо ойго бата түштү, ал гана эмес, уялып да кетти. Балким ошондуктан ал дээрлик бир калыпта жана салабаттуу сөз баштады:

— Ай боюнча эсептелген бир түндүн ичинде, Алиса (ал эми анын узактыгы болсо, жердеги эки жумага чамалаш келет), экватордо айдын бети 125 градус цельсияга чейин ысыйт. Ал эми Ай боюнча эсептеген түндүн ичинде минус 150 градуска чейин барат. Кандай, сенин оюң боюнча бул көппү, же азбы?

— Бирок ал өзү ошончолук ысык эмес да, аны күн ошончолук ысытып жатпайбы.

— Дайыма эле ошондой эмес, Алиса. Айдын да өз ичинен чыгып турган жылуулугу бар, бирок ал, албетте, күндүкүнө жетпейт.

Жакын эле аралыктан, кандайдыр бир космостук гиппопотам ыңгыранып, күрсүнүп жаткансыган оор жана терең үшкүрүк угулду. Андан соң сөздөр жаңырды:

— Негедир ушунун баары анчалык сыпайы көрүнбөйт. Таптакыр жакын жерде асылып туруп алышып, мени жөндөн жөн эле талкуулап жатышат. Мен, албетте, эски муздаган космостук теломун, бирок таптакыр эле сезимсиз эмесмин да. Жана да белгилүү болгондой, мен анчалык муздак да эмесмин.

Ачуусу келгенине чыдабай Алисанын үнү байланып калды:

— Айтчы, урматтуу Ай...

— Селена, ыраким этиңиз. Же Селена Гиперионовна десе болот.

— Урматтуу Селена Гиперионовна, — Додо сөздү илип кетти, — Сиздин жүзүңүздү бизге жерден туруп караганда неликтең бир туруп көгүлтүр-күмүш түс, бир туруп

саргыч, кээде, кечиресиз көп түспөлдүү кызгылт-күрөң болуп көрүнөт. («О, кудай, кантип ушунчалык сылык-сыпаа сүйлөйт бу, мен өмүр бою мындай сүйлөгөндү үйрөнө албайм», деп ойлоду Алиса).

— Силер, байкашымда, силерди бул ушунчалык тандантып жаткандан кийин, менин түсүм толук боюнча агама көз каранды экен деп ойлойсуңар го. Бирок, иш андан алда канча татаалыраак: чоң энеден түшкөн жарык өз кезегинде менин сыртыма келип чагылып, агамдын жарыгы менен аралашып кетет. Ал гана эмес, чоң энем мени агамдан таптакыр тосуп калганда да баары бир жарыгынын кайсы бир бөлүгү анын атмосферасынан менин бетиме кайрылып жетип келет.

— Айтыңызчы, суранам, Селена Гиперионовна, сиздин өзүңүздүн жекече атмосфераңыз качандыр бир кезде болду беле?

Уран менен Гейанын небереси оор күрсүндү, үндөбөй калды да анан жооп берди:

— Мен аны жоготуп алдым. Мен андан айрылдым. Албетте, мен чоң энем сыяктуу анчалык чоң, оор эмесмин жана дайыма эле муздап түрчү эмес элем.

Урматтуу айымдын эмнени айтып жатканын Алиса анчалык жакшы түшүнгөн жок, бирок төмөнкү суроо бышып жетилип калган эле.

Ал Айдын кайдан чыкканын, дайыма эле жерди айланып жүргөнбү, ушуларды билүүнү абдан каалаган эле, ал ыңгайлуу учурду өткөрүп жибербөөнү чечти. Бирок ал жооп катары урматтуу Селенанын санжырасы жөнүндө жаңы маалыматтарды алууну каалабады: кары кемпир күн системасындагы телолордун келип чыгуу маселеси менен мифологиялык космогонияны сөзсүз чаташтырып алган. Азыр ал суроону ачыгыраак жана ошол эле мезгилде сылыгыраак түрдө берүүнүн амалын ойлоп жатты. Мына эми, ал туура келчү туюнтманы тапкандай болду:

— Айтыңызчы, Сиздин агаңыз сизден көп үлүүбү, же сиз менен болжолу бирдей эле курактабы?

Жымжырттык көпкө созулду. Акыры, Ай Тынчалуу Деңизин жүлжүйттү да, Кризистер деңизин акырын көтөрүп-көтөрбөстөн мындай деди:

— Мен кайдан билмек элем?

Анан унчукпай калды. Алиса менен Додо дагы бир аа убакыт күтүштү, бирок Селена Гиперионовна сөздү уланткысы келген жок.

— Эмнеси болсо да, мен бир нерсени туура эмес кылдым, Алиса капаланды, Додо болсо аны өзүнүн демейдеги ойчулдугу менен жоошутту:

— Жол артты көздөй эмес, алга көздөй кетет, — олуттуу сүйлөдү ал.

Балким, таңдануудандыр, айтор, Алиса негедир бейпайланбай калды — болуптур, оңтойсуз айткандыр — эмне, эми ошол үчүн муунуп калуу керекпи?

Ал кайрылып алып Жерди карап жатты. Өзүңдүн планетанды тигиндейден туруп алып караган бир кызык: жакшынакай гана көгүлтүр топ турат бет алдыңда.

— Додо, эмне үчүн атмосфера көгүлтүр көрүнөт?

— Анткени атмосферадагы абанын молекулалары эң кичинекей гана топтолууларды түзүшөт. Булуттагы суунун молекулаларынын тобу, ал чындыгында суунун эле кичинекей тамчылары, а суунун кичинекей тамчысы атмосфера абасындагы молекулалардын тобуна салыштырганда абдан эле чоң.

— Топтолуунун көлөмү кандай мааниге ээ боло алат?

— Кип-кичинекей топтор көк, кызгылт көк жана ток кызгылт көк фотондорду кызыл жана сарыга караганда күчтүүрөөк чачат.

—А ток кызгылт көк деген эмне, Додо? Менимче, «ток кызгылт көк» деген кызгылт көккө караганда да кызгылт көгүрөөк дегенди билдирет — бирок бул бир аз тан каларлык угулат.

— Эмне экен, айрым бир мааниси жагынан ошондой эле, бирок азыр биз үчүн эң негизги нерсе — биз асманга тиктегенде чачыранды жарыкты байкайбыз, аларда көк фотондор көбүрөөк, ал эми батып бараткан күндү карасак. биз, албетте, кызыл фотондору көп, көктөрү аз калган топторду көрөбүз.

— Жашылдарчы?

— Эмне — жашылдар?

— Жашылдар ал жерде да барбы?

— Ооба, албетте.

А эмне үчүн анда күн кызгылт-жашыл эмес, кызыл сыяктанат?

— Кайсыл көрүмүн менен түстү көрүп жатасың, Алиса, ички мененби, же тышкы мененби?

— Мен түстөрдү көзүм менен көрүп жатам, Додо, аларда кандайдыр бир молекулалар бар, жанагы жагымсыз жана жаман үн айткандай.

— Жакшы, Алиса, мейли, молекулалар эле болсун. Түшүнө жашыл крокодил кыпкызыл көздөрү менен киргенде эмнең менен көрөсүң? Ал убакта көздөрүң жабылуу болот эмеспи.

— Байкашымда, Додо, сен чындыгында эч кайда, эч кандай түс жок деп айтууну каалап турасын.

— Эч кандай, антип айтайын деп ойлогон эмесмин, Алиса. Сен бул дүйнөдө жашап жаткан кишисиң го?

— Ошондой го деп ойлойм.

Ушул убакта бир топ алыста, бирок дапдаана көрүүгө мүмкүн болгон саргыч жүздүү бирөө чыга калды да байыркы кытай тилинде негедир баарыга түшүнүктүү кылып сүйлөй баштады:

— Бир күнү Чжуан Чжоу түш көрсө, ал көпөлөк имиш. Жеңил, гүлдөн гүлгө конуп жүргөн көпөлөк экен. Анан Чжуан Чжоу ойлоптур: «Көпөлөк өзү Чжуан Чжоунун гана түшүнө кирерин билеби? А мүмкүн, бул өзү таптакыр мындай эместир жана мен өзүм Чжуан Чжоу көпөлөктүн түшүдүрмүн. Мунун акыйкатына кантип жетүүгө болот?»

Алиса ачуусу да келди, эмне кыларын билбей да калды. Ал өзүнүн эч качан кай бирөөнүн түшү эместигин ал абдан ачык-айкын сезип жатты, бирок ошол эле мезгилде кандайча жооп айтууну билген жок.

— А көпөлөктөр эч качан укташпайт, — ал кайдандыр өз Добушун укту.

Так илимий жооп алынды дешке болбойт, ошентсе да акыркы сөз Алисада калды.

3-БАП

ЭМНЕ ҮЧҮН БУЛУТТАР ЖЕРГЕ ТҮШҮП КЕТИШПЕЙТ?

Көпөлөк гүлдөн гүлгө учуп конуп жүрүп, кытайча сүйлөп жатты, бирок баары түшүнүктүү эле:

— Кызыл жана жашыл, Алиса, ал сенин элестетүүңдө гана, сенин дүйнө жөнүндө түшүнүктөрүңдүн субъективдүү мейкиндигинде гана жашайт. Мен, мисалы, ага окшогондун эч нерсесин көрбөйм. Ал эми бөтөн планетадагылар — алыскы бир жылдыздарда жашагандар, фотондорду таптакыр эле кабылдай алышпайт, алардын

көздөрүндө фотондорду кабылдай турган молекулалар жок, ал турсун алардын көздөрү да жок.

Алиса болсо ага Гётенин сөзү менен жооп берди:

—Эгерде адамдын көзү үшүнчалык күн сыпаттуу болбосо, күндү кантип көрө алмак?

Чындыгында Алиса көз менен күндүн ортосунан эч кандай деле жалпылык таба алган жок, бирок канткен менен бул сөздөрдө, ал байкагандай, жүйөө бар эле. Ырас, анын кандай жүйөө экендиги түшүнүксүз болучу. Сырдуу ээндик деңиздей агылып, чайпалып жаткан, Алисага тааныш жана азырынча таптакыр эле бейтааныш ар кыл бөлүкчөлөрдүн жарык чачкан чекиттери кандайдыр алыс-алыс сүзүп кетип, жок болуп, анан кайрадан чыга калып жатышты. Сиракузанын көчөлөрүндө молекулалары жылаңач чуркап жүрүштү жана жамысы «Хаос-газ! Хаос-газ!» деп добуш салып жатышты.

Анан кандайдыр мурдагы Советтер Союзунун баштагы Баш Төбөлү пайда боло калды да, космонавттардын баштыгына айтты: «Биз бул жерде кенешип олтуруп, космонавттарды Күнгө жиберүүнү чечтик». Космонавттардын баштыгы бир аз апкаарый түштү да: «Кантип, алар күндө күйүп кетишпейби?» деди. Баш Төбөлү болсо, минтип жооп берди: «Бардыгы эсепке алынган — түндөсү учушат».

Мурдагы Баш Төбөлү болсо каштарын керип туруп мындай деди:

— Учуунун убактысы келди.

— Кудайга шүгүр, — деди ички добушу, — сени бул жерде кечке чейин жата берер бекен дедим эле.

— Кандай гана оройсуң деги сен, — деди да, Алиса ойгонуп кетти.

Бул сапар да көгүш асмандуу, ак булуттуу жайдын жакшынакай аба ырайы болуп турду эле. Кызгылт көктөн кызгылт көгүрөөк фотондор атмосферага кирип алып, Алиса менен Додонун денесине кандайдыр бир таасир этип жатышты, ошондон улам алардын сырткы денеси башка фотондорду мурдагыдан башкачараак чагылдыра, сиңире жана чачырата баштады. Фотондор дарактардын жашыл жалбырактарына да келип түшүп, жер үстүндөгү жашоо үчүн эн керектүү иштерди жасап жатышты. Асманда болсо булуттар назик агарыңкы тартып турушту.

— Эмне үчүн булуттар жерге түшүп кетишпейт? — деп сурады Алиса. — Мен түшүнөм, сен мага абанын молекулалары дайыма эле түшүп бара жаткан абалда болушат, бирок дайыма түртүшүү аларды туш тарапка чачыратат деп айткансың. Ал эми булутчу? Алар үшүнчалык чоң да. Таш кулайт, суу кара булуттардан, чөөгүндөн же стакандан агат, ал эми ак булуттар болсо асманда, биздин так төбөбүздө кыймылсыз турушат, же жай гана жылып жүрүшөт, бирок кылдай да жерге түшүп койбойт.

— Бир тамчысы да түшпөйбү? же тамчылары да түшпөйбү?

— Таптакыр түшүшпөйт дейин деп ойлогом. Эмне үчүн?

— Жакшы, азыр биз муну териштирип алууга аракет кылабыз бирок, оболу жөнөкөй гана байкоо жүргүзмөкчү болгон маалыматтарыбызды аныктап, тактап алалычы. Ошентип, жерге жакын аралыкта, биз колубуз менен абада кармап туруп, анан коё берген буюмдар жерге түшүшөт, кээ бир жел толтурулган, жерге түшпөгөн, тескерисинче, көкөлөп бийиктеген шарлар гана бул эсепке кирбейт. Ак булуттардын жерге тартылганын, ага жакындаганын көзүбүз менен көрө элекпиз. Ошонун өзү эле алардын жерге түшпөй хургандыгын билдирет.

— Так ошондой. Мен билем, ушул бардык жерге түшчү телолорду жер өзүнө тартып турат, дегеле бардык телолор бири-бирине тартылып турушат, бул жаратылыштын

негизги мыйзамдарынын бири экенин да билем; чынын айтсам, кантип ушундай болорун түшүнө албайм. Кантип бир тело экинчи бир телого алыс аралыктан туруп таасир эте алат? Жакын аралыктан деле, эч кандай бири-бирине тийбей туруп, таптакыр боштук аркылуу бул кантип ишке ашат?

— Бир киши экинчи бир кишини колу менен түртүп жатып неси менен таасир этет?

— Неси менен дегенин кандай, Додо? Колу менен эле таасир этет да.

— А сен муну күнт коюбураак, маселен, адегенде микроскоп, анан электрондук микроскоп, андан соң элестетүүнүн нурлары аркылуу карап көр. Адегенде биз манжаларды, пиджакты, анан-молекулаларды, анан — эмнегедир сыртка түртүнүп турган электрондук кабыкчаларды көрөбүз. Муну да эсиңизге алып коюңуз, урматтуу Алиса, — боштук аркылуу болуп жатат.

— Жакшы, Додо, андай болсо, мен сага мурда, тээ биринчи бапта эле айтсамбы деп, бирок ушуга чейин тартынып жүргөн нерсени айтайын. Эмне үчүн атомдор жана молекулалар ушунчалык чоң жана көндөй болушат, деги буларды эмне кармап турат? Аларды катуу силкип жиберсе, электрондор ядролорго жармашып калар беле — алар, ядро менен электрондор бири-бирине тартылып турушат эмеспи. Мына ошондо, алар ядрого тийгенде кыйрап калып, бири-бирине жармашып, кипкичинекей кесекке айланып, анан кипкичинекей бир жерге себеленип калар эле.

Алиса ушуларды айтты да, анчалык сылык иш кылбаганынан сезгенден улам селт эте түштү — анан өзүнүн атом жана молекулалардан турарын да жадысында бек тутуп турган. Эгер аны келиштирип туруп бир силкип жиберсечи?

— Болуптур, Алиса, эмне үчүн электрондор ядрого түшпөгөндүгүн сен экөөбүз түшүнүүгө аракет кылабыз. Бирок, айтчы, адегенде эмне үчүн Ай жерге түшүп кетпейт, сен кандай ойлойсуң?

— Сен ушу жерде кандайдыр бир байланыш бар деп айткын келип турабы.

— Ооба, ошентип айткым келип турат. Сөз Ай жөнүндө, анын эмне үчүн Жерге түшпөгөндүгү жөнүндө баратпайбы?

— Мына азыр биз анын өзүнөн эле бул жөнүндө сурап алабыз, — деди Алиса, кайрат менен, ошол эле көз ирмемде (кызык, ушу көз ирмем — мгновение деген сөздүн үңгүсү кайсы болду экен?). Алиса менен Додо кечээки урматтуу Селена Гиперионовна менен бирге болгон жерде туруп калышты.

— Кечирип коюңуз, — деди Алиса,

— Сиз деги чоң энеңиздин айланасында айланып эле жатасыз, айланып эле жатасыз, кантип ушундай, ушуга чейин Сиз анын үстүнө кулап түшкөн жоксузбу?

— Эмне үчүн мен анын үстүнө кулап түшүшүм керек? Ансыз деле ага көздөй тынымсыз кулап баратпаймынбы.

— Кечирип коюңузчу, Селена Гиперионовна, Додо дайыма эле мени менен ушу жөнүндө сүйлөшө берет. Сиз эмне себептен тынымсыз кулап баратканыңызды, ошентсе да эч качан түшүп кетпешиңизди жөп-жөнөкөй түшүндүрүп берүүгө аракет кылып көрөсүзбү?

— Эң жөнөкөй айтканда мындай: эгерде менде эч кандай ылдамдык болбогондо, мен сөзсүз түшүп калат элем. Менде ылдамдык бар, болгондо да капталды көздөй умтулган, бирок тартылуу күчүнүн кубаты аны дайыма кайрылып, имерип жүрүп отурууга жете тургандай ылдамдык бар.

— Оо, чоң рахмат Сизге! Додо, уктуңбу? Эгер сен да ушундай жакшы түшүндүрө алсаң эмне?

Додо Алисанын жүзүн үйрө карады, бирок Алиса бул көз карашты байкамаксан болуп койду.

Байкоостон баары — убакыт, мейкиндик, дагы эмнелер эле? — жай-жайына келе түштү, түшкөнү, түшпөгөнү тууралуу суроо кайрадан эсинде турду. Молекула жана атомдор жөнүндө да баары эле түшүнүктүү эмес болучу, бирок шаа жеткис нерсенин баарын камтыш мүмкүн эмес, ал эми адегенде эле камтып кетиш андан бетер мүмкүн эмес.

Албетте, сөздү газдын табиятынан баштоо керек. Молекулалар туш тарапты көздөй учуп жатышат, иретсиз, башаламан быкпырдай кайноо аларды туш тарапка тыркыратып чачууда, ал эми оордук күчү болсо, аларды төмөн түшүрүүнүн аракетинде.

Сууга ыргытылган таш сөзсүз түрдө чөгөт, башкача айтканда, жерге түшөт.

Албетте, сөздү булуттардын табиятынан баштоо керек. Ооба, булуттардын жана газдын табиятынан баштоо керек. Хаос — бул барып турган иретсиздик. Таптакыр иретсиздик өкүм сүргөн жерде кандайдыр бир мыйзамдуулукту орнотууга, демек, кандайдыр бир тартип киргизүүгө болобу? Жок нерсенин бар болушу мүмкүнбү?

Эгерде чындап акылга салып... Чынында эле, маселен, Архимед, аны «сууда жашаган» деп айтса да болот, дайыма сууну көрүп, ал жөнүндө ойлонуп жүргөн. Ошентсе да ал жанагы бири-биринен эркин жылмышып турган кичинекей бөлүкчөлөрдү кантип көрүп алды экен.

Суюктук үчүн «бирдей деңгээлде жайгашып жана бири- бирине ыктап турган анын бөлүкчөлөрүнүн ичинен азыраак кысылгандарын көбүрөөк кысылгандары сүрүп чыгарына жана ар бир бөлүкчө үстүнөн түшүп турган суюктук менен сүрүлүп чыгарына» кантип акылы жетти?

— Додо, менин ордума айтып бергениңди токтот азыр!

Мен билем го, ар кандай цитаталарды жатка айтуу сенин гана колуңан келерин, Архимедден цитата келтирүү эч качан Ленин колуман келбес эле. Сен андан көрө мага мына буларды айтып бер: эмне үчүн кээ бир телолор сууга чөгөт, кээ бир телолор калкып турат?

— Сен дегеле жатасыңбы, Алиса! — одоно, жагымсыз жана жаман үн кайрадан жаңырды. — Эс алууга убакыт жок, ойго келбеген эксперименттерди жасоонун учуру келди.

— Ойго келбеген эмес, ойлонулган ой-пикир түрүндөгү. Анан да сен мени менен минтип сүйлөшкөнүңдү койгунуң, сен мага акыл-оюмду бир жерге топтоого тоскоол болуп жатасың.

Алиса акыл-оюн дыкаттык менен топтоду, бирок андан ички добушу тыйылып калган жок, ал өзүнчө эле космосто айланып жүрөт, булут болсо атмосферада..., газдардын аралашмасында асылып турганы турган..., мына азыр ал түшпөйт..., кымындай да түшпөйт... молекулалардын үймөлөктөөсү... жерге болсо тартылып турушат, анан кайда бармак эле алар..., бирок бул азыр анча маанилүү эмес... албетте, түртүшүшөт, муну биз далай көрбөдүкпү..., ал эми түшүш үчүн... деңиздеги кемелердин бул жерге кандай тиешеси бар..., суудагы чөмүчтөр..., албетте, эгер сууну төгүп салса..., бирок бул кумара эмес да..., эгерде абаны чыгарып салса..., албетте, ой менен..., кабыкча менен каптайбыз, анан эмне? Чоң аба-суу шары келип чыгат. Жок, шар учуп кетет, а бул үймөлөктөшкөн эме кыймылсыз асылып тура берет.

— Додо, кандай шарлар учат?

Ойлуу жана көңүлү бир жерде болбой туруп жылмая, так жооп берди Додо:

—Эгерде чоң, абдан жеңил кабыктуу шарды абдан жеңил газ менен толтурса, ал учат.

Тээ алысыраакта чоң кызыл шар пайда болуп, көкөлөп уча баштады. Алиса менен Додо анын учканын көңүл коюп карап турушту. Күтүлбөгөн жерден парс эткен дабыш чыкты — белгилүү бийиктикке жеткенден кийин шар жарылып кетип, жеңил кызыл кабыкчанын бөлүктөрү акырындык менен жерди көздөй түшө баштады. Алиса аларды кейиш менен узата карап турду — шар жарылганга чейин тим эле супсулуу болучу.

— Эми эмне, — жагымсыз жана жаман добуш суроо салды, — кечке акыйып тура беребизби, же бирдемени аңдап билүүгө аракет жасайлыбы?

Алиса унчукпады. Додо да үн катпады. Үн-сөзсүз турду да, анан көзүн жумуп, күтүлбөгөн жерден эмненидир ичинен күбүрөнө баштады. Алиса кулак түрдү: бул сапар ыр эле.

*Мен кандайдыр көптү билип алыпмын,
Туурасында фонтан, сырдуу дарактын.
Алар жайын айта алмакмын менимче,
Кыялдануу туткунуна айланган,
Сап кылууга, унутууга ашыккан,
Ысык көз жаш жөнүндө айткан сыяктуу...*

— Дагы да суу... Бул жерге фонтандын кандай тиешеси бар, Додо?

— Тиешеси мындай. Сен булуттардын эмне үчүн жерге түшүп кетпегенин билгин келбеди беле? Фонтандардын бул маселеге түздөн-түз тиешеси бар.

Бул иш Флоренцияда, XVII кылымда болгон. Эгерде Италияга барып калсаң, Алиса, сөзсүз Флоренцияда болуп кайткын, ал өзүнчө бир башкача шаар. Бирок мен азыр Леонардо менен Микеланджело жөнүндө эмес, Ботичелли менен Савонароле жөнүндө да эмес, Ыйык Марк аянты туурасында да эмес, фонтандар жөнүндө айтам.

Христос туулгандан берки 1641-жыл өтүп жаткан. Флоренцияда күн ысык болучу. Санта Мария дель Фьоре соборунан ыраак эмес жерде негизгиси түтүк менен бишкектең, түтүктүн ички капталдарына такалып турган бишкектен турган чоң бир аспап орнотулган. Кызыл баркыт беретчен узун бойлуу адам жүзүндө аябай аң-таң калган белгиси менен катып турат.

— Додо, эмне аны ушунчалык ан-тан калтырды? Тим эле оозу ачылып калыптыр.

— Тан калтырарлык нерсе бар болучу, Флоренцияда дайыма ишканалардын чоң болушун жактырышкан, ошондон улам христиан дүйнөсүндөгү эң чоң фонтанды курууну чечишкен. Сууну, адаттагыдай эле, өйдө көздөй суу соргучтун жардамы менен алып чыгышкан. Табияттын боштукту сүйбөстүгүн, андан коркорун, ошондуктан эч жерде боштук калтырбоого аракет жасаарын куруучулар жакшы билишкен.

Суу адегенде, чыны менен эле бишкектин артынан боштуктан коркуп жаткансып ээрчип көтөрүлүп отурган, бирок белгилүү бир бийиктикке жеткенден кийин андан жогору көтөрүлбөй койгон. Куруучулар ошол кездеги илимдин эң жогорку кадырманы Галилео Галилейге кайрылышкан. Ал ойлонуп туруп, балким табияттын боштуктан коркуу жөндөмү мынчалык бийиктикте жоголуп калаар деген. Албетте, бул тамаша эле, куруучулар деле аны ошентип билишкен, бирок бул жооп эч нерсени түшүндүргөн эмес. Эмне үчүн суу, канткен менен, адегенде көтөрүлөт да, анан токтоп калат. Эмне үчүн башка эмес, ошол гана бийиктикте?

— Сен менден сурап жатасыңбы, Додо?

— А сен жооп бере аласыңбы?

— Мен негедир өзүм да билбейм, Додо, андан көрө угуп отурайынчы.

— Галилей абанын да салмагы бар экендигин билген, ал гана эмес, абанын салыштырма салмагын өлчөп көрүп, чоңдуктар тартиби боюнча туура жооп алган. Бирок бул жыл анын өмүрүнүн акыркы жылы эле, ал алда качан көзүнөн ажырап, азаптозукту көп тарткан. Ал чыгармачылык ишин уланта берген, бирок бул маселенин анын негизги ой толгоолоруна түздөн-түз тиешеси жок эле. Галилей өзүнүн окуучулары Торричелли менен Вивианиден ушул маселени чечүү үчүн атайын иштешин өтүнгөн.

Галилей өлгөндөн кийин «Улуу Урматтуу герцог Тосканскийдин философу жана биринчи математики» деген жогорку кызмат орунду ээлеген Торричеллинин атактуу тажрыйбасын баштаганга чейин эки жылча убакыт өттү.

Көңүл бурсаң, Алиса.

Насос жок болду, кызыл берет менен чанагынан чыга жаздаган көздөр да дайынсыз. Бөлмөдө, сымап толтурулган чаранын жанында кер мурут сулуу жигит. Ал узундугу бир метр болгон, бир үчү ширетилип бүтөлгөн, ичине топ-толтура сымап куюлган айнек түтүктү кармап турду. Торричелли чебердик менен түтүктүн оозун бармагы менен басып туруп, оозун ылдый каратты, анан сымап куюлган чарага чөгөрдү. Андан соң ал түтүктүн ачык жагын сымапка көмүлгөн боюнча калтырып, чебердик менен бармагын чыгарып алды. Сымаптын бир бөлүгү чыгара куюлуп түштү, түтүктө болсо, бийиктиги 76 смге жакын сымап акпай калды, ал эми үстү жагында болсо...

— Сымаптын үстү жагында эмне калды? Мурда ал жерде сымап бар болучу, анан ал түтүктүн ширетилген учунан төмөн жылып кетти, ал жерде эмне калышы мүмкүн?

— Эч нерсе, — деп жооп берди кер муруттуу сулуу жигит Торричелли, — ал жерде бирдеме калууга мүмкүн эмес болучу, ал жер — боштук.

— Кечиресиз, мырза жигит, а эмне үчүн сиз, башка эмес, сымап менен тажрыйба жасоону чечтиңиз?

— Сымап бул эң оор суюктук, бийкеч. Эми баарын өзүмдүн лабораториямда эле жасай алам, мага заңкайган насостордун, бишкектердин жана жер казгычтардын кереги жок.

— Эмне үчүн сымап бүт бойдон агып калбады. Мүмкүн, аны ички бирдемелер кармап турган болбосун?

Ушул эле аянттын лабораторияга караганда бийигирээк жеринен терезе ачылып, андан узун сакалдуу кары адам башбакты да мындай деди:

— Боштуктун өз көлөмүнүн чоңоюшуна каршылык кылуучу сапаты болот. Анан ошол замат ачылуу терезени жаап алды.

Башка тарабынан, бу да жогору тараптан, кечилдерче кийинген чокчо сакалдуу адам көрүндү:

— Ал ошентип, эч нерсе жок сыяктанып көрүнө берет. Чындыгында силердин ээндик деп жатканыңар көзгө көрүнбөгөн жана туюуга мүмкүн болбогон кипкичинекей материялар менен жык толгон. Чынында эле болбогон нерсени болду деп айтууга мүмкүн эмес да — боштук деген түшүнүк ичинен карама-каршылыктуу, ошондуктан анын болушу да мүмкүн эмес.

Эванжелиста Торричелли шамдагай кыймыл менен оңду-солду эки мурутун тең чыйратты.

— Сымаптын түтүкчөдөн аягына чейин агып кетпей калганынын себеби, ага табактагы сымаптын үстүнө түшкөн аба басымы тоскоол болуп жатат. Албетте, жепжеңил абанын оор сымапты токтотуп турушуна ишенүү кыйын, анткен менен

биздин үстүбүздө абанын не бир укмуш океаны жатпайбы. Мен эрмектенчү бирдеме жасап жаткан жокмун да, мен боштукту билүү үчүн философиялык тажрыйба жүргүзүп жатам, ошондой эле мен аны жөнөкөй гана боштукту жаратып көрүү үчүн эмес, оор жана коюу, жеңил жана суюк абалдагы абанын өзгөрүшүн көрсөтө ала турган аспап жасоо үчүн коюп жатам.

— Сиз, демек, башында эле атмосфералык басымдын бар экендигине шектенген эмес экенсиз да.

— Эгер абанын салмагы болгондон кийин, — аны менин даңктуу окутуучум далилдеп койбодубу, басымы да болушу керек.

Торричеллинин лабораториясы таркай баштады, кер мурут менен сымап куюлган чара да жайынан кетти. Негедир баары эле «табак» деп жазышат, табак болуп бүтүптүр, накта эле чара болгон.

— Чынын айтсам, Додо, мен эч качан ушул миллиметрлердин эмне билдирерин түшүнчү эмесмин. Макул, 750 же 730 миллиметр, айырмасы кайсы?

Ошентсе да, эмне үчүн жер бетинин бир эле жеринде атмосфера басымы кээде кичине, кээде чоң болот? Эмне үчүн абанын ушул бардык өзгөрүүлөрү болуп жатат, ал өзүнөн өзү эле кээде оор жана коюу, кээде бир аз жеңил жана суюк боло бербейт да.

— Ооба, өзүнөн өзү эле боло бербейт. Ошондой болсо да, жер бетинин бир гана жерин караса (ички көрүүм менен), ал ошондой эле көрүнөт. Эгерде бир дегенде бүткүл атмосфераны, же жок дегенде анын бир чоң бөлүгүн камтууга аракеттенсе, анда көрүүгө болот... Эсиңдеби, сен шамал жөнүндө сурагансың?

— Ооба, мен мурдагыдай эле анын эмнеден пайда болорун билгим келет.

— Атмосферанын турмушу татаал, Алиса. Күн жерди жана абаны жылытат, Жер өз огунда жана Күндүн тегерегинде айланат. Атмосферада да деңиздей эле тынымсыз агым бар, дайыма абанын айлануусу жүрүп турат. Шамалдын эмне үчүн болорун түшүнүш үчүн адегенде өзүнө ал кандай шарттарда болбой калышы мүмкүн? Же болбойт? — деген суроону берип алууң керек.

— Шамалды болтурбас үчүн эмне кылуу керек экендигин мен билем. Мезгилди токтотуу керек, ошондо кыймыл аттуунун бардыгы тык токтойт.

— Кантели, жакшы айтылган. Бирок, азырынча сен муну кыла албайсың, атмосферада катуу шамал дайыма жүрүп турат. Сен экөөбүз дайыма барып жүргөн булуттардын астында эмес, андан алда канча бийиктиктебиз. Кандайдыр бир жерге бир канча тараптан бир эле убакта аба агымы келсе, ал жерде басым көтөрүлөт. Эгерде башка бир жерден, тескерисинче, аба ар тарапка агылып кетсе, ал жерде басым азыраак болот.

Ошондой эле атмосферанын жылуулугу да бардык жерде бирдей эмес. Айтчы кана, самолётко түшүп үчтүн беле?

— Ооба, учкам, бир эле жолу эмес.

— Эсиңде барбы, сырттагы жылуулук жөнүндө эмнени дайыма айтышчу?

— Ооба, жайында учсаң да, ал убакта төмөндө мээ кайнаткан ысык болсо да, ал жакта дайыма ит өлгөн суук.

— А сен эмне үчүн ошондой экендиги жөнүндө эч качан ойлонуп көргөн эмес белең?

— Эгерде чынын айта турган болсом, бул жөнүндө кээ-кээде гана кандайдыр бир үзүл-кесил ойлор келе калчу. Бирок мени дайыма андан да кызыгыраак көрүнгөн бир нерселер алагды кылып кетээр эле.

— Аба ырайынан кызык эмне болушу мүмкүн, Алиса. Конокко барсаң дайыма ушуну сүйлөшөт. Ал эми радиодон же телевизордон аба ырайы жөнүндө айта баштаганда укканга тоскоол болбосун үчүн бирин-бири тыйып турушат.

Алисанын башында кичинекей бир куюн (же, айталы, циклон) пайда болгонсуду: басым, жылуулук, шамал, эмне үчүн бийикте суук...

Чын эле, эмне үчүн бийикте суук, ал жер кайра күнгө жакын эмеспи? Бир жагынан алганда, андай болсо эмне экен? Атмосфера кантип жылыйт?

Демек, мындай: атмосфераны күн жылытат... А жылытат дегендин өзү эмне деги? Кантип ал жылытат? Күндөн фотондор учуп чыгышат, алар өздөрү менен кошо — өздөрүнүн ичинде, өздөрү менен энергия алып чыгышат, энергияны болсо кайсы бири жутуп алып...

Эмне экен? Биз аны көрбөдүкпү, фотонду кандайдыр бир молекула жутуп алат, электрон энергиянын башка бир деңгээлине өтөт, мындан молекула тезирээк кыймылдап кетпейт да?

— Додо, жылуулук молекулалары ылдам кыймылдаган сайын жогорулайт эмеспи, туурабы?

— Нукура чындык, Алиса.

— Анда молекуланын фотонду сиңиргени, сиңирбегени кандай мааниге ээ болмокчу, молекула андан ылдам кыймылдап калбайт да. Болуптур, көп молекулалардын ичинде бир молекула көзүн тостойтуп алып түртүшүп жүрөт дейли, андан ары эмне?

Додо унчукпастан жана боорукерлик менен Алисаны байкап турду, ал болсо сөзүн уланта берди:

— Эмне үчүн Күндүн өзү ысык, а Жер болсо... Жок, жердин да түпкүрү ысык, бирок, албетте, Күнчөлүк ысык эмес. Аны түпкүрдөн эмне ысытып жатат? Жана да Күндү түпкүрдөн эмне ысытып жатат? Деги эмнеликтен отундун күйүшү менен суу жылыйт? Күйүү дегендин өзү эмне болду экен?

— Кайноо жөнүндө кандай ойдосуң? — ички добуш кабардар болгусу келди.

— Кайноо тууралуу ар бир окуу китебинде айтылат, ал эми күйүү тууралуу биринде да жок. Неси болсо да, мен эч качан жолуктурган эмесмин. Ар кайсы тектеги жыгач ар кандай өлчөмдөгү жылуулук берерин уккам, ал эми эмне үчүн ошондой болорун эч качан уккан эмесмин.

Додо буркан-шаркан түшүп жаткан Алисаны карап туруп, өзүнүн татаал оюна кайра чөктү.

Ал бир нерсени угууга тырышкандык, билүүгө умтулгандык жана тырышчаактык, таанып билүүгө кызыгуу, мектептеги сабактар, окуу китептери жана маселелер, суроо безгеги жана аны дарылоонун азыркы жолдору жөнүндө ойлонду.

— Кечирип кой, Додо, мен кызып кетиптирмин. Биздин булут, аба толтурулган шар жана атмосфералык басым жөнүндө сүйлөшүп жатканыбыз эсимде. Мага илимдин ачылыштарына акырындап отуруп кантип жеткенин угуу абдан кызык, тим эле кээде баарын бир заматта эле билип алгың келет.

— «Боштукка жасалган укмуштуу италия тажрыйбасы» тууралуу жалыныч ошол кездеги Блез Паскаль жашаган Руанга чейин жеткен. Ушул илмийген арык денелүү адамдын боюнда убайымдуу, бирок тынымы жок рух жана тынымы жок акыл жашаган. Ал айткан эле: «Мен онтолоп жүрүп чындык издегендер менен гана биргемин».

— Эмне үчүн, сөзсүз онтолоо керекпи, Додо?

— Онтолоо керек эмес. Бирок чындыкты издөө — кыйын иш, ден соолук начар, а чындыкты издебей жашоо — мүмкүн эмес.

Паскальды бардык нерсе кызыктырган: аркы дүйнөдөгү жашоо жана физика боюнча тажрыйбалар, математика жана адеп-ахлак негиздери. Ал арифметикалык машинаны жана огороддо пайдаланчу кол арабаны ойлоп тапкан.

Боштук менен атмосфералык басым маселеси да анын көңүлүнөн сыртта калган эмес. Ушул Руандын эле көчөлөрүндө узундугу он беш метр болгон, учтары ширетилип бүтөлгөн айнек түтүк үстүнөн сороюп чыгып турган, кызыл вино куюлган бочкалар (француздар кызыл вино дегенде ичкен ашын жерге коюшат) пайда болду. Түтүктү тегереткен сайын кызыл вино шайма-шай агып турду, бирок дагы да болсо, бүт агып кеткен жок — Руандын атуулдарынын көз жоосун алган түстүү мамыны жана анын үстү жагындагы боштукту байкап-көрүүгө мүмкүнчүлүктөрү болду.

Чыныгы окумуштуу Паскаль жыйынтык чыгарууга ашыкпады. Атмосфералык басымдын да, боштуктун да бар экендигин кандайдыр далилдөө керек эле. Бирок кипкичинекей, эч бир касиетке ээ болбогон материя жөнүндөгү сөздөр анын чындап кыжырын келтирген. Ал минтип жазган: «...анын жоктугун далилдөөгө мүмкүн эмес экендигинен — ушул бир гана себептен улам бизге ага ишенүүгө караганда анын бар экендигин жокко чыгарууга көбүрөөк негиз бар». Ал эми атмосфералык басымдын бар экендигин далилдөөгө карата Паскальда бир идея пайда болду.

Эгерде табият боштуктан корксо, ал коркунуч кантип эле тажрыйбанын тоонун түбүндө, же анын чокусунда өткөрүлүп жаткандыгына көз каранды болсун. Ал эми атмосфералык басым жөнүндө болсо, анда тоонун чокусун караганда тоо түбүндө аба коюураак болушу керек, анткени ал бүткүл атмосфераны жонунда көтөрүп турат эмеспи...

— Кандайча көтөрүп турат? Ал болбосо, эмне, атмосфера жерге түшүп кетет беле?

Додо суроону укпай калгансыган түр менен:

— ...ошондуктан ал тоо чокусундагыга караганда күчтүүрөөк басым көрсөтүшү керек жана түтүктөгү сымап мамычасынын бийиктиги өйдөрөөк болгону лазим. Паскаль бул ойлорун өзүнүн ден соолугу начарлап кеткендигинен тоо-тоодо чапкылап жүрүүгө чамасы болбой, керектүү тажрыйба жүргүзүүнү өтүнүп, тууганы Перьега жазган катында баяндаган.

Паскальдын илбериңки тууганы Перье Пюи-де-Дом тоосунда...

— Перье Паскальдын кандай тууганы эле?

— Мен так билбейм, Алиса, жаңылбасам, карындашынын күйөөсү болуу керек.

— Анын аты ким болгон?

— Мен анысын биле албайм, — Жанбы, же Франсуабы, сага анын айырмасы кайсы.

— Додо, мен анын кандайча ишке ашканын аябай көргүм келет.

— Биз анын кандайча ишке ашканын билбесек, анан кантип аны көрө алмак элек?

Алиса көңүлү кала түшкөндөй унчукпай калды, бирок ушул жерде капыстан эле баягы жагымсыз жана одоно үн сөзгө аралашты:

— Койсоңорчу, балдар? Кана, кыялый элестөөчөр аздык кылса, фантазияңарды кошкула.

Чыңк ылдый таш жолдо чакмак гүлдүү жүзаарчысы менен тердеп чыккан такыр башын мүнөт сайын сүртүп коюп, чымыр денелүү, мурутчан, сүйкүмдүү такыр баш киши Франсуа (же Жан) Перье тоого чыгып баратты. Ал эрте, күн чыгып-чыкпай жолго аттанган. Канчалык бийиктеген сайын, ошончолук суук боло баштады, жол жүрүү кыйындады, күн да анын иштеп бараткан сырткы денесинин абага кабылган жерин

өзүнчө муздатып, Перьенин такыр башынын тер иштеп чыгарчу бездерин алынын барыгынча иштете тургандай катуу ысытып турду.

Франсуа тоонун кылда чокусунда жумуртканы абдан бышырып жешке ниеттенди, бирок бул аракетинен эч нерсе чыккан жок. Такыр эч нерсе чыккан жок дешке болбос эле, бирок абдан бышпай койду. Перье белоктун табиятын өзгөртүү үчүн сексен градус жылуулук керектигин билүүгө мүмкүн эмес эле, ал гана эмес белоктун өзүнүн бар экендиги он жетинчи кылымда белгисиз болучу. Жан Перье жумуртканы өзүнүн дал ошол жан казанына салып бышырууга аракет кылгандыгын да билген эмес.

— Бу кандайча, Додо? Ал жумуртканы бышырууга аракет жасады да, сен өзүн айтпадыңбы.

— Жумуртка го жумуртка, бирок жумуртканын өзү эмне, кандай ойлойсун?

Жан-Франсуа кайрылып туруп, мындай деди:

— Эмне болсо, ошол болсун, бирок анын бышпагандыгы неликтең?

Эгерде жанагы сүйкүмдүү такыр баш адам соргогураак болуп, мисалы, ар бир беш жүз метр баскандан кийин абдан бышкан жумуртка жеп турса, анан да жанында термометри болуп, ар бир жолу кайнаган суунун жылуулугун өлчөп жүрүп отурса, ал суунун кайнашынын атмосфералык басымга көз каранды экендигин ачмак. Бирок ал кезде термометрдин өзү жок эле, жылуулук деген түшүнүктүн өзү да иштелип чыга элек болучу, жылуулуктун табияты жөнүндө бир пикир түзүлө элек эле — кыскасы, ошентип, бардык жагдайлардын жыйындысынан улам Паскальдын кайниси (же кайнагасы) бул көз карандылыкты ача алган жок.

Ошентсе да, Паскальдын ийкемдүү тууганы Перье өз атын Пюи-де-Дом тоосунда түбөлүккө калтырды. Гипотеза далилденди: өлчөнүп жаткан жердин бийиктиги канчалык арткан сайын атмосфералык басым төмөндөдү, анын себепчиси абанын салмагы болуп чыкты, Паскаль суюктуктун тең салмактуулугунун улуу тажрыйбасы деп атаган тажрыйба ийгиликтүү ишке ашты.

— Додо! Бул жерде суюктуктардын тең салмактуулугунун кандай тиешеси бар, кайсы суюктуктар жөнүндө айтылып жатат?

— Аба, Алиса. Ал кезде тигилер абанын кандай түзүлүштө экендигин билишкен эмес, аны да суюктук, бирок эң эле жепжеңил суюктук деп ойлошкон.

Боштуктун атмосфералык басымдын бардыгы окумуштуулардын гана акыл-оюн козутуп тим болгон жок. Руананын атуулдары Паскальдын вино ченечү монометрин көрүп ооздорун ачып калышты, ал эми Магдебургдун атуулдары...

Шиш төбөлүү, черепица менен жабылган тамдар Магдебург шаарынын борбордук аянтын курчап турган. Аянтка көп эл топтолду. Бул адаттан тышкары салтанатка император Фердинанд Үчүнчү да келди. Килейген чоң жана дегеле олуттуу түрлөнгөн Бургомистр Отто фон Герике акыркы буйруктарын берип жатты. Бири-бирине тыгыз беттештирилген эки темир шарлардын ичинен бургомистр өзү жасаган насостун жардамы менен аба сордурулуп ташталды жана төрт-төрттөн экиге бөлүнгөн аттар аларды ажыратуу үчүн эки жакка тартып жатты.

— Додо! Менде бир үрөй учургдай суроо пайда болду: эгер атмосфералык басым ушунчалык күчтүү болсо, эмне үчүн ал биздин өзүбүздү жана айланадагы бардык нерселерди нан жалпак кылып, ал гана эмес, чылым орогон кагаздай кылып былчыйтып салбайт?

— Ооба, бул суроодо чыны менен эле үрөй учура тургандай бирдеме бар. Сен үнуткан жоксуңбу, жакында эле кызыл шардын эмне болгонун?

— Ал чындап эле үрөй учурчу ишке туш болду, бирок буга таптакыр карама-каршы... Албетте, сөздү адамдын түзүлүшүнөн баштоо керек. Биз жалпайып калбайбыз, ал эми шар өйдөгө көтөрүлдү да жарылып кетти... Биз болсо бийикке көтөрүлгөн жокпуз... Аба океанынын түбүндө «терең аба» адамдары жөргөлөп жүрүшөт...

— Алиса, сага эмне болду?

— Ысытма көп убактарда жөөлүтөт, — деп маалымат берди жагымсыз жана жаман үн.

— Жөөлүү фантазиядан, ал эми фантазия кыялдануудан эмнеси менен айырмаланат?

«Асман менен жердин ортосунда силердин философияңардын түшүнө да кирип койбогон көп нерселер бар, Горацио», — деди Гамлет.

Философиялык тажрыйба — бул акылмандыкты жакшы көрүүдөн улам жүргүзүлгөн тажрыйба.

«Акылмандык көп жерде кайгы да көп, ким өзүнүн таанып-билүүсүн байытса, кайгы-мунун да байытат», — деген Экклесиаст. Эмне үчүн дал ушул чындыкты издеп жатып, сөзсүз онтолоо керек?

Качандыр математика профессору Нилье Бордун бир тууганы Харальд Бордон: эмне үчүн ал лекцияны ушунчалык мыкты окуйт да, Нилье ушунчалык жаман окуйт деп сурашты. Харальд: мен дайыма кечээ айтып койгондорумду айтамын, ал эми Нильс болсо, өзү эртең гана түшүнө тургандарын айтат деп жооп берди.

— Додо, мен бир нерсе түшүндүм, бирок мен азыр аларды айтып бере албайм, менде аларды туюнтууга керек болгон сөздөр жок.

— Чжуан Цзы айткан: «Сөздөрдү унутуп койгон адамды таап, аны менен сүйлөшүп көрсөм...»

— Ал киши сөздөрдү унутуп калган, а мен болсо али аларды таба элекмин. Бирок мен бир нерсени көрүп жана сезип турам. Эң негизгиси мага ал жөнүндө ойлонуу кызыктуу.

— Байыркылар айтышкан: ыңгайга таян, ыңгай-бул кудайдын өзү. Бирок, ыңгайдын келишине адам даяр болушу керек.

— Алдын ала билүүгө мүмкүн болбогон эменин келишине кандайча даярдык көрүлүшү мүмкүн?

— Жолду жүргөн арбытат, — бир аз орунсуз (балким, ким билет?) жооп берди Додо. — Эйнштейндин бир айтканы бар: ачылышты бир нерсе билүүнү жакшы көргөн маңбаштар жасайт: муну жасоого болбостугун бардыгы жакшы билишет, бирок ошону билбеген пенде табылат да, мына ошол ачылыш жасайт.

Балоньилик Гульельмо Маркони Англиянын почта мекемесине мейкиндик аркылуу кабарлашунун жаны ыкмасын — зымы жок телеграфты сунуш кылган.

Ийгиликтүү өткөн тажрыйбалардан кийин ал өзүнүн табылгасын өркүндөтүү үчүн акчалай колдоо тапты.

Маркони өзүнүн жасаган аппаратынын күчүн бир нече эсе чоңойткондон кийин, ал сөзсүз түрдө сигналды Америкага чейин жеткизишим керек деп чечти. Адистер муну ишке ашырууга мүмкүн эмес экенин жакшы билишкен, себеби радиотолкундар түз сызык боюнча таркайт, алар жер шарын ушул балоньилик кишинин энсегенин ишке ашырышы үчүн айланып учуп отурбайт, жөн гана космоско кетип жок болот.

Маркони көк жана текебер адам болгон. Ал эч нерсени уккусу келген эмес, ал кыялданды, каалады, Америкага сигнал жеткирүүгө умтулду — ал аны жасады.

Радиотолкундар чынында эле түз сызык боюнча таралышат, жер бетинин томпоктугу чынында эле сигнал Америкага жетпейт дегениндей бар, бирок сигнал кабыл алынбадыбы!

— Кантип эле ушундай болуп калсын, Додо?

— Көрсө, атмосферада көптөгөн заряддуу бөлүкчөлөрдү, иондорду жана электрондорду камтыган катмар бар экен, аны ионосфера деп коёт.

Адистердин пикири менен эсептешпеген көкбет Марконинин сигналын мына ошо чагылдырган.

Масквелл: мен эч качан тиги же бул тажрыйбаны жүргүзөм деген кишини айнытпайм. Ал эгерде ачууга далалат кылып жаткан нерсени ачпаса, башка бир нерсени ачышы мүмкүн.

Жер менен көктүн ортосунда эч кандай философиянын түшүнө да кирбеген бирдемелер дайыма табылат.

4-БАП АДАМДЫН ЧЕГИ БАРБЫ?

Эдуард Артемьевдин чыгармаларынанбы, же Иван Севостьянович Бахтын Бешинчи Брандербург концертинин башталышыбы — кечки салкын менен жуурулушкан музыка кезек-кезек кулакка илешип жатты. Айтор, космостук бир нерсеси бар. Ооба, чын да — мезгил жетти, космоско учуунун мезгили алда качан эле жеткен. Ай астындагы аалам деген эмне экен деги? Жакынкы чет өлкө.

— Алиса, сен даярсыңбы?

— Билбейм, Додо, мен негедир коркуп жатам...

— Бул коркунуч эмес, Алиса, бул — толкундоо, ал фантазияны азыктандырат жана шумдуктуу окуялар менен ажыралгыс биримдикте жүрөт. Келе колунду, бийкеч, мына эми алга! Башкача айтканда, жогору!

Кызык, качандыр бир кезде ушунчалык кыска жана так: «*Navigare necesse est*» (кыргызчасы мындайча айтылат: «Деңизде сүзүү — зарылдык»). «Деңизде сүзүү — зарылдык» деп айткан байыркы римдиктер эмне жөнүндө ойлонушту экен. Чындыгында, эмне үчүн, зарылдык?

Колумб, баарыга белгилүү болгондой, өмүрүнүн аягына чейин Гангдын куймасынан анчалык алыс эмес жерге барып Келдим деген ишенимде жүргөн. Ал Индияга баруучу деңиз жолун издеген. Анда жакшыраак саат, тоголок деп болжолдонгон жердин бетинде турган ордунду аныктоочу жакшы аспаптар, жада калса, ар бир мектеп окуучусуна белгилүү болгон нерсе — глобус да жок эле.

Колумб абдан көк жана намыскөй адам болгон. Ал Индияга батыштан Жерди айланып барууну каалаган, дал ошон үчүн татаал жол арытып, көп шумдуктуу окуяларды жана кайгы-капаны башынан кечирген. Ал эч кандай жаңы материк жөнүндө ойлонгон эмес, жаңы жерлерди да ачам деп ойлобогон, аны булар кызыктырган эмес.

Эми мына, ал тарыхка Американы (борбордогу Колумбия менен бирге) ачуучу катары кирди, ал эми Индияга баруучу деңиз жолун башка бир адам жаны материктин бир экендигин жакшы билген, ага жол табууну максат кылып койгон киши ачты. Ойлоп көрсөң — не деген ажайып окуя! Ал эми дагы бир ирет кайра ойлоп көрсөң, анчалык деле ажайып окуя көрүнбөйт.

Мына эми, Алиса менен Додо бекем кол кармашкан бойдон өйдөгө типтике учуп чыгышты да, ушунчалык тездик менен кетишкендиктең, абдан эле тездик менен

алардын өйдө деген аталышын жоготту, эч бир жакын жерде эми өйдө да, ылдый да жок болучу, алар кайдадыр алга учуп баратышкан. Албетте, алга болучу, алга болбогондо кайда баратышмак эле.

— Космос деген мына ушубу, Додо? Мына бул аңырайган учу-кыйырсыз мейкиндикпи? Менин кубаныч менен коркунучтан демим буулуп жатат!

— Аңырайганбы, учу-кыйырсызбы, бул али суроо эле бойдон, Алиса.

— Эмне деп жатасың, Додо? Биз мүмкүн болбогон, ойго келбеген ылдамдыкта зымырап баратабыз, биз зымырагандан зымырап баратабыз, ал эми алдыда, балким, айлана-чөйрөдө — эгер биз токтоп туруп, эки жакты кайрылып карай алсак, көрмөкпүз — жалаң жылдыздар жана караңгылык. Мен сезем, мен түшүнөм, мен билем — биз канча учпайлы, дайыма ушундай болот.

— Дайымабы жө бардык жердеби?

— Айырмасы кайсы, Додо? Дайыма жана бардык жерде. Эх, мейкиндиктин кара баркытында мынабу түрдүү түстөгү жылдыздар кандай гана сулуу.

— Жок, Алиса, мен минте албайм. Сен ушунчалык бир нерселерди айттын, эми анын баарын кечиктирбей талкуулоо зарыл. Кел, мына бул сансыз күндөрдүн астынан кандайдыр бир жакшынакай жайды табалы да, ал жерде токтоп, сүйлөшүп алалы.

— Эч нерсе колубуздан келбейт, Додо, бул чексиз ээндикте бардык орундар бирдей — ээндикте кандай айырмачылык болушу ыктымал? Сенин сүйгөн Аристотелиң туура айткан — бул жерде өйдө, ылдый, оң, сол деген жок (эх, мен эмнегедир өөдүк-сөөдүк сүйлөп жатам, бирок баары бир, мейли — бар нерседен ажайып эмне болушу мүмкүн?)

— Алиса, биз түбөлүк куюндап жүрө албайбыз да.

— Албетте, жүрө албайбыз, Додо, бирок антүүгө милдеткербиз. Сенин улуу досун: боштукта кетип бараткан тело эч качан токтоно албайт, анткени эмне үчүн башка жерде эмес, ушул жерде токтошу керек — боштукта эч кандай айырма болбойт эмеспи, — деген.

— Ооба, бар Алиса, туш тарабыңды карасаң — биз жылдыздардын ар түрдүү топтолушканын көрүп жатабыз, бардык ушул жылдыздар тең ачылган гүлдөрдөй, мейкиндик ар кайсы багытында ар кыл көрүнөт.

— Жылдыздар гана түрдүү-түркүн көрүнөт, мейкиндик эмес, мейкиндик бардык жерде бирдей.

— Сен муну кайдан билесиң, Алиса?

— Мен билбейм, мен көрүп турам...

Алиса өзүн сөздүн түз маанисинде да, өтмө маанисинде да токтото албай койду. Додонун маанилүү жана кызык нерселер жөнүндө айтууну каалаганын ал түшүндү, бирок алга — кайда алга экенин ал эч кандай элестете албаса да, анын азыр учкусу, алдыга гана дайыма куюндап жүрүп отургусу келди.

— Додо! Эгерде биз дайыма эле ушинтип алга зымырап учуп отурсак, кай жерге барып такалабыз? Дайыма эле түптүз жолубуздан жазбай учуп отурсак, эч жакка бурулбасак?

— Мен сени менен так мына ушул жөнүндө — Ааламдын түзүлүшү жөнүндө сүйлөшөйүн десем, учуп эле баратасың, учуп эле баратасың, мен да сенден калбай баратам. Мүмкүн, кандайдыр бир убакытка мейкиндиктин кайсы бир жеринде токтоорбуз?

— Макул, Додо, мен аракеттенип көрөйүн. Менимче, мен такыр эле токтой албайт окшойм, мени бир нерсе оп тарткансып жатат.

— Алиса, этият бол, сени түрүң кургур чексиздик оп тартып баратат. Тезирээк «Хаббл» деген сыйкырдуу сөздү айт!

— Хабл, — деди Алиса... андан эч нерсе болгон жок.

— Андай эмес, «Хабл» эмес, «Хаббл», эки «б» менен.

— Сенин муну кандайча жазып жатканыңды көргөн жокмун да, канча «б» экенин кайдан билейин.

— Кел, бирге айталы, Алиса, менин эриндеримди кара. Алиса менен Додо биригип, сыйкырдуу дубаны — заклинаниени — (за — клин — ание — бул сөздүн ортосуна эмне деген клин — шынаа урулган) — айтып токтотушту.

— Эгер Жерден ракета менен аттанып чыгып, эч жакка бурулбастан, дайыма түп-түз учуп отурса эмне болот? Жок, ракета менен эмес, анын отуну түгөнүп калат, мына сен экөөбүз эгерде алдыга көздөй кете берсек, бул эмне менен бүтөөр эле?

— Бул суроого, Алиса, болбоду эле дегенде эки түрдүү жооп берсе болот: мүмкүн Жордано Брунонуку түүрадыр, биздин дайыма тынымсыз учуубуз, түпкү маңызында убакытты жана орою суук чексиздикти токтотуу — балким, чексиздикти көз алдыга келтирүү кудуретинин жоктугу, биздин, дегеле адамзаттын элестетүү жөндөмүнүн чектелүүлүгү болуп эсептелет.

— Токточу, Додо, бул деги эмне деген орою суук чексиздик, сен да мени аны менен коркута баштадың? Биздин элестетүүбүздүн кандайдыр бир чеги жана такалчу жери барбы? Биз сен экөөбүз эмнелерди гана элестетип таштабадык!

— Орою суук чексиздик жөнүндө эң акыркы үлүү философ Георг Вильгельм Фридрих Гегель айткан. Анын ою боюнча, бул жөн эле сүйлөй берүү, эч бир жаңылык киргизбеген бир нерсени эле чексиз кайталап айта берүү бөлгөн. Чектүүлүк жөнүндө болсо, дал ушул чексиздик жөнүндөгү мисал көрсөтүп тургандай, ал канткен менен бар — бирок чексиздикти — бүткөн жери болбогон эмени көз алдыбызга кантип келтире алмак элек?

— Бирок, Додо, бүткөн жерин элестетүү оңой иш эмес, анткени ошол эле жерде, ал эми анын ары жагында эмне бар деп сурагың келет. Ошентип, андан ары улана берет.

— Ооба, Алиса бардык убакта, бардык жерде ушундай, бул мезгил менен мейкиндикке таандык. Жак дегенин бербеген азаптуу Жордано буга кантип макул болгонун түшүнбөйм.

— Эмне үчүн — жак дегенин бербеген жана эмне үчүн азаптуу?

— Аны өрттөп ийишкен, Алиса, бул чексиз кайгы да...

— Кандайча чексиз кайгы, сен эмне деп жатасың, Додо? Бул адамчылык эмес, бул түрү укмуш канкордук, кантип бул жөнүндө жайбаракат сөз кылууга болот, мен муну түшүнбөйм.

— Ооба, Алиса сулуу, албетте, сеники түптүүра, бирок канткен менен бул он алтынчы кылымдын акыркы жылы — 1600-жыл болучу, биз аны менен жүзмө-жүз тааныш эмес элек да...

Додо унчукпай калды, анткени уялып кетти. Алиса кайгы менен капалануудан улам унчукпады. Жылдыздар калбаат гана кызыл, жашыл жана көк жарык чачып турушту. Ар түркүн түзүлүштөгү фотондор мейкиндикти туш тараптан тепчип жатышты. Карарган космос иш жүзүндө жарыкты сейректете алган жок, анткени чанда эле молекулалар фотондордун жолунан чыгып ага кабылып жатышты. Ошол себептең ал аны сиңирип алган жок десе болот. Космосто жарык аз эмес эле, бирок аны карегинин сезимтал молекулалары менен белгилүү сандагы фотондорду сиңирип алган киши гана көрө алат болучу. Же ички көрүмүн ишке киргизсе көрмөк, бирок бул башка иш.

Дегинкисинде, чексиз космосто чексиз сандагы көп жарык болушу керек, себеби жылдыздар да чексиз көп болууга тийиш, ал эми алардан болсо туш тарапка түгөнбөгөн сандагы фотондор учуп турушу керек. Бирок андай болгондо биз Жерден туруп да асманды тегиз жарык чачып турган калыбында көрмөкпүз: туш тараптан эсепсиз күндөр жаркырап турмак. Күн деген түшүнүктүн өзү жоголмок, күн жана түн деген түшүнүктөр сыяктуу эле — күндүз, түн да болмок эмес; жер жүзүнүн кай бөлүгү болсо да, жүзүн кайда бурбасын, ошол бардык тараптан фотондордун агымы чууруп келмек.

Ар түркүн түзүлүштөгү фотондордун ар кыл топтору аралашып кетишмек да, мунун өзү эч кандай жекече турган кызыл, жашыл, көк жылдыздарды көрбөйбүз, кочкул көгүш асмандагы жылдыздар үйүрүнүн мынабу сүйкүмдүү жана күлкүлүү топтолушканы эч болбойт дегенди билгизмек, түпкүлүгүндө биздин көнүп калган, демейки түшүнүгүбүздөгү асман да болмок эмес. Көлөкө эң эле сейрээк кездешмек же эң эле коркунучтуу, же бир... Жо-жо-ок, биз өзүбүз да... Жок, андай да эмес — бул планетада башка бир макулуктар өмүр өтөмөк.

— Ээ, балдар, силер негедир, аша сүйлөп кеттиңер, — деди ички добуш — эмне, силердин оюңар боюнча мейкиндик чектелүүбү? Андай болсо, бардык жылдыздар, Ааламдагы бардык телолор бир чоң кесек болуп, бири-бирине чапталышып калмак, бири-бирине тартылмак. Ньютон муну эң соңун түшүнгөн.

— Ньютон көптү түшүнгөн. Ал көп нерсени түшүнбөгөндүгүн да жакшы түшүнгөн. «Кыймыл-аракет менен күчтү биринен экинчисине өткөрчү, ортодогу нерсенин катышуусуз эле, алыстан, боштук аркылуу бир тело экинчи бир телого таасир этиши мүмкүн деген ой мага ушунчалык маанисиз көрүнөт. Мындай ой менин пикиримде философиялык ой жүгүртүү жөндөмүнөн куру жалак калган гана адамдын башына келет».

— Ким ушинтип айтат, — деди Алиса.

— Ким — ким ...Ички добуш сизде эле болот деп ойлойсузбу? Чыныгы окумуштуулардын бардыгында эле ал дайыма экиден кем болбойт.

Космос жаркырап, суктанарлык жана табышмактуу болуп турду. Кызыл, жашыл, көк жана көзгө көрүнбөгөн фотондор аны ар тарабынан тепчип өтүп жатты. Айтмакчы, «космос» деген сөз байыркы гректерде көп мааниге ээ болгон: тартип, чен, татыктуулук, дүйнө түзүлүшү, дүйнө, курум; асман, жер, жарык, эл (жалпы); кийим, жасалга, көрк, ар-намыс, даңк. Азыркы тилдерде бул сөздүн мааниси барып-келип, «вселенное» — «аалам» — грекче «ойкумена (эйкумена)» деген сөздүн мааниси менен биригип кетти.

Кызык, орус тилинде сүйлөгөндөр бул сөздөгү дапдаана берилген «все заселенное пространство» — «бардык жери отурукташылган мейкиндик» деген маанини таптакыр эле сезишпейт, анткени бул маанидеги карама-каршылыкты туюшпайт — алсак, ааламдын отурукташылгандыгы, сылык айтканда, чечилбеген маселе. Ал эми «галактика» деген сөздүн башка сөздөрдө ачык таанылып турган уңгусун алда качан эч ким ажырата албас болуп калган. Мисалы, айтыңызчы, биздин галактика кандайча аталат? Билбейсизби? Украинче «собака» — «ит» кандайча аталат?

— Алиса, биздин галактиканын кандай аталышы сага дайынбы?

— Менин оюмча, ал ушундай эле аталат — Галактика деп, ал эми башка галактикалар деле ушундай аталышат, бирок кичине тамга менен жазылат.

— Бул сөздүн эмнени билдирери сага белгилүүбү?

— Менин оюмча, Додо, сен менден экзамен алганды абдан жакшы көрөсүң. Кызык, эмне үчүн ушу мугалимдер суроо бергенди үшүнчалык жакшы көрүшөт?

— Алар өздөрү берген суроолордун баарынын жоопторун билишет, балким ошондуктандыр, Алиса. Мына, маселен «галактика» деген грек сөзү орусча «молочный, млечный» дегенди билдирет, биздин галактика — бул Млечный путь (Саманчынын жолу), ал мына ушундай аталат.

— Азыр биз кайдабыз, али өзүбүздүн галактикадабызбы же кайдадыр бир белгисиз жакка учуп кетип калдыкпы?

— Дүйнөнүн борбору кайда экени сага маалымбы, Алиса? Оюнда болсун, азыр мен сага мугалим катары суроо берип жаткан жокмун. Мен сенден жооп күтпөйм, ал гана эмес, өзүмдүн да жооп табышым кыйын.

— Мен билем, мындай суроолор риторикалык суроолор деп аталат, ал эми ритор (сенин көзүндө жылтылдап турган суроого да кошо жооп бере кетейин) — бул оратор, демек, риторикалык суроо, бул ораторлук — чечендик ыкма. Өзүңдүн оратордук ыкмаң менен эмнеге жетмексиң деги?

— Менин эки максатым: алыскы жана жакынкы максатым бар эле. Алыскысы жөнүндө сага эч нерсе айта албайм, анткени, сезип турганым менен мен аны оңчулуктуу туюндуралбайм. Ал эми жакынкы максатым болсо, ансыз да жакында сага айдан ачык белгилүү болот.

— Ньютондун биному болсо нетели, — капыстан ички добушу чыга келди, — ал азыр да лекциясына даярдык көрүп жатат, азыр байыркылар жөнүндө айта баштайт.

— Додонун муну укпай калышы мүмкүн эмес эле, бирок, көңүл бурбай эле коюуну чечти окшойт.

— Байыркылар үчүн — алардын көпчүлүгү үчүн дүйнөнүн борбору Жердин борборун алып туруп дүйнөнүн борбору болсун деп шайлап койгон мааниде эмес — Аристотелдин заманынан бери муну Жердин заты дүйнөнүн борборун көздөй тартылган, ошондуктан ал борбордо болуп калган деген мааниде түшүнүшкөн. Бирок минтип Жерди шар түрүндө деп эсептегендер гана ойлошкон, алардын да баары эмес, көпчүлүгү бул жөнүндө ойлогон да эмес. Ал эми экинчи бирөөлөрү Жерди жалпак деп эсептешкен, азыр да жерди жалпак деген көз карашта болгондордун башын бириктирген атайын клуб жашап жатат.

— Кечирип койчу мени, Додо. Мен сенин лекцияларыңды абдан кызыгуу менен кунт коюп угарымды өзүң билесиң, бирок сенин эсиңе буларды салып койгум келет: биз али алга, түптүз алга гана учуу жөнүндөгү суроонун жообу да кандай болушу мүмкүн экендигин түшүнбөгөн эле бойдон кала бербедикпи.

— Баары эсимде, Алиса, өзүм да ошо жөнүндө сөз баштаганы турам, бирок, адаттагыдай эле тээ алыстан, биздин эрага чейинки бир нече жүз жылдардын кыйырынан эмес, түз эле он алтынчы кылымдын биринчи чейрегинен, тим эле кепкечээтен деп койсо да болот.

1519-жылдын 20-сентябрында Гвадалквивир Атлантика океанына куйган жерден дүйнөнүн тарыхында Магеллан деген ат менен калган адмирал Фернан де Магальянш жетектеген экспедиция куралдардын дүркүрөгөн үнүн коштоп кыйкырган үндөрдүн астында жөнөп кетти. Экспедиция батышка, Атлантика океанынан Тынч океанга өткөөл таап, баштан аяк сүзүп өтүү, Индия океанына чыгуу, анан Африканы айланып, кайрадан Атлантикага келүү, Гвадалквивир куймасына келүү, дарыя аркылуу жогору Севильяга

чейин барып, куралдардан ок чыгаруу менен бүткүл дүйнөгө улуу окуя болгондугун маалымдоо үчүн аттанган.

Жердин шар түрүндө экендигин ишенимдүү жана баарыга айкын-ачык көрүнөрлүк кылып бир гана жол менен далилдөөгө болот: бир гана багытта түп-түз сүзүп отуруп аттанган портуна кайра келүү, бул сапар батышты карап сүзүү. Бирок дайыма эле батышты көздөй түптүз сүзө берүүгө жаңы эле ачылган Америка мүмкүндүк берген эмес, ал кемелердин алдында жолго туурасынан коюлган дөңгөч сыяктуу жаткан эле.

Өжөр фанатик Магеллан ошол кездеги карта чийүүчүлөр Түштүк уюлга туташа тоңгондой кылып көрсөткөн ушул жаңы ачылган кара жолтой материктин кайсы бир жеринде эңсеген «расо» — өтмөк бар деген ишенимди мээсине биротоло куюп алган. Ал аны тапты, акыры бери жагынан ары жагына өттү, эч качан жакшы аба ырайы болбогон, дайыма туш тарабынан түндүктүн шамалы уруп турган бул лабиринт — акыркы кылымдарда деңизчилердин көкөйүнө көк таштай тийген лабиринт болучу. Кээде ал деңиз жүргүнчүлөрүнүн өлчөөсүз мээнетин акташ үчүн гана жаралып калгандай туюлуп кетчү — андан ары жол улоого эч бир күч-кубаттары калчу эмес.

Азыр эми Магелландын экспедициясынын жолун карап отуруп, абдан татаал сезимдерге туш болосуң: оттуу Жердин түштүк четине жетүү үчүн эч бир арзыбаган аралыкты басып өтүү калган. Буга чейин басып өткөн жана алдыда басып өтүү керек болгон аралыктын жанында бул дегеле аралык деп айтарлык эмес эле, бирок алар муну биле алышкан эмес. Жарым кылымдан кийин гана Френсис Дрейк, белгилүү деңиз баскынчысы жана Англия флотунун адмиралы...

— Додо, сен эмнени айтып жатасың?

— Алаксытпа, Алиса, татаал адам, татаал мезгил да. Деңиз жолоочулары — алар өзүнчө бир кызык адамдар. Бирок деңизде сүзүү — зарылдык. Ошентип, жарым кылымдан кийин Дрейк Түштүк Американы айланып өтүп, ал жерде, Америка менен Түштүк Шотланд аралдарынын ортосунда жер шарындагы эң чоң кысык бар экендигин ачты. Ал жерден, чынында, аба ырайы адам кызыгарлык эмес, күчтүү деңиз бороону дайыма алай-дүлөй болуп турат, бирок бул кысыкты эч качан лабиринт деп атай албайсың — анын эни тогуз жүз километрден ашык, негизи — ачык деңиз. Эгер Магеллан дагы бир аз түштүк жакты көздөй түшсө барбы... Эмнеси болсо да, болор иш болду.

Жер жүзүндөгү адамдардын ичинен — тарыхта белгилүү болгондой — жер шарын бир айланып чыккан адам Магелландын малайы, Малаялык, ал Энрикке деп аталган адам болучу.

— Кечирип кой, Додо, сен бүгүн үрөй учура турган нерселерди айтып жатасың. Кул дегениң кандай?

— Бул он алтынчы кылым да, Алиса.

— Мага демектең он бешинчи кылым болсун. Бул үрөй учуруларлык, кыжыр келтирерлик жана адамкерчиликсиз нерсе.

— Албетте, кыжыр келтирерлик жана адамкерчиликсиз, Алиса, сен эмне, мисалы «Том байкенин кепесин» окуган эмес белең? Эсиндеби, бул окуялардын бардыгы кайсыл убакта өтөт?

— Сен билесиңби, Додо, мен балдарга арналган китептерди атайылап эле окубайм.

— Андай болсо, сага мыкты жазуучу, адабият боюнча Нобель сыйлыгынын ээси Уильям Фолкнерди сунуш кыла алам, анда: негрлер, индеецтер, ак адамдар жөнүндө

көп айтылган. Сен жок дегенде, билесиңби, кайсы кылымда түштүк жана түндүк штаттарынын ортосунда кулдарды бошотуу үчүн граждандык согуш болгон?

— Макул Додо, мен мунун баарын окуп алайын, бирок жылдар жана ар кыл ысымдар, мен аларды баары бир жакшы эстетем албайм. Эмесе, сен малаялык Энрике жөнүндө айтып жаттың беле?

— Магелландын экспедициясы оор кыйынчылыктар менен Тынч океандын мелмилдеген чоң мейкиндигин артта калтырып, анын өз жери Филиппин аралдарына келгенде, туулган жерине кайтып барды. Бул 1522-жылдын март айында болгон эле, ал эми Магеллан экспедициясынын тирүү калган он сегиз деңизчиси 1525-жылдын сентябрында, кеткенинен үч жыл өткөндөн кийин гана Севильяга кайтып келе алышты. Алар бардыгы беш кемеде эки жүз алтымыш беш киши болуп жолго чыгышкан.

— А Магеллан өзүчү?

— Ал каза тапкан, Алиса, — мен сени көңүлүңдү кирдетүүгө мажбур болуп жатам — накта акыйкат иш үчүн күрөшүү учурунда курман болгон эмес. Алыскы аралдарда Испаниянын үстөмдүгүн орнотуп жатып, Испан королуна баш ийүүнү жетекчиси каалабаган бир эн кичинекей аралга жазалоочу экспедиция уюштурду. Улуу деңиз сүзүүчүсү Фернандо Магеллан мурдагы башчысына эле баш ийүү үчүн көп ойлонбой туруп коргогон Силапулапу жол башчысынын жылаңач жапайылары менен болгон кичине кагылышта каза тапкан.

Магелландын экспедициясы илимий экспедиция болгон эмес, ал Жердин шар түрүндөгү нерсе экенин далилдөөгө болгон аракетин кийин жасады. Бул аскердик-саясий жана соода экспедициясы болгон. Бирок Магеллан жөнүндө эл эмнени билет? Ал Жердин сфералуулугун далилдеди, анын көлөмүн, чектерин аныктады. Ошондой эле ыгы келгенде антиподдор — жердин карама-каршы тарабында жашаган адамдар ошол доордун көпчүлүгү элестеткендей, башы менен басып жүрбөгөндүгү далилденип калды. Жана, акырында англиялыктар айткандай, last but not least, экспедиция биздин доорго чейинки төртүнчү кылымда Гераклид Понтийскийдин: «Жер өз огунда тегеренет» деп божомол катары айткан оюн далилдеди.

— Мен түшүнбөйм, Додо, экспедиция кантип аны далилдей алды. Алар бу жөнүндө, мүмкүн, ойлогон да эместир, эгерде ойлонушса да мен түшүнбөйм — кантип ушунун баары табылып калды.

— Кийин экспедиция Магеллансыз, кайра артка кетчү жол менен Африканын батыш чегиндеги Жашыл тумшуктун жанынан өтүп баратканда кемедеги жылнаама жергиликтүү элдин туруктуу жылнаамасы менен дал келбей калгандыгы далил болду. Кемеде ар бир күндү тыкандык менен жазып келе жатышкан: кеме башчысынын жазып жүргөн журналы бар эле, экспедициянын летописчиси да баарын жазып жүргөн, бирок алар кандайдыр ортодон бир күндү жоготуп жиберген болуп чыгышты. Бул кылымдын таң каларлык окуяларынын бири эле — мейкиндик аркылуу саякатта жүргөн деңизчилер байкоостон убакыттын да башка бир учуруна ооп калышкан.

— Додо, убакытка кыялый эмес, чыныгы саякат жасоого мүмкүнбү?

— А сен өмүрүңдө өзүңдөн аябай алыс турган шаар менен телефон аркылуу сүйлөштүң беле? Же, айталы, Москвадан Парижге учкан жок белең?

— Мен Парижде эч качан болгон эмесмин, бирок мен сенин эмнени айтайын деп жатканыңды түшүндүм. Менин абам Иркутскийде жашайт, анан ал дайыма биз эски жылды узатып жатсак, жаңы жылда туруп алып телефон чалат. Бирок, Додо, мен дайыма биз талкуулап жаткан суроону унутуп калбоонун аракетиндемин, ал эми мында болсо дагеле улам жаңы суроолор чыгып жатат, биз деги эч качан анын

жообуна жете албайбызбы деп ойлойм. Магелландын экспедициясынын биздин бурулбай түз уча берүүбүзгө кандай тиешеси бар?

— Айтчы, Алиса, сен космостун так ортосунда илинип тургандан жадаган жоксуңбу? Эгер биз алга, дагы алга тынбай уча берсек кайда барып каларыбызды тажрыйба аркылуу текшерүү кайраттуулук экенин сезип жатасыңбы?

— Мен кайраттуулук эмес, бирдемени угууга болгон чексиз кызыгууну сезип жатам, менимче, ушунун өзү эле жетишерлик болот.

— Анда, алга, эр жүрөк кыз Алиса, учуп бара жатып убактын боло калса бир нерсени угууга болгон кызыкчылык менен бир нерсени билүүгө болгон кызыгуунун айрымасы эмнеде деген суроонун тегерегинде ой жүгүртүп көр.

— Бул мугалимдин суроосубу, же жөн сурообу?

— Жөн суроонун дал өзү, Алиса. Ал эми жооп жөн болобу же болбойбу, бул сенден. Сөздү этимологиядан башта, Алиса, ал дайыма жардам берет.

— Макул, Додо, эгер сен мага этимология деген эмне экенин айтып берсең, дал ошондой кылам.

— Айтып берем. Этимология сөздүн келип чыгышын, анын башка сөздөр менен тектештигин ачуу дегенди билдирет, Алиса.

— «Этимология» деген сөздүн этимологиясы кандай анда?

Космосто Бахтын керемет кайрыгы жаңырды, Алиса менен Додо акылга сыйгыс, элестете алгыс ылдамдык менен мурдагы багытынан жазбай сызып бара жатышты, анан Бахтын гармониясынын жанында көрксүз угулган сөздөр эми гана Алисага туюлду окшойт:

— Сөздүктөн кара, Алиса, сөздүктөн кара, Алиса ...

Алиса менен Додо бекем кол кармашкан бойдон карарган космос аркылуу алга, башкача айтканда, баягы эле тарапты көздөй сызып баратышты. Космостун көрктүү кара баркытынын айрым жерлери канткен менен бир аз албырып тургандыктан жылдыздардын көпчүлүгү батып бара жаткан кызыл күн сыяктуу кызарып көрүнүп кетти.

Аз учуштубу, көп учуштубу, айтыш кыйын, айтор, мурдатан жетишерлик деңгээлде жакшы даярдалган болсо да, бир укмуштай тан каларлык иш болду. Алар алдыдан ...бирок, буга баары бир ишенүүгө мүмкүн эмес эле.

Алиса капалуу улутунду: бул жерде, ырааккы космосто Мэри-Энн кайдан чыга калды? Ал азыр, болду-болбоду Мэри-Энндин мээсинде жүргөнүнө анчалык шектеңген жок. Бирок иш анчалык жөнөкөй эмес болуп чыкты, абал ал ойлогондон алда канча татаал эле. Мэри-Энн жөнөкөй бир акылсыз кыз деп коёлу — бирок, бир жагынан алганда, ким билсин? Эми алдыда, демейдегидей эле алдыда, башка бир жакта эмес — айланасында бир нече (канча экендигин билүү үчүн кийин сөздүктөн кароо керек) планета тегеренип жүргөн жаркырак ак жылдыз көрүндү. Үчүнчү планета көгүш түстөнүп турду, мунун өзү анда атмосферанын бар экендигин кабарлап тургансыды... Ооба, тек атмосфера гана эмес: анда, үчүнчү планетада, тарых да, маданият да, илим да бар эле, алардын баарын улуу жана анча деле улуу эмес кишилер жаратышкан. Алардын ичинде «Жабык, чеги жок мейкиндик болушу мүмкүн» деп айткан адам да бар эле.

Башкача айтканда, Алиса менен Додо Жерге, бир канча убакыт мурда учуп чыгышкан жайга келишти. Алар ошондон бери алга гана, дайыма түптүз, эч жакка бурулбастан учуп жүрүп отурушкан. Муну элестетүү кыйын эле, түпкүлүгүндө элестетүү мүмкүн да эмес болучу, а эмне, Магелландын матросторуна Севильяга тескери

жагынан айланып келүүнү элестетүү оңой болуптурбу? Демек, Алиса, азыр Мери-Энндин мээсинде эмес, саякатты төрт өлчөмдүү мейкиндиктин үч өлчөмдүү мейкиндигинде көрө билүү жөндөмдүүлүгү бар окумуштуунун кыялый элестөө мейкиндигинде жүргөн.

— Балдар, силер бу кантип, дегеле көп мейкиндик таап жибердиңер? Мындай болсо, эч кандай грамматиканын, грамматика эмес, стилистиканын кудурети келбейт.

Бирок Алиса далай баш айлантмаларга көнө баштаган, же болбосо, көнүүгө мүмкүн болбогон нерселерге да көнө баштаган.

— Айтчы, Додо, биздин аалам чыны менен эле жабык экенин кандайдыр бир жол менен текшерип көрүүгө болобу? Мунун кандайдыр жолун таап, ченеп көрсөк кантет?

— Тээ он тогузунчу кылымдын жыйырманчы жылдарында Карл Фридрих Гаусс теодолиттин жардамы менен үч тоонун башы болгон үч бурчтуктун бурчтарынын суммасын ченеп чыккан. Аны Евклиддин геометриясында айтылгандай, ал чындап эле эки тик бурчтун суммасына барабарбы деген суроо кызыктырган. Гаусс мейкиндик жабык болуп калышы мүмкүн деп болжолдогон, анан аны табууга — Евклид геометриясы теориясынын жабык үч өлчөмдүү мейкиндигинде мунун аткарылбашын табууга дит койгон.

— Анан эмне болду, аткара алдыбы ошону?

— Тактык жетишпей калган, ушул тактыктын чегинде үч бурчтуктун бурчтарынын суммасы Евклидди жокко чыгарган эмес. Бул жооп алды дегенге жатпайт — суроо жоопсуз бойдон кала берген.

Космостун чексиз, баш-аягы жок мейкиндиги артта калды, баса, алар али алдыда жатат десек да ошол сындүү эле туура болмок. Алиса эми гана Додонун качандыр бир анын көзүнчө айткан: «Чексиз түз сызык өзү менен өзү, өзүнө таандык эмес чекитке бекийт» деген сөзүн түшүнүп эле тим болбой, аздыр-көптүр ойлонулган нерсе экендигин мойнуна ала баштады. Бирок иш али муну менен бүткөн эмес: ар кандай чекиттең сандаган түз сызыктарды жүргүзүүгө болот, а эмне, алардын бардыгында баягы эле жат чекитпи же башкабы?

Кызык, бардык тилдерде «өйдө — төмөн», «оң — сол», «алга — артка» деген сөздөр бар, ал эми дагы кайсы бир каптал жакка, төртүнчү өлчөмгө билдире турган сөздү эч бир тилде али ойлоп чыгыша элек.

Ошентип, алдыдабы же артабы, космос жабык болгону менен, чексиз мейкиндиктери бар эле, ал эми Алиса менен Додо болсо баяндоо мезгилинин ушул учурунда Жерге жакын келишти. Түркүн түстүү жылдыздар шаңдуу жарык чачып турушту. Додо ой үстүндө күбүрөндү: «Эгерде көктөгү жылдыздар дайыма биздин дал төбөбүздө жарык чачып турушпастан, Жердин кайсы бир жеринен гана көрүнө турган болсо, анда адамдар топ-тобу менен асмандын кереметин көрүп рахаттануу үчүн ал жерге тынымсыз каттай бермек».

— Бул эмне, дагы да баягы сенин жакшы көргөн Аристотелиндин сөзүбү?

— Жок, Алиса, бул сапар Греция эмес Рим, анан да биздин доорго чейинки төртүнчү кылым эмес, биздин доордун биринчи кылымы. Бул римдик белгилүү философ Сенека. Ырас, анын Аристотель менен кайсы бир жалпылыктары да бар: Аристотель Александр Македонскийдин, ал эми Сенека император Нерондун тарбиячысы болгон.

— Ал эми Александр Македонский менен император Нерондун эмне жалпылыгы бар?

— Билесиңби, Алиса, бардык императорлордун бири-бирине кандайдыр окшош жактары бар...

Биздин доорго чейинки 2137-жылы жалданма астрономдор Хи менен Хо мас болуп алышып, күн тутуларын алдын ала айта албай калышкан... ошондуктан салтанаттуу жыйын убагында күн тутулуп, анда аткарылуучу ырасмылар одоно бузулган. Император астрономдордун баштары алынсын деп өкүм кылып, ал ошол эле күнү, жыйырма экинчи октябрда аткарылган.

Додо күтүлбөгөн жерден кандайдыр бир өзгөчө абалга дуушар болду. Бул абал алдын ала күдүк сезүүнүн абалы болучу. Ал эч нерсе жөнүндө ойлонгон жок, кабатырланбады, өзүн өзү зордуктаган да жок — ал жөн гана өзүн өзү тыңшады. Тим эле маанилүү суроого жооп алуу үчүн күтүп гана туруу керектей, жооп кайдадыр даяр болуп, ал аң-сезимге жеткенге чейин байсал кылып туруу зарыл сыяктуу. Суроо дайыма эле ажырата билүүгө мүмкүн болбогон сырткы же ички, объективдүү же субъективдүү мейкиндикте жооп алууга даяр болгон. Бирок анын жообу эч жерде жок эле.

Космосто кайрадан Бахтын кайрыгы жаңырды, ал музыкага өзүнөн өзү эле кошулуп кетти. Көзгө көрүнбөгөн, кулакка угулбаган фотондордун учкан убактагы шуудурактары угулуп калды. Алар бул жерде дайыма эле болуп келгенсип, мейкиндик аларга толуп турду, алар мейкиндикти бардык жагынан туш тарабына тепчип өтүп жатышты. Ал эми бардык жерде бар экендиги тууралуу айтпаса да туура эле. Мейкиндик Иосиф Самуилович Шкловский качандыр бир реликт деп атаган нур менен сугарылган жана толтурулган эле. Алиса Додону тартына тиктеди. Ал болсо, жылмая калып, токтоосуз сүйлөдү:

— Мен, албетте, жадатмамын, бирок ашынган эмес. Реликт болуу деген, байыркы доорлордон эстелик болуп калган дегенди билдирет.

— Анда эмне, мынабу фотондор космосто түбөлүк учуп жүрүшөбү?

— Ошо сыяктуу го.

— Жо-ок, балдар, — деди ички добушу. — Эгерде башталышы болсо, анда эч кандай түбөлүктүүлүк жөнүндө сөз болушу керек эмес.

— А чын элеби?

Баары Додону карап турушту (ички добушу да — ички көрүм менен карап турду). Ушул жерде анча чоң эмес лекция окуу керек экенин түшүндү. Ал акылын топтоп туруп айтты:

— Едвин Пауэлл Хаббл...

— Додо, сен дагы дарым айтып жатасыңбы?

— Бул дарым эмес, ысым, бирок ар кандай дарым бир кездерде ысым болгон. Едвин Пауэлл Хаббл бардык галактикалар бири-биринен туш тарапты көздөй чегинип турушарын ачкан. Ал эми теоретик Георгий Гамовдун божомолу боюнча, эн алгач...

— Эн алгачпы? — Алиса менен ички добуш барабар сурады.

— ... Алгач өмүр сүрө баштаган кезинде, — Додо сабырдуулук менен сөзүн улантты, — биздин ааламыбыз аябай тыгыз жана аябай ысык болгон.

— Аябай — бу кандай?

— Ондогон, жүздөгөн миллион же миллиард градус муну баары бир демейдеги элестетүүң менен көз алдыга келтире албайсың.

— Демейдеги дейсиңби?

— Мен окумуштуунун эмес, катардагы адамдын элестетүүсүн айтып жатам.

— Ал эми окумуштуу адам аны элестете алабы?

— Алиса, кантсе да бизде азыр лекция жүрүп жатат. Ушуну аягына чыгарганга аракеттеңеличи.

— Кечир, Додо, мен суроо бербөөгө абдан далалаттанайын, бирок мунун баары кандайдыр өтө эле катаал. Ал эми аябай тыгыз деген эмнени түшүндүрөт?

—Бул катардагы адамдын элестетүүсүнө караганда алда канча катаалыраак: Ааламдын бардык заттары төөнөгүчтүн башындай болгон мейкиндикте кысылып турган.

Додо бир аз токтолуп туруп, аны абдан кунт коюп угуп жатышканына ишенгенден кийин сөзүн улады:

— Дегинкисинде, жарылуу болду, бирок кадимки жарылуу эмес, өзгөчө жарылуу — ал бир эле убакытта бардык жерде — бүткүл мейкиндикте болду, болгондо да Материянын ар бир бөлүкчөсү башка бардык бөлүкчөлөрдөн алыстоого умтулду. Бул теориянын аталышы да өзүнө ылайык — Чоң Жарылуу теориясы (англисче Big Bang — кандай аталганын сезип жатасыңбы?) деп аталат.

— Мен түшүнөм, Додо, жарылуу абдан чоң болгон, бирок бардык заттар түпкүлүгүндө бир чекитке кысылып топтолгон, жарылган да ошолор эмеспи, а сен болсо, жарылуу бүткүл мейкиндикти ээлеген дейсиң.

— Ооба, Алиса, мунун баары ошондой, бирок эч кандай башка мейкиндик болгон эмес, бир чекитте жөнөкөй заттар гана эмес, Аалам, мейкиндик өзү кысылып турган, анан ошол мейкиндиктин өзү кеңейе баштаган. Аалам кеңейди, абдан алыскы, абдан тыгыз жана абдан ысык мезгилдерге туура келген нурлар акырындап сууду.

— А убакытчы?

— Эми — убакыт?

— Убакыт дагы кеңейдиби?

— Жок, Алиса, убакыт кеңейе албайт.

Эмне үчүн? Сен ушундай бир нерселерди айтып жатасың, аларга салыштырганда эң эле бир жарабаган жомоктор да тим эле түшүндүрмө сөздүктөй сезилет. Менин башымда да бүт баары аралашып калды: мезгил, мейкиндик, түбөлүктүүлүк, чексиздик...

— Сенин мээң айланып калган түрбайбы, — деди одоно түрдө жагымсыз жана жаман добуш. Додо болсо мындай деди:

—Өзүнүн чектелүүлүгүн моюнга алуу биздин мүмкүнчүлүктөрүбүздү шумдуктай арбытат. Түбөлүктүүлүк болсо... Алсак, Гераклит, мисалы, түбөлүктүүлүктү баланын жүргүзгөн хандык бийлиги деп атаган. Ал эми Осип Эмильевич Мандельштам болсо муну айтат:

Орун-жайда ымыркайлар мемирейт,

Оюнчуктар, шылдырактар тагылган.

Түбөлүк жан менен бирге бешикте,

Уктап жатат эбегейсиз чоң Аалам.

— Алиса, сенин уктачу убагың алда качан эле келген.

— Түбөлүктүүлүктүн бешигиндеби?

— Эмне экен, бул бешик биздин уйкубузду да, ой жүгүртүүлөрүбүздү да — баарын өзүнө сыйдыра алат.

5-БАП ЖАШОО ДЕГЕН ЭМНЕ?

Ал эски көк шалбарчан, өзүнүн чарбагында артын жерге төшөп олтурган эле. Алыстан келген жолоочу адегенде анын даңктуу насаатчы Ляо экенине ынана алган

жок: башынын кашкасы жайык тарткан кары адам эски шалбарчан, көзүн жүлжүйтө, жүзүн сааркы күндүн нуруна тосуп отурган.

Жолоочу өзүнө көңүл бурдуруу үчүн акырын жөтөлүп койду. Абышка көзүн ачып, алыстан келген жолоочуга тигиле карады да, муну айтты:

— Көр байталбы же карагер айгырбы — айтор, жылкынын күлүктүгүн анын түсү аныктабайт. Көк-Теңирдеги нерселерди өз чарбагыңдан чыкпай туруп эле билип алсаң да болот, ал эми акыйкаттыктын артынан кыдырманы кыдырып жүрүп да аны эч качан таба албай калууга болот.

Бул жерде күн да кандайдыр бир башка капталы менен тиет окшойт, чарбакты негедир бир башкача жаркыратып турду, башка бир өлкөдө өмүр бою жашап жүрүп, эми гана күтүлбөгөн жерден өз үйүнө түш келип калгансып, жолоочунун жүрөгү бир кызык зырпылдай түштү.

Жолоочу баарынан көбүрөөк кыйнаган бир суроого жооп алгысы келген, калгандардын эсебин өзүм табам го деп ойлогон. Бирок эмнегедир ооз ачып, суроону айтууга ыгы келбеди. Ал гана турсун, кайдадыр ичинде дайыма жүткүнүп турган суроонун өзү тарап кетип гана тим болбостон, сыртка жайылып чыгып, аба менен аралашып, жер менен асманга сиңип кетти.

— Насаатчы! Мен эң маанилүү бир нерсе жөнүндө сурайын деп келдим, бирок азыр мен эмне кыларымды билбей турам. Менин суроом мен үчүн өтө эле оор болуп, колумдан түшүп кеттиби, же таптакыр эле жепжеңил болуп, колумдан учуп кеттиби, белгисиз.

Калыбын өзгөртпөй туруп, насаатчы муну айтты:

— Өзүн өзү өзгөртө билген адамда дайыма үмүт болот.

Жолоочу абдан терең күрсүндү да, салт боюнча жүгүнүп ыраазычылык билдирди, анан акырын жолду көздөй жөнөдү. Токтоо үн артынан угулду:

— Эми сурасаң болот. Жолоочу кайрылбай туруп жооп берди:

— Ооба, Насаатчы. Мен жашоонун маңызы эмнеде экенин сураганы келдим.

Келген жагына эски жол менен кетип баратып, жаңы жолго кадам таштады.

Алиса терең дем чыгарды да, көзүн ачты. Күн жаркырап, чөп көк-жашыл тартып турат, көк майсанда кара кайыш кейптеңген мурдун алга сунуп коюп Геркулес жатат. Көпөлөктөр гүлдөн гүлгө учуп-конуп жүрүшөт.

— Додо! Сен мени кичинекей акылгөй деп атасаң да, мен сенден жашоонун маңызы эмнеде экенин сурабайм. Бирок мындагынын баары: сен экөөбүз, көпөлөктөр, Геркулес, канаттуулар, дарактар — ушунун баары жашоо деп аталабы? Мен буларда кандай маани-маңыз бар экенин сурабайм, бирок мунун өзү эмне, жандуу-жансыздан эмнеси менен айырмаланып турат, ушундан кандайдыр бир түшүнүк алууга болобу?

Бул жерде, албетте, жагымсыз жана жаман үн үнчүкпай коё алган жок:

— Чыныгы акылгөй: маңызы эмне экенин сурабайм, бирок муну кандайдыр бир түшүнүп алууга болобу дегеним.

— Көрбөйсүңбү, Алиса, жашоо жөнөкөй аныктоого моюн сунбайт...

— Сөзүңү бөлгөнүм үчүн кечирип кой, Додо, бирок дайыма эле жашоо жөнүндө сурасаң, сага хламидоманада же инфузория туфелька туурасында айтышат да, жашоонун эмне экени дагы да түшүнүксүз эле бойдон кала берет.

— Бул абдан чоң суроо, Алиса, бул философиялык жана ошол эле мезгилде илимий, анан да көп жагынан жообу айтыла элек суроо. Бул жерде инфузорий жана хламидоманасыз да иш бүтпөйт, алар бир клеткалуулар да, ал эми клетка болсо, биологиядагы атом эмеспи. Бардык жандуу нерселер клеткалардан турат, бирок,

албетте, ушул эле аныктама менен чектелип калууга болбойт. Маселен, өсүмдүктөр, жаныбарлардын жандуу экени айдан ачык сыяктуу...

— Мага өсүмдүктөрдүн жандуу экени эч бир айдан ачык нерсе эмес, биз али жашоо эмне экенин аныктай элекпиз да. Мына жаныбарлар — булар жандуулар, бул сөздүн өзүнөн деле көрүнүп турат, «жаны бар» — «жашоо» деген эле маани берет. Анан адамдар, алар, албетте, жандуулар. Ырас, адамдарга караганда бир топ чечилбеген нерселер бар: жаныбарларбы, же аларга анчалык жакындабайбы, алардан өйдөрөөк бир нерсеби, же таптакыр эле бөлөкпү.

— Карл Линней, Алиса, өзүнүн таблицасында адам менен маймылды тайманбай эле бир орунга жайгаштырган.

— Линней, эмне, адамдар менен айбандар бип-бирдей деп эсептеген беле?

— Жок, албетте, бирок ал аларды ажыратып кароого илимий негиз таба алган эмес. Өзүнүн «Табият системасында» ал өсүмдүктөр менен жаныбарларды тектештик даражасы боюнча жайгаштырган. Жаныбарлар дүйнөсү тууралуу бөлүмдү ал төмөнкүчө баштайт.

1. Класс. Төрт аяктуу жаныбарлар.

1. Ирет. Адам түспөлүндөгүлөр.

1. Адам. Өзүңдү өзүң аңдап бил!

2. Маймыл.

Ал досуна минтип жазган: «Сөздөрдү жайына коёлуучу, мага кандай аталыштарды колдонгонубуз баары бир; бирок мен сенден жана дүйнөнүн баарынан табият тарыхынан түпкүрүнөн сарыгып чыккан адам менен маймылдын тектештиги жөнүндө сурамакмын».

Эгерде далил болгон болсо, ал сөзсүз түрдө аны колдомок. Линней чыныгы классификатор болгон, ал ботаник-окумуштуулардын өзүн да классификациялаган. Ал аларды чыныгы ботаниктер жана ботаниканын ышкыбоздору деп бөлгөн, чыныгыларын — жыйноочулар жана методологдор (закондорун жана принциптерин аныктагандар) деп экиге ажыраткан. Бул тамаша эмес, ботаник-окумуштуулардын бөлүштүрүлүшү Карл Линнейдин эмгегинде толук 164 бетти ээлейт.

— Ал бөлүштүрүүнүн мааниси эмнеде?

— Дегинкисинде Линней ботаника боюнча кимдин эмнени изилдегенин кайсы маселелер кандайча чечилгендигин ачык көрсөтүп турган жол көрсөткүч жарыялаган. Аны ботаниканын князы деп эсептешкен, ал эми Гёте болсо: «Шекспир менен Спинозадан кийин эле мага күчтүү таасир көрсөткөн Линней болгон» деген. Гёте ботаникага, дегеле жаратылышты үйрөнүүгө аябай кызыккан. Менин жан дүйнөмдө өсүмдүктөр ааламы үйгү-туйгү түшүп жатат. Бир мүнөткө да алардан ажырай албай койдум. Убактым болгондо өмүрүмдүн аз калган акыркы бөлүгүндө табияттын бардык тармактарын, бардык жактарын изилдейт элем. Ал минтип, айтмакчы, отуз беш жашында жазган, ал эми өзү сексен эки жыл өмүр жашады.

— Додо, ошентсе да илим жашоону кандайча аныктайт?

— Биологиянын айтуусу боюнча, дүйнөдөгү бардык нерсени жандуу, жансызга бөлүүгө негиз боло турган жападан-жалгыз белги жок. Балким, илимдин жетилгендиги так жооп берүүгө мүмкүн эместигин моюнга алуудан көрүнөөр.

— Албетте, менин таптакыр эле башым быша элек, бирок мен болжолдоп болсо да, мен абдан эле тактыкка умтулган жерим жок — жашоо деген эмне экенин, жандуу жансыздан эмнеси менен айырмаланырын билгим келет.

Мына ушул жерде кандайдыр бир жактан экөө чыга калды. Бирөө бийигирээкте күнгө абдан эле жылтырап, дегеле көрктүү болуп көрүндү. Экинчиси параллелопипедге караганда кубга көбүрөөк окшоп турду, бирок антенналары узунураак, ичкерээк, анан керектүү маалыматтарды издеп, эфир толкундарын терип жаткансып тынымсыз кыймылдап жатты. Кандайча экендиги белгисиз, бирок Алисага ошол эле кыймылда болуу керек, бир гана маани-маңызынан башкасы бүт түшүнүктүү болучу.

— Саламатсызбы, кесиптеш. Сиз эмне үчүн мындай калети кийинип алгансыз? Келгениңизге көп болдубу? Бирдеме билүүгө үлгүрдүңүзбү? Суроону, болгондо да айтылган саламды жоопсуз калтырууга Алисанын адептүүлүгү жол берген жок, бирок жооп кылып эмне айтуу керек экендигин ал таптакыр түшүнбөдү. Додо болсо, алга бир аз үмтулган бойдон селейип турду, ал кубикти антеннасынан кармап, тарткылап, көрөйүн деп жаткандай ой калтыраар эле.

Антенналар күтүүсүз жерден тез-тез кыймылдап, кубиктин так ортосунда бир нерсе жылтырап, кулдур-кулдур эте баштады, анан ал бир топ секирип-секирип мындай деди:

— О! Силер кандай гана алдыга кеткенсиңер! Силер молекулалардын турум түзүлүшүнүн деңгээлин, бизди кызыктырган түзүлүшкө мүнөздүү нерселерди өздөштүрүп алыпсыңар.

— Оройлугум үчүн кечирип коюңуз, өзүмдү да тааныштырбаптырмын, менин атым MS-12435524364374687, мен L;KJKNGFJ-776345776553 планетасынан келдим. Сиз мага номерим боюнча эле кайрыла берсеңиз болот. Ыңгайлуу десеңер планетанын аты менен деле кайрыла бергиле. Анчалык болбосо да, албетте, планетанын номери менен кайрылуу ыңгайлуураак болучу. Алиса менен Додо бир азга унчукпай калышты.

Акыры адептүү кыз бошураак гана мындай деди:

— Кечиресиз, Сиз өзүңүз эмнени айтып жатасыз?

MS-12435524364374687 антенналарын туш тарапка жазып жиберип, катуу-катуу булгалады.

— Урматтуу кесиптеш: Эгерде мен оройлук кылган болсом, анда сизге менин сураган кечиримимди кабыл алды деп ишенем. Эгер Сиз өзүңүздү тааныштырып, анан өзүңүздүн Ушунчалык чоң илимий жетишкендиктериңиз жөнүндө айтып берсеңиз, мен абдан ыраазы болоор элем.

— Эгер сиз ушунчалык такып калсаңыз, кантебиз — менин атым Алиса, менин эч кандай илимий жетишкендиктерим жок. Ал эми бул болсо менин досум Додо, чоң окумуштуу, балким, Сизге бир нерсе айтып бере алат. Баса, Сиз өзүңүздүн шеригиңизди тааныштырган жоксуз го.

Татаал номерлүү кубик өзүнүн акыл-ой жана башка жөндөмдөрүнүн баарын жумшап жаткансып селейе калды да, анан мындай деди:

— Мен көрүп турам, Сизге мистификацияны улантуу керек болуп турат. Албетте, мен КРди ала келет элем...

Ушул жерде ал унчукпай калды, анан кайрадан кулдур- кулдур этип жылтылдады, андан соң кайрадан бир нече жолу секирип-секирип койду.

— Мүмкүн эмес! Сиз өзүңүздүн КРинизди да кайрадан жаңылаптырсыз! Кесиптеш, мен Сиздин жетишкендиктериңизге суктанам, бирок маалыматтын бурмаланып калышынан коркпойсузбу? Тексттеги улам кийинки репликациядан соң, четтөөлөр болушу мүмкүн эмеспи...

Додо эми гана ойчул селейүүдөн бошонду. Мүмкүн аны атап койгон кыскартылган сөздөрдө көңүл орутарлык эч нерсе жок чыгар, бирок келгин тарабынан колдонулган грамматикалык формалар аны тигинин жандуу нерсе деп эсептебегенин ачык көрсөтүп турду. КР дегендин өзү эмне? МС деген не болду, номерди го Кудай атсын, бирок аны түшүнүп алсак да жаман болбос эле.

— Урматтуу кесиптеш! — Додо кубикке кайрылды.

Кубик катуу секирди да, абада асылып туруп калды. Антенналар ага чач болуп өрүлүп калышты. Жылтырак келгин, баягы өңдүү-түстүүрөөк жана узунураак жакыныраак келип, горизонтко болжол менен 37 градустук бурч менен жайгашты да, өзүнүн кыска жана жоонураак антенналарын — же так төбөсүндө болгон нерсесин — түп-түз Додону көздөй багыттады. Буга чейин тигиндейирээк турган, таңданган Геркулес да жакындап келди (ырас, жапжакын эмес) да, акырын үрө баштады.

Чатак чыкчудай сезилип турду, кырдаал кандайдыр бир чечкиндүү аракетти талап этип турганы анык эле. Ошондо Алиса алдыга чыкты.

— Урматтуу кесиптеш! Ушул жерде кандайдыр бир түшүнбөстүк болуп кеттиби деп чочулап турам. Биз эч кайдан келген жокпуз, биз — мен жана менин досум Додо ушул жерде жашайбыз. Эгер Сиз... (Алиса мынчалык сылык сөздү туура айта аларына көзү жеткен эмес, бирок айтып көрүүнү чечти) ... Эгерде Сиз ыракым этип (сыягы, туура болду окшойт), жерге түшсөңүз жана өзүңүздүн антенналарыңызды мурунку абалына келтирсеңиз, биз бардыгын түшүндүрүүгө аракет кылабыз. Эгер колубуздан келсе, албетте.

Кубиктин кебетеси, сыйда темир кубик канчалык оңтойсуз көрүнө ала турган болсо, ошончолук кысылыңкы жана айраң болуп турду. Ал бир бул, бир тигил тарапка булкунду да, антенналарын бир өрүп, бир жазып жатып, кантсе да акырындап жерге түшө баштады. Түшүнүксүз бойдон калган КР да улам түзөлүп бараткансыды.

Кубик жерге жете электе, негедир дагы катуу булкунду да учуп кетти жана ал жактан туруп — эгерде ал кандайдыр бир акустикалык термелүү жарата алчу болсо, анда «айкырык салды» дешке болоор эле:

— Сиз эмне, ушул жердин жергиликтүү жашоочуларыбыз дегиниз келип турабы?

Алиса австралиялык аборигендер тууралуу бирдемелерди уккан эле, келгин аларды артта калган уруунун өкүлү катары эсептеп жаткан экен деп ойлоду, бирок бул жерде Додо алдыга чыкты да муну айтты:

— Ооба, кесиптеш, биз ушул планетанын жергиликтүү жашоочуларыбыз.

Кубик шалк эте жерге түштү да, антенналары менен кыжырдуу шакылдата керип, буларды кобурады:

— Демек, булар кылдат жана өзгөчө структуралуу энергияны кабыл алып, сактап жана өткөрүп бере алган, тынымсыз зат алмашууда касиеттеринин туруктуулугун сактай билген, ошондой эле макромолекулалардын Репликацияга жөндөмдүү татаал түзүлүштөгү комплекси...

— Додо, айтчы тезирээк, репликация деген эмне — сөздүккө качан жетмек элем, ал болсо, ар качандан бир качан ушул сөздү колдонот.

— Репликация деген, Алиса, өзүнөн өзү өнүп чыгуу, же жөнөкөйлөтүп айтсак, төлдөп көбөйүү — жашоонун ажырагыс бир бөлүгү болуу.

Бул тил кайрууну угуп, кубик чексиз жээликти:

— Силерде, демек, курчап турган дүйнө тууралуу мифтердин системасы да бар экен го?

— Ынанып калышты, — деди ички добуш, — азыр бизди изилдешет жана жазып алышат. Додо болсо аксакал катары бул тарпы чыккан алгачкы галактика уруусу, сүт эмүүчүлөр уруусунун дүйнөгө көз карашы тууралуу маалыматтардын негизги булагы болуп кызмат кылат.

Кубик өзүнүн КРсын чакырып, антеннасын булгалады. Геркулес көнө түшүп, келгиндердин жанында татаал географиялык фигура түзүп жатты.

— Туура, Кайыш Мурун, — улады ички добуш, — сен да сүт эмүүчүлөрдүн бирисин.

Чындап эле келгиндер сүт эмүүчүлөрдүн өздөрүнүн жалпы эле дүйнөгө жана жекече алганда, жашоого болгон көз караштары жөнүндөгү аңгемелерин жазууга даярданышкан сыяктуу. Абал онтойсуз, жайсыз эле. Бирок Додо кандайдыр бир лекция окуу кумарына эч качан туруштук бере алган эмес. Чынында сезимдери уйгу-туйгу болуп турган, балким ошондуктандыр, ал риторикалык суроодон баштады:

— Жашоо деген эмне?

Ачык түстүү кимоночон жылаңайлак япон кыз көк майсанда өтүп баратып, мындай деди:

— Жашоо сүйүүдөн жаралат.

Айтты да, көздөн кайым болду.

— Методологиялык жактан ылайыксыз, — күтпөгөн жерден КР үн кошту (кандай экени түшүнүксүз, бирок да тигинин айтып жаткандыгы түшүнүктүү эле) — бирок али аныктала элек түшүнүк, дагы бир андан бетер аныктала элек түшүнүк аркылуу аныкталат.

Буга жооп катары бир аз арыраактан кубакай өңдүү кабагы карыш болгон ойлуу адам:

— Жашоо бул — көк мээ киши баяндаган тарых. Анда ызы-чуу менен кызуулануу көп, бирок маани аз.

Методологиялык жагынан, балким, бул тигиңден бетер ылайыксыз эле, ошентсе да КР үндөбөдү. Додо көк туландуу мейкиндиктен дагы бирөө чыгып калабы деп күтө карап турду азырынча эч ким көрүнгөндөй болгон жок.

— Жашоо Жердин бардык жерине жайылтылган эмес: вулкандардын кратерлеринде, Арктиканын өтмө катар тоңуп муз түмшүктөрүндө, атмосферанын өтө бийик жеринде, жердин эң терең катмарында же деңиз айлампаларында жашоо жок. Жашоо үчүн эн ыңгайлуу мейкиндик болуп жер, суу, бири-бири менен катнашта болгон жер саналат. Чөлдөрдө нымдуулуктун болбогондугу үчүн жашоо аз, ал эми деңиз түпкүрлөрүндө болсо, жарык болбогондуктан жашоо жок.

Алиса кара булуттардын фотонду кайда катып жаткандыгы жөнүндөгү суроону аягына чейин ойлонуп бүтүүгө үлгүрбөй калгандыгын эстеди. Сыягы, деңиз түпкүрү кайда катса, ал да ошол жакка катар бейм. Макул дейли, сиңирип алсын, бирок эртеби-кечпи бул ички структурасы болбогон электрон бийик энергетикалык баскычтан төмөнүрөөгүнө секирип түшөт да, дал ушундай эле фотонду жарык кылып чачыратат — же дайыма эле мындай боло бербейби?

— Роза гүлүнүн желекчесинде да, пилдин кулагында да, — Додо сөзүн улантты, — түпкүлүгүндө энергиянын кайра жаралышынын бирдей гана процесси жүрөт. Клеткалардын азыктанышы жана дем алышы...

— Эмне үчүн «клеткалардын»? Неликтең клеткалар клетка деп аталышат, этимологиясы кандайча?

— Он жетинчи кылымдын ортосунда, Алиса, Роберт Гук, ал кезде Роберт Бойлдун ассистенци болуп жүрүп, өзүнө микроскоп жасап алган. Колунда ушундай керемет

оюнчугун турса башында дагы эмнени мындай эбегейсиз /ошол учурда/ чоңойтулган түрдө шыкаалап жиберсем экен деген гана ой болот да — Гуктун микроскобу көрүү бурчун жүз эсеге чоңойто алган.

Күндөрдүн бир күндөрүндө ал микроскоптун алдына дубдун кабыгын коюп карап, кутучалардын, уялардын жана клеткалардын ушундай бир тизимин көрдү — анан ушунтип атап койду. Алар курчаган, өлүү клеткалар болушкан, бирок дал ошондо адам баласы биринчи жолу бардык жандуу нерселердин негизин, жашоонун бөлүкчөсүн көргөн.

Гук клеткалардын сүрөтүн чийип жарыялаган, бирок ал замандаштарынын көңүлүн анчалык муюткан эмес — мейли, клеткалар болсун, эмне экен? дешкен. Эки жүз жыл өткөндөн кийин гана бардык жандуу нерсе клеткадан турары, клеткадан башталары белгилүү болду. Айтмакчы, баягы биздин сымбаттуу досубуз Жан-Франсуа өзүнүн эртең мененки тамагы үчүн жападан-жалгыз гана клетканы кайнатууга аракет кылган. Эгерде аны кайнатпаганда (абдан болбосо деле) ошол клеткадан кадимки бир тоок чыкмак эле. Же короз чыкмак.

— Макул, Додо, мен түшүндүм, бардык жандуулар клеткалардан турат жана клеткалардан башталат. Бирок клетка өзү кайдан чыкты?

— Шайтан билеби! — Дододон озо сүйлөдү одоно жана жагымсыз үн.

— Бул, албетте орой, бирок түпкүлүгүндө, абдан туура. Илим азыр Жерде жашоонун кандай башталгандыгы тууралуу болжолдорду гана кура алат. Бул жерде баары табышмактуу, баары абдан так эмес, бирок, кантсе да кандайдыр ырааттуу теория бар.

Адегенде Жер ысыктан эриген абалда болгон, мындай жогорку жылуулукта эч кандай жашоонун болушу жөнүндө сөз болушу мүмкүн эмес болучу. Ырас, айрым бир бактериялар сексен беш градус С жылуулукта да жашоого, ал гана эмес, көбөйүүгө жөндөмдүү болот — алар буга көнүп алышкан, бирок бул таптакыр башка тартиптеги нерсе. Көнүп кетүүчүлүк... /Додо Алисаны карады/, ылайыкташып кетүү да жашоонун бирден бир белгилеринин бири.

Алда качан эле чыдамсыздыктын четин чыгарган Кубик, акыры кармана албады:

— Урматтуу аксакал! Эгерде мен туура кабыл алган болсом, Сиз жашоо деген түшүнүктү кандайдыр бир жердеги гана көрүнүш катары, өзүңөрдүн гана планетага, анын дээрлик бөтөнчө шарттарына гана тиешеси бар түшүнүк катары талкуулап жатасыз. Бул түшүнүккө жөндөтүп болсо да жалпы аныктама берүүгө аракет жасоо сизди анчалык кыйынчылыкка дуушар кылбайбы?

— Айтпадым беле, — деп күңкүлдөдү ички добушу, — ак сакал, жол башчы, жрец жана маалыматтардын булагы.

— Накта стохастикалык ой жүгүртсөк... деп баштады Додо.

— СТОХАСТИКАЛЫК ?

— «Стохастикос» грекче — «сыр чече билген» дегенди билдирет, ал эми азыркы тилде ыктымалдуулук, кокустук дегенди билдирет. Ошентип, ыктымалдуулук боюнча ой жүгүртсөк, жылдыздар чынында чексиз көп жана алардын көпчүлүгүнүн планеталык системасы болгондуктан, жашоонун жаралышы мүмкүн эле...

— Кечиресиз, — кубик сөзгө аралжы болду, — жашоо мына ушул маанидеби? Жылуулук менен басымдын белгилүү диапозонунун ушул чектелүү алкагындабы? Жашоо материянын атомдорунун тынымсыз алмашуусунун убагында форманын сакталышы катарыбы? Сиз, деги эмнени «Жашоо» деген түшүнүктүн ичине камтыйсыз. Бир эле белги менен иш бүтпөстөн мен бул жерде уктум, демек, Сиз бул түшүнүктүн

ичине эмнелер камтылган деп эсептээринизди ачык түшүндүрө турган бир нерсени күбөгө тартыңыз.

— Макул, мен азыр муну аткарууга аракет кылып көрөм, бирок андан мурда мен сизден бир нерсе сурайын дедим эле, билим бизге жалпы тил тапканга жардам берет: Сиздин ысмыңыз эмнени билдирет? Сиздин планетаңызда жашаган жаныбарлар өздөрүн эмне деп аташат?

— Рақым этиңиз, — деп жооп берди Кубик. — Менин байкап калганыма караганда, Сиздин урууда математика сүйгөн предмет болуп эсептелбейт экен, ошондуктан мен кыскартылган сөздүн өзүнө гана токтолом. ОН — ойлоочу нерсе дегенди, бар болгону ошону гана түшүндүрөт. А Сиздин эл өзүн өзү кандайча атайт?

— Адам Chordata тибинин, Vertebrata кичи тибинин Mammalia классынын, Eutheria кичи классынын, Primates отрядынын, Hominidae семействосунун, Homo тегинин, Sapiens түрүнүн өкүлү болуп эсептелет. Акыркысы дал ошол Сиздин кыскартууңуз камтыган ойду билдирет — акылдуу, ойлонуучу. А КР деген эмне?

— КР — кызматчы робот. Ал ойлонбойт, буйруктарды гана аткарат.

— Суроо берүүгө уруксат этиңиз, кадырлуу ОН, «ойлоо» деген сөзгө Сиз кандай түшүнүк бердиңиз?

— О, бул суроо бизде толук жана аягына чейин чечилген. ОН жана да КР кристаллдык негизде түзүлүшөт, жасалуу технологиясында аларды бири-биринен таптакыр ажыратып кароого мүмкүндүк бере турган чечүүчү айырмачылыктар бар. Дегеним, онду жаратуу убагында жыйынтыгы ар бири өз алдынча эркин уникалдуу конструкцияларга алып келчү капыскы четтеп кетүүлөрдүн генератору иштейт. КРнын баары бипбирдей болгон технологиянын негизинде жасалып, алардын баары буйруктарды гана аткарууга программалаштырылган.

— Додо! — кандайдыр купуя сестенүү менен шыбырады Алиса, — Алар — экөө тең роботтор.

— Жашоо сүйүүдөн жаралат... — кичинекей япон кыз чыга калды да кайра жоголду. Жабыккан жүздүү жана башында бир кызык тануусу бар киши муну айтты:

*Тең жарымын өтөп жердеги өмүрдүн,
Түз жолумдан караңгыда адашып,
Түнт токойдо түз жолумдан бөлүндүм...*

— Кокустан дал келбей калуу, — ойлуу күбүрөндү Додо, — мында бир нерсе бар... мутация... өзгөрмөлүүлүк жана түкүм куучулук — бирок бул жерде кандай түкүм куучулук... кантип эле калыптануу, өнүгүү жана түруктуу абалга келүү жана өнүгүү... жолдору зор мааниге ээ эмес...

— Додо, мен сенден абдан суранам, өзүн менен өзүн сүйлөшкөнүңдү токтот да, мени менен сүйлөшчү. Алар экөө тең роботтор эмеспи, чынбы? Алар тим эле капкатуу да!

— Кеп анда эмес, Алиса, кеп анда эмес... "Тирүү, жандуу" акылдуу, ойлой билген — бул жерде ар бир сөз өзүнчө эле бирден маселе.

— Билесинби, Додо, менин оюмча, маселе кандайдыр бир бүдөмүк учурларда жаралат, ал эми демейде баары эле жетишерлик түшүнүктүү. Мисалы, сен экөөбүз — тирүү жандуубуз, акылдуубуз жана ойлой билебиз.

— Абдан жакшы, Алиса, ал эми Геркулесчи?

— Эмне, Геркулес?

- Анын тирүү экени шек санатпайт. Анын жаны барбы?
- Албетте, ал жандуу нерсе, сен эмне, андай экенине шек санап турасынбы?
- Макул, ошондой эле болсун. Ал эми акылчы? Геркулес ойлоно билеби?

—Кантип уялбайсың, Додо, карасаң, кандай гана акылдуу көздөрү бар. Албетте, ал ойлойт. Анан да сүйлөйт. Ал экөөбүз качандыр ушунчалык чоң жана коркунучтуу овчарды кезиктиргенбиз ал башын жерге салган бойдон баратыптыр, анын кебетеси ушунчалык — азыр эле өлтүрө тургандай. Гераша андан качып, мага чуркап келип, кыйкырып жиберди: «Эмне турасың, качалы тезирээк, ал азыр экөөбүздү тең жеп салат!» Ал эми мен болсо ага: «Шашпа, Геракл, бул жерде, эч ким эч кимди жебейт, биз эркин эмелербиз жана акырын бир калыпта өз ишибиз менен баратабыз» дедим. Ошентип кете бердик.

ОН-12435524364374687 өзүнүн КРсынын жанында туруптур, балким жазып алуучу аппаратурасынын иштешин текшерип жатса керек. Ал бул СЕПАРАТТЫК аңгемелешүүнүн бүтүшүн чыдамкайлык менен күттү, сөз арасына кыпчылууга аракет жасаган жок, бирок анын бүткүл темир тулкусу өзү берген суроонун жообун алууга чечкиндүү турарын көрсөтүп жатты. Артта калган элдер менен кызмат талабы боюнча сүйлөшүп калсаң, чексиз чыдамкай болушуң керек.

Герашанын дембедем бышылдагы гана бузуп турган, мемиреген тынчтыкта Додо жашоо жөнүндөгү түшүнүктү аныктоого киришти:

— Бардык тирүү организмге азбы же көппү кыймыл, өсүү, зат алмашуу, көбөйүү жана ыңгайлашуу мүнөздүү. Тирүү организмдин структуралык жана функционалдык бирдиги болуп клетка кызмат кылат. Ар бир клеткада анын өсүшүн, сакталуусун жана калыптанып туруусун камсыз кылуучу химиялык процесстер жүрөт. Энергияны тынымсыз топтоо жана сарптоо тирүү организмдин мүнөздүү өзгөчөлүгүн түзөт.

L;KJKNGFJ-776345776553 планетасынан келген ой жүгүртө ала турган нерсе бир аз жандана түштү. Буга чейин иштин баары аны жана ал сыяктуу кристаллдык негизде жаралгандарды жердегилердин аныктамасына ылайыктап, тирүү организмдердин катарынан чыгарып коюу жагына ооп бараткан. Ушул уруунун пикири ага өтө маанилүү болбосо да, өзүнүн таптакыр эле жат экендигин сезүү онтойсуз болду. Энергия топтоо жана аны сарптоо, сыягы тигиге түздөн-түз тиешелүү окшойт.

- Энергиянын кайсы түрү жөнүндө сөз баратат?
- Негизинде бул энергия Күндүн нурунан турат.
- Ал кантип клеткага келип түшөт?

—Тирүү жандардын ар кандай түрлөрү бар. Айрымдары Күндүн энергиясын түздөн-түз алууга жөндөмдүү, башкаларына болсо, ал химиялык байланыштардын энергиясы түрүндө келип жатат...

Катардагы электрондордун бирөө ага жогорку энергетикалык деңгээлде болуу кандай жагарын өзүнүн бүткүл структурасыз түспөлү менен жарыя кыла, ыраазы боло күлүмсүрөдү.

—Кечиресиз, урматтуу булак, бул кандайча жүзөгө ашат?

—Мунун баарын терип-тепчип айтып отурсак, аябай узак сөзгө айланат, ал эми маңызын айтсам, ар бир экосистемада чачыраган нурдун энергиясын түздөн-түз алуучу өсүмдүктөр болот; алгачкы колдонуучулар — өсүмдүк менен тамактангандар, ал эми экинчи колдонуучулар биринчи колдонуучулар менен тамактангандар.

— Сиздин айтайын дегениңиз...

Кристаллдан жаралган ойлоочу нерсенин темир капталдары муздоонун эң акыркы даражасын билгизип турду.

Ооба, тирүү нерсеге ыңгайлашуу мүнөздүү. Биз жырткычтардын чөп менен тамактангандарды жана бири-бирин жегенин, өзүбүз да кандайдыр бир... экенин жакшы билебиз... Айтса, өзүнүн адеп-ахлактык ишеними боюнча вегетариандар бар, тагыраак айтсак, так ошолор чыныгы вегетариандар. Бирок, айтмакчы, өсүмдүктөр да тирүү жандар. Бирок жаныбарбы? Балыктарда жан барбы? Жөргөмүштөрдөчү? Көк эвгленчи?

— Сиз эмне, өзүңүздү бирин-бири жеген галактотрофтук жандыкпыз деп айткыңыз келип жатабы?

— Көрбөйсүңбү, ар кыл тирүү организмдердин ортосунда аябай ар түрдүү, кээде өтө эле татаал мамилелер болот.

Додо өзүн өзү жек көрүп кетти.

— Койчу эми, тим эле, — ички добушу күтүлбөгөн жерден зыңк этти, — сен эмне ушул темирлердин алдында шүмүрөйөсүң? Ооба, бири-бирибизди жейбиз, андан эмне экен? Мен сенден сенин физиологиялык өзгөчөлүктөрүң же силердин социалдык түзүлүшүңөр жөнүндө сураган жокмун да. А силер болсо бейтаалай КРларды эзесиңер, эмне, андай эмеспи?

Алиса ушунчалык өзүн жоготуп койгондуктан, бир да суроо бергенге чамасы келбеди. Дегинкисинде аны Додону же Геркулести жеп коё алат деп күнөөлөп жатышты. Бул бир таптакыр алангазарлык эле, бирок, уйлар, эмне, сүт эмүүчү эмеспи? Ал эми мынабу келгиндер үчүн биз баарыбыз эле бирбиз, аларга адам деле, чычкан деле — баары сүт эмүүчүлөр.

— Жашоо деген бул айрым-айрым молекулалардын абалына жараша код менен берилген, реакцияларды сактоочу маалыматтарды иштеп чыгуу үчүн колдонуучу заттардын эң туруктуу абалы, — деди Додо.

— Дал ошондой, — одоно үн жактыра сүйлөдү, — мына ушундай баштоо керек болучу. Маалымат — бул абдан асыл нерсе. Кел, эми компьютерлер же ДНК жөнүндө аңгемелешели.

— А микробдор жөнүндө мүмкүнбү? — Додонун билгиси келди.

— Микробдор жөнүндө да мүмкүн. Оору алып келчү микробдорбу?

— И, ооба. Өтө коркунучтуулары: Сибирь жарасы, кургак учук, холера.

— Мына. Адамга бооруң ооруйт — кандай гана ниети кара микробдор, кандай гана ниети кара...

Мындан үч жүз жыл ашуун мурда голландиялык Антон Левенгук аттуу киши өзүнүн микроскобунун айнегин кадимки жаандын бир тамчы суусуна багыттады. Левенгук микроскоптун ойлоп тапкан эмес, ал микроскоптордун линзасын жылмалоону дүйнөдө эң мыкты билген адам болгон, ошондуктан анын микроскоптору башка ар кандай микроскопко караганда мыкты чоңойткон. Ал микроскобунун айнегинин астына сыйган нерсенин баарын коюп карай берген, анан бүткүл табият таануу үчүн бактылуу бир күндө ал микроскоп аркылуу кадимки эле жамгыр суусунун бир тамчысын карап көрүүнү чечти.

Ал өзүнчө бир бүткөн дүйнөнү ачты. Кымындай болгон жандыктар, эң кичинеси жетилген биттин көзүнөн жүз эсе кичине болучу, тимеле сууда өрүлүп, абадагы майда чымындардын үйүрүндөй эле. Алар шумдуктай шайдооттук менен (орусчасы: с проворстом) кыймылдап жатышты.

— Кечирип койчу, Додо, «проворный» жана «проворовавшийся» деген сөздөрдүн кандайдыр жалпылыгы барбы?

— Тыбыштык түзүлүштөрүндө бар экендигин сен өзүн эле мыкты сезип турасын, ал эми келип чыгышы боюнча жалпылыкка ээби, же жокпу — бул суроо. Байланыш бар сыяктуу сезилет, «проворный» деген сөз «быстрый и ловкий как вор» — «уурудай шайдоот жана эпчил» дегенди билдирет. Бирок, микробдорго мунун эч кандай тиешеси жок, алар эч кимдин эч нерсесин уурдап алышкан жок.

— А өмүрдүчү?

— Сенин оюңча, микробдорго укук деген түшүнүктү колдонсо болобу?

— Жо-ок, бирок алар коркунучтуу оорулардын себепчиси болуп жатышпайбы?

— Бул жерде да туура десе болгудай, бирок иш алда канча татаал. Ар бир адам сопсоо болуп туруп эле жүздөгөн ооруу алып келүүчү микробдорду өзүндө алып жүрө берет — бул жерде натыйжага алып келип жаткан себеп кайсы?

Роберт Кох холеранын козгогучтарын ачканда көптөгөн эски дарыгерлер муну таптакыр эле сөөдүрөктүк деп эсептешкен. Бир белгилүү профессор Кохко: «Өзүңүздүн козгогуч деген немелериңизди мага жөнөтүңүз, анан мен сизге анын таптакыр сандырактык экенин далилдеп берем» деп жазган. Кох ага ичине тимеле бир полктун солдаттын кырганга жете тургандай көп микроб куюлган идишти жөнөткөн. Профессор анын ичиндегини күбөлөр алдында жутуп жиберген, бирок анын баатырдыкындай ден соолугу эч жеринен кылт этпей сакталып кала берген. Бул окуя эмдиге чейин жандырылбаган, таң каларлык табышмак бойдон калып келе жатат, анткени көптөгөн изилдөөчүлөр сактануунун бардык чараларын көрүп жатып да, кокустан денесине ниети кара микробдорду илээштирип алып, өлүмгө дуушар болушкан.

Көк чөптүү жерде көз айнекчен, узун ак сакалы жайкалган колунда бир чөйчөк чалабы бар бир киши пайда болду.

— Адам денесине бардык эле микробдор зыяндуу эмес. Болгариянын тоолорунда жашаган карылар жүз жана андан ашык жашка чыгышат, анткени бардыгы чалап менен тамактанышат. Сүт кислотасын иштеп чыгуучу микроб биздин ичегилерибизден уулуу жапайы бактерияларды сүрүп чыгат.

— Бул дагы кайсы кемпай болуп кетти? — деди одоно үн.

— Бул Мечников. Элүү жашында тамекини, ичимдикти таштап, чалап менен тамактана баштаган, анан карылык жөнүндөгү окуу геронтологияны жана өлүм жөнүндөгү окуу танатологияны изилдеген. Өтө оригиналдуу жана кайталангыс адам.

— Анан эмне, ал жүз жашка чыга алдыбы?

— Жок, ал жетимиш бир жашында дүйнөдөн кайтты, бирок бул чалап пайда бербейт дегендикке жатпайт.

Темир ОН-12435524364374687 антенналары менен кандайдыр бир орой жана жагымсыз бирдеме, мисалы, төмөндөгүдөй бир нерсе айткысы келгенсип, булгалады:

— Мына бул сүт эмүүчүлөр өздөрүн акылдуу деп эсептешкени менен сүт жөнүндө гана ой жүгүртүүгө чамалары бар. А сүттүн болсо ирип кеткени качан, булар болсо ой жүгүртүүсүн улантууда.

Ал чын-чынына келгенде формасы боюнча абдан эле адептүү, бирок мааниси боюнча таарына тургандай сөз айтты:

— Менин билишимде, жашоого аныктама берүү сиз үчүн абдан кыйын. Мүмкүн, сиз ойлоо деп эмнени түшүнгөнүңүздү бизге жеткирүүгө аракет кылып көрөөрсүз. Физиологиялык же коомдук түзүлүштөгү айырмачылыктар ой жүгүртө билген жандыктардын бири-бири менен мамиле кылышына тоскоол болбоо керек эмеспи.

— Кайсы бир нерсе жөнүндө ой жүгүртүү, — деп баштады Додо, — аны кандайдыр бир жол менен таануу...

— Методологиялык жактан ылайыгы жок, — КР дагы күрсүлдөдү, — адегенде «аң-сезим» деген түшүнүктү аныктап алуу керек.

Бул жерде Додо ачууланбай коё алган жок.

— Байкашымда, сиз түшүнүк акыл-эсте аныктама түрүндө сакталып турат, адегенде кандайдыр бир аныктама кабыл алынат да, ошондон кийин гана өмүр сүрө баштайт, деп эсептейт окшойсуз. Ал эми акыйкатта, анын баары дээрлик тескерисинче болорун эскертип коюуга уруксат этиңиз: түшүнүк табигый тилдин калыптануу жана өнүгүү процессинде метафоралык аныктамалардын жыйындысынан акырындык менен түзүлөт жана жекече аң-сезимдин калыптанышында да ушу сыяктуу нерсе жүзөгө ашат.

— Додо, сен ушунчалык татаал сүйлөп жатасың, сенин оюңдун жүрүшүн түшүнүү мага кыйын болууда.

— Азыр мен мисал келтирем, Алиса, сен ошондо баарын түшүнүп каласың. Айтчы, сен «дүлөй» деген түшүнүккө жалпы аныктама бере алар белең?

— Жок, албетте, ойлоону керек, ушул замат жооп бере албайм.

— Ойлоону, алсак, ал дайыма пайдалуу, себеби бир суроого жооп издеп ойлонуп жатып табалбай калсаң, башка бирдемени таап аласың. Адамдар «глухой» деген сөздүн жалпы маанисин билебиз деп чоң жаңылышат, чынында аларга айрым-айрым бир нерселер гана маалым: «глухой человек» — дүлөй киши, укпайт, «глухие места» — түнт жер, адамдар аз каттайт, «глухой забор» — жылчыксыз тосмо, эч нерсе өтпөгөн тосмо, «глухая осень» — жайдан алда качан алыстап кеткен, кышка али көп убакыт бар күз убагы, «глухое упоминание» — түшүнүксүз маалымат, эскерүү. Ушунун баары адамдар түшүнүктөрдү тандал, башкача айтканда, ойдун жүрүшүнө карата колдонууну жана кабылдоону гана билишет дегенди түшүндүрөт.

Ойлоочу кубиктин чыдамы кетип, өзүн өзү араң кармап тургандыгы белгилүү эле. Кызматчы робот катышпай турганы менен анда да кандайдыр чыңалуу бар экени сезилип турду. Сяягы, чындыкты кадимки логикалык жактан өздөштүрүү ишинде мажестиги ушунчалык дайын болсо да, өздөрүн акыл-эстүү деп эсептеген жана атаган кемакыл сүт эмүүчүлөр келгиндерди жадатышты окшойт.

— Урматтуу Алиса, эгер үнүтпасам, биз экөөбүздү — сени менен КРны — роботторго теңеди. Сиздин планетада сүт эмүүчүлөрдөн сырткары ой жүгүртө алган жандардын дагы башка түрү бар экендигин болжолдоого болобу?

— Демек, — ички добуш бир аз канааттануу менен айтты, — бул — ме сага граната, фашист! — дегендик. Ал бизди таптакыр жаратпай салды окшойт.

Додо окумуштуулук адилдигин көрсөтүүгө далалат кылды:

— Эгерде сиз иш-аракеттин ырааттуулугун кынтыксыз логикалык эреже боюнча жүзөгө ашырган буюм жөнүндө айтып жатсаңыз, андай буюм биздин планетада бар, бирок биз аларды тирүү жандардын арасына кошпойбуз. Баарынан мурда алар өзүнөн өзү узак эволюциялык өнүгүүнүн натыйжасында эмес, жасалма түрдө пайда болушкан. Жана да аларда жеке сапат жок, өздөрүнө таандык жашоо маңызына ээ эмес, өз алдыларынча аңдап-билүү маселелерин коё алышпайт. Ушулардын баарын эске алып, мен аларды тирүү жандар эмес, буюмдар деп атап, ошону менен жашоо деген түшүнүктүн алкагынан чыгарып салам. Алар — организм эмес, механизмдер.

— Билип койгула... — одоно үн күңкүлдөдү.

Бирок ойчул кубик өзүн эч бир жеңилгендей сезген жок, эгерде анын темир капталдары шылдың менен шыкакты туюнта ала турган болсо, ал аны сөзсүз жасамак.

Ал Додонун түзгөн ой курамынын быт-чытын чыгара турган төгүндөөгө түк да мүмкүн болбогон, күчтүү далили даяр эмедей көрүнүп турду.

— Сиз кайдан билесиз? — деп сурады ойлоочу кристалл, антеннасынын муруттарын жеңиштүү кыбыратып.

— Эмнени — кайдан билем?

— Мына булардын баарын — маани, жеке сапат, андап билүү маселеси тууралуу? Сиз, мен ушундай болжолдоор элем, бул түшүнүктөрдүн маанисин так аныктай албайсыз, кантип анан тигилерде мунун баары жок деп айта аласыз? Анан да жасалма түрдө жаралган дегени эмнеси, тек — жайы кандай мааниге ээ болмок эле?

Алиса турду да көк чөптүү жер менен жай басты. Геркулес ыргып туруп, анын артынан жөнөдү.

Эгерде тирүү жан, бирок ой жүгүртө албаган жандар болсо, анда ой жүгүртө алган, бирок жансыз нерселер болушу мүмкүнбү?

Бактериялар, инфузорийлер жана башка хламидомонаддар бизге тууган, биздин баарыбыздын каныбыз бир, клеткалуу жандарбыз.

Логика болсо, туура ойлоо жөнүндөгү илим. Ойлоо туура жана туура эмес да болот.

Эң туура жашоо бул — бактылуу жашоо, бирок бакыт — сыягы, али көп убакыттар бою метафоралык аныктамалардын жыйындысынан чыга албай турган түшүнүк.

6-БАП

ЭМНЕ ҮЧҮН КУРСАК АЧАТ?

Алиса аябай курсагы ачкандыктан ойгонуп кетти.

— Ме, чайнай тур, — традесканция ага өзүнүн кичинекей жашыл жалбырагын терезеден сунду.

— Сен өзүң терезеге келсең, — деди аспарагус, — мен сени сугарам.

— Мынакей, темир каалабайсызбы, — деп таптакыр көрүнбөгөн кимдир бирөө назик чыйылдады, — жаңы эле үзүлгөн, азыр эле Индиядан келди.

— Мунун баары болбогон нерсе, — деди Алиса. Ал терезеге келип, аны кененирээк ачты, терезенин текчесине чыкты да, жогору карай секирди.

Алиса тез эле атмосферанын жогорку катмарына көтөрүлдү. Жол бою көптөгөн ар кандай көзгө көрүнбөгөн жандыктар туш тараптан ар кандай болбогон бир нерселер чыйылдап жатышты. Ал канчалык жогору көтөрүлгөн сайын, алар ошончолук азая баштады — бош абада эң эле жеңил жандыктар өйдө жана ылдый жагынан келип тийгендердин санынын ар кандайлыгынан кармалып тура алышты. Ушундай бир ийик сыпатындагы, эң эле кичинекей экенине карабай, бир топ сергек бирөө Алисанын жанына секирип келип, сыпаа ийилип:

— Кечириңиз, бийкеч, а сиз, чынында, ким болосуз — микроб же бактериябы? — деп сурады.

— Суроо туура эмес коюлду! — атмосферада окутуучунун күркүрөгөн жоон үнү заңк этти. — Отургула, бир организм, эки. Кийинкиң!

Ошо жерден Карл Фридрих Гаусстун өлчөөсүнүн жыйынтыгынан көз каранды эмес объективдүү жашаган, бирок элестетүүгө мүмкүн болбогон, бардык тарабы ийри-буйру бир нерсе жакындап келип, кичи пейилдик менен билгиси келди:

— Айкөлдүк кылып кечириңиз, а сиз автотрофтуусузбу же гетеротрофтуусузбу?

Бул жолу атмосфера үнү кыңк деген жок — калыбы, суроо туура берилген окшойт, бирок мунун жообун Алиса баары бир билчү эмес.

Барган сайын суюлуп жана муздап бараткан абада кармалып туруу үчүн ага улам көбүрөөк күч жумшап, уламдан-улам өзүн жеңилдетүүгө туура келип жатты, анын бардык күчү ушуга жумшалды, акыл ишмердигине кубаты жетишпегендиги даана көрүнүп турду.

— Мен анан ошол жөнүндө сурап жатпаймынбы — сен аны кантип аласың, энергияны? — ийри-буйру жандык көп өлчөмдүү суроо белгисин түзүп турду. — Сен эмне менен азыктанасың?

— Шыбырабагыла! — атмосфера дүңгүрөп кетти.

— Балким, ал, такыр эле жандуу эместир? — деп кандайдыр бир түкүм ой жоруду.

— Эй, сен кимсиң — механизмби, организмби, жыйындыбы, колониябы же таптакыр эле минералсыңбы?

Кайдан-жайдан экени белгисиз шалпаң кулак тааныш молекула сүзүп чыга калды да, жагымдуу жылмайып мындай деди:

— Кечиресиз, минерал — менмин.

Атмосфера окутуучусу үн катпады, бирок Алисанын кыжыры келди. Ага биринчиден, жалгыз молекула өзүн минералмын деп айтууга эч кандай акысы жоктой сезилди. Экинчиден, суу дагы — минералбы?

— Эрк өзүндө. Чын эле, эмне үчүн болбосун? Минерал дегендин өзү эмне? Өсүмдүктөр жаныбарлардан эмнеси менен айырмаланышат? Алгач ойлон, анан сүйлө.

Алиса аябай курсагы ачкандыктан ойгонуп кетти. Ал ордунан туруп, ашканага барып, минерал суусунан куюп, печеньеден алып, аны ойлуу жей баштады. Печенье — «печь» деген сөздөн чыккан, бул түшүнүктүү. Ал эми суу болсо, күркүрөгөн газды түзгөн эле атомдордон турат, балким, кайсы бир убакта ошондон пайда болгондур. Ал өзү болсо, албетте, өсүмдүк эмес, ал тургай эми жаныбар да эмес, бирок баары бир тамактангысы келет.

Эн жөнөкөй суроолор, эгер кокус пайда болуп калса, эске эн акыркы болуп келишет. «Курсагым ачты» — эмнеге, эмне үчүн жана качан? Дайыма бир нерсе жегин келет, жок, секунд сайын эмес, бирок күн сайын, анан ушуну «эмне үчүн» деп өтө эле дөдөй киши сурай алат. Шамал жөнүндө ойлонууну каалабаган алгачкы коомдун кишилери да, качан бир нерсе таап же кармап алган учурларда, анда-санда болсо да жешкен. Бирок, мына ошолор автотрофтуу болду беле же гетеротрофтуубу, белгисиз бойдон калды, баягысындай эле белгисиз бойдон калды, деги ал өзү эмне деген?

— Андан көрө барып уктасаңчы, Алиса, — деп ички добуш кеңеш берди. — Эртең менен сергек башың менен, балким, эмне экенин билип аларсың, азыр алдагы ачка жана уйкулуу баштан бир нерсе чыкпайт. Айтылган маалымат анын ичинде иштетилбей эле, түрмөктөлүп жүрөт.

Ар түрдүү жылдыздардагы электрондордун бир деңгээлден экинчисине өтүп жатканда пайда болгон фотондор терезенин айнегинен ага таптакыр тийбей эле өтүп жатышты. Алардын көптөгөн түгөйлөрү жолдо чачылып калышты же жылдыз аралык чаңга, атмосферага сиңип кетишти, бирок анткен менен фотондордун оңой эмес саны, анын жан дүйнөсүнө айтып бере алгыс сулуулук жана бейпилдик туюмун тартуулап, Алисанын көздөрүнүн тордолгон кабыгындагы сезгич молекулалар менен өз ара аракеттенишүүгө жетишти.

Ошол туюмду бузбастан туруп, терезеден кандайдыр нымдуу бөлүкчө аяр өтүп, Додонун добушу менен мындай Деди:

— Жылдыздар да өзүнүн жашоо циклине ээ: алар туулат, эрезеге жетишет, картайышат, анан өлүшөт. Жылдыздар өздөрүнүн массасы менен тамактанышат,

акырында өзүнүн бардык суутегин гелийдин синтезине түгөтөт. Мисалы, Күн секунд сайын 564 миллион тонна суутекти сарптайт жана миллиондогон суутек бомбаларын жардыргандагыга тете энергияны ар тарапка таратуу менен коротот. Ошол энергиянын аз гана бөлүгү (канча экенин оңой эле эсептеп чыкса болот) жерге келип жетет, мына ушул энергиянын эсебинен андагы бардык тирүү жандар жашайт.

— Түшүнүктүү, — деди Алиса, — сугалактангандар магдырап калышат, анткени фотондорго каныгышат.

— Көк чыккыча, жылкы ачка өлөт деген лакап эскирип калганбы? — деди капкара кийинген принц.

Шалбаада жылкы оттоп жүргөн, ошол мезгилде чөп күндүн нуру, көмүр кычкыл газы жана суу менен азыктанып жаткан. Жем болгон миссионер өзүнүн миссиясын аткарылды деп эсептей алабы?

Алиса бүдөмүк кандайдыр бир канааттанбоо сезиминен ойгонуп кетти. Аңдап-билүүгө болгон ачкачылык жана чаңкоо, чынында бул ач болуунун бир көрүнүшү — аны алсыратып баратты. Дароо каршы-терши чуркагысы келди, бирок ордунан тургусу келген жок.

Додонун келишине чейин өзүн бир нерсе менен алаксыткысы келгендиктен, Алиса гүл сугара баштады. Бир карапада кандайдыр бир отоо чөп, болгондо да, үч түрдүү отоо чөп өсүп калыптыр. Алар бул жерге кайдан келмек эле, өзүлөрү чыгып алганы көрүнүп турат. Кийинки карапа бүт бойдон көк чөп менен көркөмдөлгөн, аны көрөр замат Алиса кыялында гүл өстүргөн карапаларда колдонууга жарамдуу, тыпыйган чөп чапкычты конструкциялай баштады. Үчүнчү карападагы жалбырак эчак эле тамыр байлаган, бирок же сабактан, же жаңы жалбырактан дайын болбоду, ушинтип, кайсы бир кентаврдай — башка эч нерсеси жок, тамырлуу жалбырак гана бир жарым жыл өсүп турду.

Додо кирген маалда Алиса дагы эле күндөгү көнүмүш иши менен алектенип жаткан.

— Додо, сен эртең мененки тамагыңды ичтиң беле? Кел, мен сага кофе кайнатып, сырдан, ветчинадан жана чөптөн атам жакшы көргөндөй сэндвич жасап берем.

— Ырахмат, Алиса, мен кофени сэндвич менен, анан да чөп кошулган болсо, чын көңүлүмдөн ичем.

— Сен кайсы чөптү жакшы көрөсүң?

— Дегинкиси баарын тең, ошентсе да тархун менен базиликти өтө жакшы көрөм.

— Койчу, Додо, алар деген дарыкана жыттанып турат да!

— Исландыктарда, Алиса, өтө даамдуу деп акуланын он төрт жыл жерде жаткан сүзгүчү эсептелген.

— Ий, кандай иренжитээрлик!

— Мен сага болгон тан каларлык даамдар жөнүндө айтып отурбайын, көпчүлүгү сенин көңүлүңө такыр эле жакпасы шексиз. Бирок көпчүлүк балдар борду ырахаттанып кемирээрин билесиңби?

— Билбегендечи, мен өзүм да аны ырахаттанып кемирчимин.

— Ал сага даамдуу сезилчи беле?

— Эмне десем, Додо, бирок эсимде, аны жегенге чейин кандайдыр бир тынчсызданууну, бир нерсе жетишпегендикти сезчүмүн, качан жей баштаганда ал сезим унутулуп кетчү. Мүмкүн, ал мага даамдуудай көрүнгөндүр.

Алиса менен Додо кофе ичишип жана сэндвичтерди жеп, ойлуу отурушту.

Өтө жөнөкөй суроолор көпчүлүк учурда өтө татаал болуп чыгат. Организмге азык керек болгондуктан тамактангың келет, бирок дааналай айтканда ал эмнени билдирет? Организмге суу керек болгондуктан чаңкайт, бирок кантип ошол керектөө чаңкоо сезимине айланып кетет? Бардык тирүү жандар азыктанышат, бирок бардык эле организм ачкачылыкты жана чаңкоону сезишеби? Кайрадан азыктанууга убакыт жеткенин ал кантип биле алат? Деги, эмне үчүн бизде ушунчалык көп суу бар?

— Додо, бизде сексен пайыз же ал түрсүн токсон пайыз суу бар экени чынбы?

— Жок, Алиса, бул апырткандык. Орто эсеп менен биз жетимишке жакын пайыз суудан турабыз.

— Жылдыздар да өзүнүн жашоо циклине ээ: алар туулат, эрезеге жетишет, картайышат, анан өлүшөт. Жылдыздар өздөрүнүн массасы менен тамактанышат, акырында өзүнүн бардык суутегин гелийдин синтезине түгөтөт. Мисалы, Күн секунд сайын 564 миллион тонна суутекти сарптайт жана миллиондогон суутек бомбаларын жардыргандагыга тете энергияны ар тарапка таратуу менен коротот. Ошол энергиянын аз гана бөлүгү (канча экенин оңой эле эсептеп чыкса болот) жерге келип жетет, мына ушул энергиянын эсебинен андагы бардык тирүү жандар жашайт.

— Түшүнүктүү, — деди Алиса, — сугалактангандар магдырап калышат, анткени фотондорго каныгышат.

— Көк чыккыча, жылкы ачка өлөт деген лакап эскирип калганбы? — деди капкара кийинген принц.

Шалбаада жылкы оттоп жүргөн, ошол мезгилде чөп күндүн нуру, көмүр кычкыл газы жана суу менен азыктанып жаткан. Жем болгон миссионер өзүнүн миссиясын аткарылды деп эсептей алабы?

Алиса бүдөмүк кандайдыр бир канааттанбоо сезиминен ойгонуп кетти. Андап билүүгө болгон ачкачылык жана чаңкоо, чынында бул ач болуунун бир көрүнүшү — аны алсыратып баратты. Дароо каршы-терши чуркагысы келди, бирок ордунан тургусу келген жок.

Додонун келишине чейин өзүн бир нерсе менен алаксыткысы келгендиктен, Алиса гүл сугара баштады. Бир карапада кандайдыр бир отоо чөп, болгондо да, үч түрдүү отоо чөп өсүп калыптыр. Алар бул жерге кайдан келмек эле, өзүлөрү чыгып алганы көрүнүп турат. Кийинки карапа бүт бойдон көк чөп менен көркөмдөлгөн, аны көрөр замат Алиса кыялында гүл өстүргөн карапаларда колдонууга жарамдуу, тыпыйган чөп чапкычты конструкциялай баштады. Үчүнчү карападагы жалбырак эчак эле тамыр байлаган, бирок же сабактан, же жаңы жалбырактан дайын болбоду, ушинтип, кайсы бир кентаврдай — башка эч нерсеси жок, тамырлуу жалбырак гана бир жарым жыл өсүп турду.

Додо кирген маалда Алиса дагы эле күндөгү көнүмүш иши менен алектенип жаткан.

— Додо, сен эртең мененки тамагыңды ичтин беле? Кел, мен сага кофе кайнатып, сырдан, ветчинадан жана чөптөн атам жакшы көргөндөй сэндвич жасап берем.

— Ырахмат, Алиса, мен кофени сэндвич менен, анан да чөп кошулган болсо, чын көңүлүмдөн ичем.

— Сен кайсы чөптү жакшы көрөсүң?

— Дегинкиси баарын тең, ошентсе да тархун менен базиликти өтө жакшы көрөм.

— Койчу, Додо, алар деген дарыкана жыттанып турат да!

— Исландыктарда, Алиса, өтө даамдуу деп, акуланын он төрт жыл жерде жаткан сүзгүчү эсептелген.

— Ий, кандай иренжитээрлик!

— Мен сага болгон тан каларлык даамдар жөнүндө айтып отурбайын, көпчүлүгү сенин көңүлүңө такыр эле жакпасы шексиз. Бирок көпчүлүк балдар борду ырахаттанып кемирээрин билесиңби?

— Билбегендечи, мен өзүм да аны ырахаттанып кемирчимин.

— Ал сага даамдуу сезилчи беле?

— Эмне десем, Додо, бирок эсимде, аны жегенге чейин кандайдыр бир тынчсызданууну, бир нерсе жетишпегендикти сезчүмүн, качан жей баштаганда ал сезим унутулуп кетчү. Мүмкүн, ал мага даамдуудай көрүнгөндүр.

Алиса менен Додо кофе ичишип жана сэндвичтерди жеп, ойлуу отурушту.

Өтө жөнөкөй суроолор көпчүлүк учурда өтө татаал болуп чыгат. Организмге азык керек болгондуктан тамактангың келет, бирок дааналай айтканда ал эмнени билдирет? Организмге суу керек болгондуктан чаңкайт, бирок кантип ошол керектөө чаңкоо сезимине айланып кетет? Бардык тирүү жандар азыктанышат, бирок бардык эле организм ачкачылыкты жана чаңкоону сезишеби? Кайрадан азыктанууга убакыт жеткенин ал кантип биле алат? Деги, эмне үчүн бизде ушунчалык көп суу бар?

— Додо, бизде сексен пайыз же ал турсун токсон пайыз суу бар экени чынбы?

— Жок, Алиса, бул апырткандык. Орто эсеп менен биз жетимишке жакын пайыз суудан турабыз.

— Жубатып койдун! — ички добуш кытмыр айтып өттү. — Жетимиш пайыз — бул, албетте, суу толтурулган баштык эмес, сексен пайыз кантип болсун.

— Жер үстүндө суусуз жашоо мүмкүн эмес, бирок ал сууга эле келип такалбайт. Кишиде суюк эритмелер тынымсыз айланып жүрөт, ал сууну алат, кайра бөлүп чыгарат, бирок анын күн көрүүсү буга келип да такалбайт. Ооба, бардык тирүү жандар азыктанышат. Деги амёбаны, кишини, гүлдү, төөнү жана тараканды эмне бириктирип турат?

— Суу, — деди ички добушу.

— Жок, буга чыдоого мүмкүн эмес. Додо, мүмкүн, муну бирдеме кылып жоготуу керекпи, дейм.

— Чыныгы душман сени эч качан таштап кетпейт. Анын энергиясын тынчтык максаттарга багыттоого аракет кылып көрөлү. Ар бир изилдөөдө, Алиса, дайыма сенин гипотезаңан жана арасында чыгарган жыйынтыктарыңан шек санап турган скептик керек, а сен экөөбүз болсо олуттуу бир изилдөө жүргүзүүнү баштайбыз. Биз өзүбүздүн ички көрүмүбүздү алмаштырууга боло турган көз айнек менен жабдылышыбыз керек. Айтчы, сен мына бул өсүмдүктү даана көрүп турасынбы?

— Кайсы, Додо?

— Мен анын чыныгы аты кандай экенин билбейм, мынабу кыска, калың жалбырактуу жана жыгачтай болгон жоон сөңгөктүү өсүмдүктү.

— Ооба, көрүп турам, ток жашыл түстүү, апам аны «маймыл наны» деп атайт, сыягы япондук өсүмдүк болуу керек.

— Мына эми, ушул жалбыракты кунт коюп тикте да, колунду бер, анан — алга.

Алиса менен Додо бекем кол кармашкан бою менен улам бойлорун кичиртип-кичиртип, терезени көздөй учуп кетишти. Калың ток жашыл жалбырак тездик менен жакындап, бүткүл горизонтту тосо баштады.

— Додо! Жалбырак да протон, нейтрон жана электрондордон турат да, туурабы?

— Туурасы го туура дечи, бирок биз азыр башка масштабды тандап алабыз: кароонун мерчеми карала турган нерсенин деңгээлине туура келиши керек. — Кээде

өтө эле чоңойтуп жиберүү эң негизги нерсени көрүүдөн алаксытат. Токойду да, даракты да көрүш үчүн биз дүрбүнү тынымсыз алмаштырып турабыз, Алиса, башкача айтканда, бул жолу...

Жалбырактын бети тыгыз, анчалык жылма эмес экен. Изилдөөчүлөргө адегенде катуу, тыгыз, тунук, суу өткөрбөс каты бар кутуну тешип өтүүгө туура келди. Андан соң, назик жана жука тыштуу, жашыл түстөгү борпоң нерсе менен толтурулган кутучалар чыкты.

— Масштабды алмаштырабыз, Алиса! — деп кыйкырды Додо, ошол замат кутучадагы нерсе, ичинен андан бетер майда шариктердин үймөлөнүшүп көрүүгө мүмкүндүк берген кесектерден турган бирдемеге айланып калды. Бул карап көрүүнүн электрондук микроскоп гана ишке ашыра ала турган мерчеми эле.

— Додо, мен мунун ичинде эмне бар экенин көрбөй жатам, кел, көрүү бурчун бир аз чоңойтол!

Изилдөөчүлөрдүн көз алдына электрондук булуттун эң бир татаал конфигурациясы келип турду. Ядродогу протондордун саны боюнча анда көмүртек менен азоттун тегерек болуп жайгашкан атомдорун, анын так ортосунда магний атомунун жарашыктуу орун алганын аныктоого болоор эле. Бирок тегерек менен дагы бир көмүртек, суутек, кычкылтек бар татаал чынжырлар байланышып турган, булардын баарын аныктап биле коюу өтө кыйын болучу.

— Мына бул так ортосунда магнийи бар молекула, Алиса, даңктуу хлорофилл деген ошол.

— А «хлорофилл» деген сөздүн этимологиясы кандай, Додо?

— Жөн гана «жашыл жалбырактагы нерсе», мындайча айтканда жашыл жалбырактуулук.

— А магнийдин ал жерге эмне кереги бар?

— Эволюция процессинде ушундай болуп калган да, Алиса. Хлорофиллдүү клеткаларда өсүмдүктөрдүн азыктануусу ишке ашат.

— А тиги тунук тыгыз кутучаларчы?

— Алар да клеткалар, Алиса, сырткы, коргоочу клеткалар. Алар суунун өсүмдүктөн чыгып кетпесин камсыз кылат.

— Додо, биз хлорофиллдин кандай иш аткаарын көрө алабызбы?

— Кел, шыкаалап карап көрөлү. Бул жөнөкөй иш эмес, узак жана чаташкан иш, ошондуктан ички көрүмүңдү эң негизгиге жумша.

Кулактарын ачуулуу кыймылдатып, баягы минералмын деп мактанган молекула пайда боло калды. Хлорофилл молекуласына жакындап келгенде анын кулактары андан бетер сереңдей баштады. Ыктымалдуулуктун жылтылдак топтомунун чаташкан жеринен бир нерсенин башын ачып алуу өтө эле кыйын болучу, бирок изилдөөчүлөр негизги окуяны көрө алышты: баягы кыймылдап турган суутек атому, сыягы өзүнүн өмүрүндө чоң өзгөрүүлөр болорун алдын ала сездиби, айтор, заматта эле устара менен кескендей кесилип калды. Суунун берки молекуласы да дал ошондой болду.

Кычкылтектин эч бир суутексиз калган атомдору тынчсыздана, туш тарабына карашты да, бири-биринин мойнуна асыла башташты. Электрондук кабыкчаларды жалпыга таандык кылып алган соң — ыктымалдуулуктун жылтылдаган тоptomун, атомдор кычкылтектин ошол эле замат сыртка чыга баштаган молекуласын жаратышты. Суутектин атомдорунун тагдырын андан ары ырааттуу түрдө байкоого мүмкүн болбоду, бирок, алардын өзүн күткөн конок сыяктуу сезип, бир туруп

молекулалардын тиги чынжырына, бир туруп бул чынжырына келип жармашып жатканы көрүнүп турду.

— Додо! Эмне үчүн баары эле ушинтип тосуп алышат, мынабу суутектин калдыктары, эмне үчүн алар кычкылтектин атомдору сыяктуу бири-бири менен биригип кетүүнү каалашпайт?

— А сен эмне үчүн кокустан эле суунун молекуласынын кыйрашынын себеби эмнеде экенин түшүндүңбү?

— Менимче, бул жерде биздин эски тааныштарыбыз — фотондор кийлигишип кетти окшойт. Мен алардын кантип учуп келип, анан кантип жок болуп жатканын көрүп турдум.

— Ооба, алар өздөрүнүн энергиясын, сен айткандай, суутектин калдыктарына беришти, а эмне үчүн алар бул энергияны пайдалуураак колдонууга аракет кылып жатышат. Кунт коюп карап тур, азыр дагы бир маанилүү каарман пайда болот.

Өсүмдүктөр көмүртекти кайдан гана алышат! Алиса килейген, фотондорду аябай жутуп алган суутектик байламталар кандай ач көздүк менен көмүр кычкыл газынын молекулаларын апчып, анан аны органикалык затка айландырып жатканын көрдү.

— Додо! Мына ушунун өзү азыктануубу?

— Ооба, өсүмдүктөр ушинтип энергия жана зат жыйнашат. Фотондордун энергиясы эми чоң молекулалардын байланыш системасында сакталып, анан клетканын керектөөсүнө жарай алат.

Он жетинчи кылымда фламандиялык Ван Гельмонт өсүмдүктөр өзүнүн денесин түзүш үчүн заттарды кайдан алышат деген суроого жооп берүүгө аракеттеңген. Ал кезде көпчүлүгү өсүмдүктөр тамырлары аркылуу жерден бирдеме соруп алат да, аны кандайдыр бир жол менен кайра иштетип, сөңгөгүчө, жалбырактарына жиберет деп ишенишкен.

Ван Гельмонт чоң бир идиш сатып алып, адегенде таразага тартылган топуракты толтуруп, ага талдын чырпыгын отургузган, анан аны беш жыл бою жакшылап сугарган. Андан кийин ал талды тыкандык менен чыгарып алып, аны жана топуракты өз-өзүнчө таразага тарткан, ошондо төмөнкүдөй натыйжага ээ болгон: бул мезгил ичинде тал 7, 4 килограмм салмак кошкон, ал эми топурак болсо, баары биригип 57 грамм гана салмак жоготкон. Ван Гельмонт өсүмдүктүн негизги курулуш материалы, андан калса азыгы суу экен деген корутундуга келген.

— Сууну да таразага тарткан беле?

— Көрчү, Алиса, анын башына өсүмдүктүн, андан башка да мүмкүнчүлүктөрү бар экендиги жөнүндөгү ой келмеги мүмкүн эмес эле — бул али атмосфералык басымдын бар экендиги ачылганга чейин болуп жатпайбы. Ал топурактан алынган элүү жети граммды чыгарып таштаганда ушул жети жарым килограммдын баары суудан алынган деп эсептеген. Азыркы биздин көз караштан алганда ал, албетте, жаңылышкан, бирок ал чындыгында өсүмдүктөрдүн топурак менен азыктанбай тургандыгын далилдеп, улуу илимий ачылыш жасаган.

— Кечирип кой, Додо, мен дегеле суу жөнүндө — бизге анын кандайча кереги бар, эмне, биз да көмүр кычкыл газы менен суудан органикалык затты синтездейбизби?

— Жок, өсүмдүктөр өздөрү органикалык эмес заттардан органикалык заттарды алууга жөндөмдүү. Алар — автотрофтуул ар...

— АВТОТРОФТУУ?

— Сөздүктөн карап ал, Алиса, азыр ал негизги эмес. Кызык, а эмне үчүн ички добуш үндөбөйт?

Чындап эле, одоно, жагымсыз жана жаман үн өзүнүн кадимки сапаттарын көрсөтмөк турсун, таптакыр эле унчукпай калды.

— Мен өчтүм. Мурда баары кандайдыр бир жөнөкөй жана шаттуураак эле. Гректер бизге: «Өзүңдү өзүң аңдап бил» деп койсо эле аны чын бүтүм деп кабыл алдык. Мына йогдор мыктын үстүндө укташат, кыпкызыл чоктун үстүнөн басышат — муну кантип аңдап билүүгө болот? Ал гана эмес, алар көп күндөр бою жердин астында көмүлүп жатып, анан кайра казып алганда күнү бүгүнкүдөй сакталат дешет. Алар жер астында кантип азыктанышат?

— Жаныбарлар автотрофтуу эмес да, алар энергияны азык менен бирге даяр органикалык зат түрүндө кабыл алышат.

— Эмне экен, ал жерде, эмне, курттарды жейби? Эмнени ичет? Кантип дем алат?

— Токто, токто, бир дегенде эле баарын эмес. Алиса, мындан чыгып, бөлмөгө кетели да, бир аз эс алып алалы.

— Ооба, силерге сэндвич менен кофе ичсеңер эле болду.

— Албетте, энергияны толуктап алышыбыз керек да — тирүү жандын баары азыктанат.

— Биле албайм, мен теңдеши жок идеалдуу мейкиндикте жашайм.

Алисанын ачуусу келди:

— Кызык, эгерде мен ичпей, жебей койсом, сен ал жерде канча жашай алар экенсиң?

— Билбейм, билбейм, мен эч качан ичпейм да, жебейм да.

Ушул учурда кыңк-мыңк эткен үн, анан баягы Фалес жөнүндө тамсил айткан бейбаш каңкуу үгүлдү:

— Эпимениддин атын укканда ал таптакыр уктаган эмес, ал эми бош убагында чөп терүү менен алек болгон. Анан да анын тамактанганын эч ким эч качан көрбөгөндүгүн айтышат.

— Додо, андай болушу мүмкүн эмес да?

— Эпименид жөнүндө көп эле шумдуктарды айтышат, Алиса. Ал өмүр...

Ээнбаш үн Додонун сөзүн бузду:

— Мен өзүм айтып берем. Ал сыртынан караганда самсаалаган чачынан улам критиктерге көп окшобосо да, чыккан жери Кносстогу Крит болгон. Бир жолу анын атасы жоголгон койду издеп кел деп талаага жиберди. Түш болгондо ал жолдон бурулуп, токойдо эс алмакчы болуп жата кетет да, ал жерде элүү жети жыл уктап калат. Ойгонуп кетип, бир аз гана уктадым го деген ишенимде койду издеп жөнөйт, аны таба албай чарбакка кайра келет, баары өзгөргөнүн, анын ээси да башка болуп калганын көрөт. Эч нерсе түшүнбөстөн, ал шаарды көздөй жөнөйт; ал өз үйүнө кирейин десе, аны адамдар тосуп чыгып ким экендигин сурай баштайт. Анан өзүнүн инисин, картайган абышканы таап, иштин жайын билет да, канча жыл жатса, ошого жараша заматтын ичиңде картайып кетет.

— Мен летаргиялык уйку жөнүндө бирдемелерди укканым бар эле...

— Ошонун эле өзү болушу толук ыктымал, бирок менин оюмча, бул мифтин кан шаарлары го. Убакыттын ар кандай өтүшү менен ар кайсы жерлерде сюжеттер жыш кездешет. Буга бир эскимос мифи мүнөздүү.

Бир киши алыскы өлкөлөргө кетип, эки-үч жыл өткөндөн кийин үйүнө кайтып келет да, укмуштай өзгөрүүлөргө туш болот: үй эскирип, кулап бүткөн, ал эми балдары болсо, картайган абышкаларга айланышкан. Өзүнүн картайган уулун көрөрү менен саякатчы

жерге сулк кулап түшөт да, күлгө айланып калат — көрсө, жергиликтүү убакыт өз бийлигин колуна алыптыр.

Узун бойлуу, тармал чач, сулуу киши пайда болду да, Жай басыңкыраак үн менен буларды окуп кирди:

*Жок, биз кыйла узак өмүр сүрүппүз,
Бизге бир аз адашкандай көрүнгөн.
Ата Журтта тосподу эч ким күлүп, түз
Кайра келсек — таанышпады өңүмдөн.*

— Ушунун баары канчалык өкүнүчтүү, Додо...

— Ооба, өкүнүчтүү. Кантебиз, ар нерсенин өз убагы бар. Төрт миң жылча мурда фараон Аменемхет Биринчинин Синухе аттуу жакыны Суец мойногунун чөлкөмүндөгү чөлдөн өткөн. Ал адашып көп жол жүрөт, камдаган суусу да түгөнөт. Тили таңдайына жабышып, тамагы өрттөнүп, бир ууртам сууга зар болгон. Мына ошондо Синухе: «Мен өлүмдүн даамын таттым» — деген.

Ал аман калган, ансыз чаңкоодон өлө жаздаган жандын чаңырыгы бизге жетмек эмес.

— Мына дагы — жан. Эмне, балдар, силердин жан дегениңер материалдык нерсеби?

— Жанды дене тутат, эй, терс аяк рух!

— Тутарын го тутат дечи, ал эми материалдык субстрат кандай мааниге ээ? Же, айталы, түпкү тегинин кандай тиешеси бар?

Ички добушу үндөбөй калды, андан соң, башка режимге өттү — байланышсыз эле бир нерселерди булдуруктай баштады:

— Жан, рух, дем алуу... Баягы өлөр күндүн түшүнө эмне кирет... Падыша да бечаранын ичинде саякаттап калышы мүмкүн... Dum spiro, spero... Cogito, ergo sum... Мына менин оюмча, мен объективдүү жашап жатам, а силер болсо бул туурасында эмне кааласаңар, ошону ойлогула. Анан чечкиндүү жана ачуулуу түрдө басылып калды.

Алиса бир азга токтоп турду да, анан сурады:

— Додо! Dum spiro, spero дегени эмнеси?

— Тирүү жандын үмүтү үзүлбөйт.

— Бул метафорабы?

— Жок, болсо синекдохадыр, бөлүктү бүтүндүн ордуна колдонуу. Тирүү кезимде илгери үмүт кыла берем дегенди билдирет.

— Башкача айтканда, дем алуу — жашоонун ажырагыс бир белгиси экени тастыкталып жатабы?

— Көңүл коюп ук, Алиса! Жылан, арстан, талатоок, чымын, бактерия, келемиш, деңиз кирписи, адам жана чычкан — баары, болгондо да, бипбирдей дем алышат. Бул органикалык дүйнөнүн бир экендигинин маанилүү далили.

— Ошондой. Мен буга кадимкидей чын ыклас жана урмат менен мамиле кылдым, муну сен өзүң өтө олуттуу талап кылбадың беле. Эми айтчы, биз бул жөнүндө бирдеме көрө алабызбы?

— Мен сага ачыгын айтайын, Алиса — көрө албайбыз го. Андан көрө эң негизгилерин мен сага тим эле өзүңдөй кылып айтып берейинчи.

— Мейли, Додо, мен макулмун, негизги маңызын гана баянда, бирок мен сага туурасын айтып коюум керек, бул мени абдан таңдандырат.

— Мунун баарын терип-тепчип карап чыгуу иш жүзүндө мүмкүн эмес экенин азыр сен өзүң түшүнөсүң, Алиса. Энергияны сарпташ үчүн топтошот, эң башкы маңызы — мына ушунда турат. Чоң органикалык молекулалардын электрондук топтомдордо сакталып турган энергиясы кандайдыр эркиндикте болушу керек, мына ошол үчүн кислород талап кылынат.

Дем алуу — бул күйүүнүн бир түрү, Алиса. Ал эми күйүүнүн маңызы мына мында: кислород бар кезде энергияга бай байланыштар эркиндикте болушат да, жаңы, анчалык кубаттуу болбогон башкалары түзүлөт, ошондо энергиянын бир бөлүгү бош бойдон калат. Дем алып жатканда энергиянын артыкбашы жаны молекулаларды түзүүгө жана жылуулук үчүн сарпталат.

Жаңы органикалык заттардын синтези туруктуу жүрүп турат, энергия татаал химиялык реакциялардын узак катарынын жүрүшүндө сарпталат. Ал эми бул катардын аягында көмүр кычкыл газ жана баягы эле суутектин көп калдыгынан, анан байланыштарды эркиндикке чыгарган кислороддон түзүлгөн суу турат. Суу, ошентип, «тамактануу — дем алуу циклинин соңку жемиши. Арга барбы, Алиса, Гераклиттин сөзүнө караганда, анын тууралыгы шумдук болгон, мүмкүн ал: биз сөздүн нукура маанисиндеги эле агын суудайбыз, деп ойлогондур. Организм канчалык ыкчам иштесе, анда ошончолук суу көп болот. Мээнин сексен беш пайызы суу, өпкө менен бөйрөктө да — 80 пайыз, ал эми сөөктөрдө болсо таптакыр эле аз — 20 — 30 пайыздан.

— Охо, — ички добушу күңкүлдөдү, — бадыраңда суу 95 пайызды түзөт. Кичине жумушчуларды...

— Ошентип, организм сууну сырттан гана алып тим болбостон, аны өзү да жаратат. Дегеле эч качан суу ичпеген тирүү жаныбарлар бар.

— Мен төөнүн өтө узак убакытка чейин суу ичпей жүрө ала тургандыгы жөнүндө уккам, бирок таптакыр эле...

— Аризондун чөлүндө эч качан суу ичпеген чычкандар жашашат. Алар жеген тамагынан өздөрү суу жаратышат.

— Алар, демек, кантсе да тамактанышабы?

— Албетте, Алиса, алар тирүү жан да.

— Алардын курсактары ачабы?

— Менин оюмча, ачат, чычкандар жетишерлик жогорку түзүлүштөгү жаныбарлар.

— Чаңкоонучу? Эгерде алар эч качан суу ичпей турган болушса.

— Балким, аларга курсак ачуу менен суусоонун айырмасы болбосо керек. Балким, суу жасап жатканда алардын организмде эгерде бир нерсе бузулса, кандайдыр бир өзгөчө сезим пайда болушу ыктымал. Бирок суунун объективдүү жетишпегендиги — бир башка, ал эми ошол жетишпегендикти туюу, баштан кечирүү — бир башка. Ачка болуу деле мына ошондой — тамактануучу убакыт жакындаган сайын адамдар эрксизден, өздөрү аны сезбей туруп, стулда ойдолоп, буттарын кыймылдатып, тынчсыздана башташат, жумушка көңүлү чаппай, акылы алагды болот, анан ошентип, ал тамак ичкиси келип калганын түшүнөт.

— Ал эми билимге болгон суусоо жөнүндө — ушундай өзгөчө сезим барбы?

Бөлмөдө кичинекей ала-була кимоно кийген япон кыз китепти ачып, окуп берди:

Билимге чаңкоом тарабай,

Жанып турат көздөрүм.

Эжем сурайт, учуп үрөйү:

«Сен, чын эле,
Сүйдүңбү», — деп, — «бирөөнү.»

— Методологиялык жактан ылайыксыз.

Бөлмөдө өз ыктыярына ээ болбогон логикалык түзүлүштүн камырабаган добушу кандайдыр өзгөчө муздак жана катаал чыкты. Албетте, сөз информация жана аны кайрадан иштеп чыгуу жөнүндө бараткан, бул маселелер аларды кызыктырбай койбойт эле.

— Менин оюмча, Алиса, мындай өзгөчө сезим бар. Ырас, ар бир адамдын суроо безгегине ар кандай даражадагы сезимталдуулугу болот. Мына, айтчы, сен өз суроолорунду берип жатканда кандай сезимди туясың?

— Мен «любопытство» деген сезимдин бошонгус туткунунда турам.

— Ал «любопытность» дегенден эмнеси менен айырмаланат?

— Эгерде этимологиядан баштасак, анда биз, «Любопытность», «Любовь к знаниям» билимге болгон сүйүү экендигин билебиз, ал эми «Любопытство»...

— Ошондойбу?

— ...«пыт-ство-пытать, пытливый ум» ... — ... аракеттүүлүк-сынап көрүү, кызыкчыл акыл..., пытать — бул кыйноо да?

— Жок, Алиса, пытать — бул суроо. Украинче «пытання» — суроо дегенди билдирет.

— Ал эми «пытка» деген — бул техникалык каражаттарды колдонуу менен такыма суроо, — деп, талкууга уятсыз жана сезимсиз үн аралашты.

ОН-12435524364374687 өзүнүн КРсынан оолактай түрүп сурады:

— Пытка — бул кандайдыр бир тажрыйба жасалган сыяктуубу?

— Эврика! — деп кыйкырды ички добушу. — Мына булар эмнеден жели чыгат, бул темирлерде тамашаны түшүнүү дегендин өзү эмнеден билдирерин тереңирээк чечмелеп бере аласызбы Ойлоочу Кубик Алисанын өзүн анын ички добушу менен алмаштырып алды, же ага түздөн-түз кайрылууну туура көрбөдү. Бирок Додо, албетте, мындай учурду колдон чыгармак эмес.

— Тамашаны түшүнүү — татаал психикалык жөндөм...

Кубиктин бети тиши ооруган кишиникиндей кыйшай түштү, бирок ал унчуккан жок.

— Күлкүнүн физиологиясы жөнүндө алиги Гиппократ жазган. Дарвин күлкүнүн мааниси жөнүндө организмдин чөйрөгө болгон ылайыкташуусунун реакциясы катары эсептеген.

— Эгерде адамда тамашаны түшүнүү сезими болбосо да, — ички добушу насыят катары айтты, — жок дегенде анда тамашаны түшүнүү сезими жок экендигин сезүү туюму болушу керек.

— Макул, — деди Додо, — мен — жадатма жана майдачылмын, аны өзүм жакшы билем. Чынында эле — эмне үчүн кадырлуу мырзанын башынан калпагы учуп кетип, аны тута албай кууп жүрсө күлкүң келет; бекене киши чоң кишини эпчилдик менен токмоктоп жатса, эмнеге күлкүң келет; курсагы ач киши спагеттинин ордуна айрысына батинкесинин боосун чалып жатса эмне үчүн күлкүлүү? Анекдотторчу?

Бир адам Темзага кайрымак салып отурду. Полисмен келип мындай дейт: Сэр, бул жерде балык кармоого тыюу салынган. Анда тиги жооп берет: А мен эч бир балык туткан жерим жок, мен куртту киринтип жатам.

Же айталы, легендарлуу Бернард Шоу. Карып калган кезинде аны велосипедчен киши уруп кетет. Араң ордунан туруп, Бернард Шоу жигиттин кечирим сураган сөздөрүн бузуп, мындай дейт:

— Эх, жолуңуз болбоду. Дагы бир аз эле күч жумшап койсоңуз мени өлтүргөн киши болуп, өзүңүзгө түбөлүк атак жасап алмаксыз.

Ушунун баары күлкүлүү, бирок бул шарттарды эмне бириктирип турат? Эмне үчүн мынчалык узакка түшүндүрүшөт, дегинкисинде бул жерде эмне күлкүлүү экендигин түшүнбөгөн кишиге түшүндүрүү мүмкүн эмеспи?

— Мүмкүн, Додо, мунун баары сүйүү сыяктуу эле түшүндүрүүгө мүмкүн эмес чыгар. Дал ушул адамды неликтен, эмне үчүн сүйөрүбүздү биз түшүндүрө албайбыз да. Тамаша деле ушул сыяктуу да.

Бөлмөдө негедир эки артык баш отургуч пайда болуп калды. Алардын биринде лондондук сыртынан жөнөкөй көрүнгөн жигит — бир жоон мырзанын малайы отурду.

— «Эч нерсе үйкүдөй сергите албайт», — деди кызматчы аял, бир рюмка толтура опийди ичмекчи болуп жатып.

Экинчисинде башы кашкараак, кайталангыс сүйкүмдүү жана амалкөй жылмайып бирөө отурду. Колунда кызыл, эки мүйүзү бар, маскарапоздордун калпагы. Калпагын абада булгалап туруп айтты:

— Буга эмне дейсиң, физика? Адамдардын ортосундагы сүрүшүү мамилелердин суушуна алып келет.

Лондондук жигит адамдар ортосундагы мамиле жана жылуулуктун өзгөрүшү туурасына өзүнүн вариантын сунуш кылды:

— Ууру картаң ледини от жагылып турган каминге камап жатып айткандай, айым, терең өкүнөм, эгер өзүңүзгө оңтойсуздук түзсөм.

— Додо, мага, албетте күлкүлүү, ал эми ойлоп көрсөң — ал эмне жөнүндө айтып жатат? Бул коркунучтуу эмеспи.

— Иштин баары ошондо жатпайбы, кандайдыр олуттуу кабыл алынбайт — болгону ошо. Ушундай бир оюн. Адамдар өлүм менен көп тамашалашат. Франсуа Вийон, кылдат лирик жана белгилүү зөөкүр...

— Ал эмне дегениңиз, Додо?

— Боло берет, Алиса, ушундай — татаал адам. Мисалы, эртең даргага асылат деген күнү кечинде ал минтип төрт сап ыр жазган:

*Мен Франсуа болгонума өкүнөм —
Күтөт өлүм колго кармап союлун.
Канча экенин көчүгүмдүн оордугу
Эртең эми билет мобу моюнум.*

— Маскарапоздун калпагы менен жүгүнүүгө болбойт, — деди башы кашкараак киши коштошуп жатып, сүйкүмдүү жылмайды да, көздөн кайым болду. Жоон мырзанын малайы котелокту көтөрүп:

— Мага абдан өкүнүчтүү, король айткандай, парламентти таркатуу менен ушундай жагымдуу сүйлөшүүнү үзгүлтүксүз учуратууга туура келет.

7-БАП

АКЫЙКАТТЫКТЫ АДАШУУДАН КАНТИП АЖЫРАТУУГА БОЛОТ

Алиса менен Додо дарыя кылаасындагы кадимки орундарында отурушту, ошол эле мезгилде кең бөлмөдө да жүрүштү. Бул жерде симпозион (латынча айтылышы - симпозиум) өтүп жаткан. Бул сөз бир стакан винону алдыга коюп алып, эркин сүйлөшүп отурууну билдирген. Орун жайлар сүйлөшүп жаткан адамдар бирин-бири даана көрүп жана уга тургандай кылып жайгаштырылыптыр. Аңгемелешүүгө катышкандардын ар биринин алдында маал-маалы менен кызматчы аялдар кумгандан куюп толтуруп турган бирден кичирээк идиш турду.

Алиса менен Додо бош орундарды табышты да, угуш үчүн жайланышты.

— Жан билимди сиңирип алат, акыл жанга таандык, акыл өзүн өзү байыта билет. Кудайлар башынан эле катардагыларга барын ачып койгон эмес, адамдар акырындык менен гана, издеп жүрүп, акыйкаттыкка жетишет.

— Өзүнүн акылын чындап байытканга бардыгы эле жөндөмдүү дейсиңби? Көпчүлүгү ар кимдин өзүнүн жекече акыл-ою болот дегенсип эле жашап жүрүшөт. Жаны акыйкаттыкты кабыл алууга ылайыкташпаган адамга таянууга болбойт.

— Кимдин акыйкаттыкты кабыл алууга эптүү, кимдин эпсиз экенин кантип ажыратууга болот?

— Силер мени угуп тургула, бирок мени эмес, акыл-эстин добушуна кулак салгыла! Биздин сезимдерибиз, түюмдарыбыз бизди кадам сайын эле алдап жатпайбы!

— Сезимдер алдап коёт, бирок акыл-эс дайыма эле чындыкты айтабы? Эгерде кимдир бирөөгө кокустан чындыкты айтууга туура келсе, анда ал бул жөнүндө эч нерсе билмек эмес. Эң эле ойчул адамдар түспөлдөш көрүнгөн нерселерди гана тааныйт.

— Адам бардык нерселердин бардыгынын кепили, жок нерселердин жоктугунун кепили.

— Мен болсо мындайча айтам: биринчиден, эч нерсе жок; экинчиден, эгерде бар болсо, анда аны андап-билүүгө болбойт; үчүнчүдөн, эгерде андап-билүүгө болсо, анда аны башкалар билиш үчүн көрсөтүүгө болбойт.

Алиса бул аңгемени кандайдыр бир ыйык коркунучта туруп укту.

— Ушу кантип болсун, Додо, алар бардыгы акылдуулар, баары түрдүү түркүн сүйлөй беришет. Мен болсо, баары менен адегенде эле макул экенимди сезип турам. Алар баары бир эле учурда чынчыл болуп калышы мүмкүн эмес да? Ал эми акыркы болсо, менимче, өзүнө өзү каршы чыгып жатат.

— А сенин эч качан парадоксторго ишиң түшкөн эмес беле, Алиса?

— Билбейм, мүмкүн ишим түшкөн, бирок мен азыр анын эмне экендигин түшүндүрүп бере албас элем.

— «Парадокс» деген сөз көп мааниге ээ. Демейде, акыл- эс корутундусуна туура келбеген бүтүмдөрдү ушундай деп аташат. Кээ бир парадокстор төгүн сыяктанып көрүнүп, бирок турмушта анык, айрымдары анык сыяктанып туруп, турмушта төгүн болот. Кынтыксыз сыяктанган ой толгоолор болот, бирок аягы карама-каршылыкка алып келет жана да анык же төгүн экендигин далилдөөгө мүмкүн болбогондору да болот.

Бизге тааныш, криттик Епимениддин айтканы бар: «Бардык криттиктер — калпычылар». Мүмкүн, ал бүткүл адамзатты бир нече кылым бою ойго салып коеюн дебегендир, бирок дал ошондой болуп чыкты. Бир караганда өзгөчө эч нерсе деле жок сыяктуу, бирок, эгер бул бүтүм анык болсо, анда так ошонусу менен ал төгүн.

— Кечирип кой, Додо, мен үчүн мунун баары ушунчалык тездик менен айтылды, мен акыл токтотуп ойлоого үлгүрбөй калдым.

— Маселен, эгерде бардык криттиктер — калпычылар, эгерде бул чын болсо, анда бул анык, ал эми Эпимениддин өзү белгилүү болгондой криттик, анда ал өзү да калпычы. Демек, калп айтып жатат, ошондуктан бардык криттиктер калпычы деген да анык эмес. Бул эгерде Эпимениддин айтканы анык болсо, ал өзүнүн анык болгондугу себептүү калп, коркунучтуулугу мына ушунда турат. Акын Филет Касский бул парадоксту чечүүгө баш байлал алып, өзүн өзү өлтүрдү, ал эми белгилүү логик Диодор Кронос мунун чечилишин тапмайынча тамак ичпөөгө сөз берди.

— Анан эмне?

— Натыйжа кайгылуу болду, Алиса.

— Кандай бул, Додо, адамдар мындай нерселер жөнүндө көп кеп кылышат, мен дегеле көп уктым. Мына бир мисал, бир киши телевизор ичинде отуруп алып, мындай дейт: «Биздин элдин адептүүлүгү төмөндөдү», бул анын өзүнүн адептүүлүгү төмөндөдү дегенди билдирип жатпайбы.

— Демек, албетте, бирок бул өзүнөн өзү эле логикалык карама-каршылыкты түзө бербейт. Балким, ал өзүнүн адеп-ахлагы толук жайында деп ойлосо — анда башка кеп.

— А бул парадоксту кантип чечүүгө болот, деги? Мен бул жерде кандайдыр бир арам ой бар экенин сезип турам, аны алып таштаса эле баары өз-өз орундарына тура калат.

— Эч кандай арам ой жок. Ырас, мында дагы бир сүйлөм кошумча колдонулуп жатат, бирок ал демейде табигый нерсе катары эсептелчү: калпычы дайыма калп айтат.

Бул жерде табигый эмне бар, Додо? Дайыма калп айта берген адамдар да барбы?

— Кеп анда эмес, Алиса, бул ушундай бир логикалык маселе да. Калпычы жөнүндөгү парадоксту кошумча сүйлөмдөрдөн арыла тургандай кылып айтса болот. Алсак, бир сакал тарачтын мындай принциби болгон: ал өз сакалын өзү албагандардын гана сакалын алган. Суроо туулат, мындай болгон соң, ал өз сакалын өзү ала алабы?

Алиса терең үшкүрдү да, бош орундукка барып отурду.

— Додо, эми мен баарын түшүндүм. Ушул минутадан баштап мени Мэри-Энн деп чакырсаң болот, ушундай, дал ушундай гана.

— Сен токто, Алиса, мынчалык ылдам жеңилип калба. Бул парадокс чечилишке ээ эмес, ал сөзсүз карама-каршылыкка алып келиши керек. Сенин милдетиң анын кандайча ишке ашарын карап туруу.

— Анан?

— Эмне, анан?

— Алсак, азыр менин милдетим анын кандайча ишке ашарын карап туруу, анан эмне?

Ушул учурда Додо түрдү да, библия пайгамбарынын добушу менен айтты:

— Сыйымы бар киши сыйдыра алат!

— А бул эмне болуп кетти?

— Бул эң эле жөнөкөй нерсе: баары сен кандай десең ошондой болот, Алиса. Бирок эн башкысы — эч качан эч кандай олдоксоң убада бербей.

— Албетте, Додо, менин эсимде бар — бардык жандуу нерселер тамактанышы керек.

Ушу маалда кызматчы аял идиш алып келип койду да, ага колундагы карапаны эңкейте баштады. Алиса кызматчы аялга таңдана карап, мындай деди:

— Рахмат Сизге. Мен таптакыр вино ичпейм.

Алиса вино иччү эмес, чекчү да эмес жана биз билгендей, эч качан жаман сөздөрдү сүйлөчү да эмес. Балким, анын бардык эле теңтуштары турмушта мындай эрежелерди карманышпаса керек, бирок биз алардын баары менен тааныш эмеспиз да. Кызматчы аял тан кала жылмайды да, ары кетти, Алиса болсо мындай деди:

— Макул, Додо, мен аракеттенип көрөм. Демек, сакал тарач өз сакалын өзү албагандардын гана сакалын алам деп сөз берди. Эгер ал сакалын ала турган болсо, демек, ал өз сакалын өзү алгандардан болот да өзү берген убаданы бузган болот. Эгерде ал кимдир бирөөнү сакалымды алып бер деп өтүнсө, ал ошонусу менен өз сакалын өзү албагандардын катарына кирет, натыйжада ал мындай адамдын сакалын кырып берүүгө милдеттүү, башкача айтканда өзүнүн сакалын алууга милдеткер. Демек, ал бир жагынан өз сакалын өзү алууга милдеттүү, экинчи жагынан, аны жасоого акысы жок.

— Эң соңун, — кийлигише кетти жагымсыз жана кытмыр добуш, — мына эми ал бир жагынан өз сакалын өзү алсын, экинчи жагынан, кырынбай эле койсун.

Алиса бул жорукка көңүл да бурган жок, ал абдан кызыгып алган эле.

— Анда акыйкаттыкты адашуудан кантип айра билүү керек? — деп сурады Алиса.

Чынында Додо биринчи жолу өзүн чындап такалгандай сезди. Ал муну сезип гана тим болгон жок — ал чындап эле кыйын абалда калды, бир жагынан, эгерде чындап ойлой келсек, аны ким аныктай алат: ал чынында эле кыйын абалда калдыбы же жөн эле кыйын абалда калгандай сездиби.

— Баарына тиешелүү болгон, эмнени акыйкаттык, эмнени адашуу деп атоого болорун билдирген туура аныктаманын бар экендигине шегим бар, — деди акырын.

— Анда кантип бири-бирибизди түшүнө алабыз?

— Сен билесиң го, Алиса, отура калып эле түшүнүктөрдүн мааниси жөнүндө бир пикирге келе коюу абдан кыйын. Бирок тилде акыйкат, адашуу деген түшүнүктөр болуп жатпайбы. Эгерде ушул сөздөр болбогондо мен өз суроомду бере албайт элем да, менин башыма мындай ойдун өзү да келмек эмес. Ал эмес, вакуум, турмушта жок нерсенин бар болуп турушу да сен экөөбүз ишенгендей, турмушта жашап жатат. Демек, акыйкаттык да, адашуу да бар, буларды кантип бири-биринен айырмалап алуу жөнүндө сен мага айтып берсең болор эле.

— Мен сага бул жөнүндө өзүмдүн ойлогонумду, башка убактарда, башка жактарда жашаган адамдардын оюн айтып берүүгө аракеттенем.

— Ал эми бул жерде, азыр жашап жаткандар бул жөнүндө эч бир кызык нерсе айтып, ой жүгүртүшпөйбү?

— Жок, ойлошот, айтышат, балким, мен бул жерде бардыгы менен эле тааныш экенмин да.

— Макул, Додо, кел, сенден баштайлы. Демек, акыйкат деген бар. Бул жөнүндө сен кандай ойлойсуң?

Сүйлөмдүн экинчи жарымын Алиса вакуум турсун, мейкиндик да болбогон, жылтуул эткен боштукта кулап бара жатып аягына чыгарды. Болгону Алиса менен Додо бири-бирин бекем колдон алган бойдон өткөн доорлордун мейкиндик-мезгили боюнча жылмышып баратышты. Кыялый элестетүү аларды жазма тарых сактап калганы боюнча ушул атактуу суроо алгач айтылган жактарга алып баратты.

Алиса менен Додо кандайдыр бир кишиге жолугушушту, ал колун жаңсады, бул жаңсоону сөзгө айландырсаң /эң эле болжолдуу/ төмөнкүчө болмок:

— Акыйкатпы? Ушул булганч да, таза да колдор менен кармай берген түшүнүктө дегеле кандайдыр бир мазмун калдыбы? Эмне, калыптанып калган адамга баш тамга менен жазылган Акыйкаттыкка жетүүгө жасаган далалат бери болгондо адашуу, ары болгондо алдануу, экөө тең туңгуюкка алып баруучу жол экени алдын ала белгилүү эмеспи? Мунун баары, былжырак, өкүнүч жана акылга сыярлык эмес. Конкреттүүрөөк бир нерселер жөнүндө сүйлөшөлүчү.

— Бул ким? — деп сурады Алиса.

— Бул — Иудейдин прокурору, ал император Тиберийдин буйругу менен бул өлкөдө чабандес Понтий Пилатты жараткан.

— Кандайча, Додо, — мен бул жөнүндө окуганмын, ал жерде такыр эле мындай эмес болучу. Ал туруп эмес, отуруп турган, анын башы ооруп, абада колу менен итти жонунан сылагандай кыймыл жасап жаткан.

— Биз ал кезде жок элек да, Алиса...

— Биз жок болсок эмне экен, анда болгон... Бул жерде Алиса тартына түшүп, унчукпай калды. Додо ага карап, кылтыя күлүп турду.

— Менимче, Алиса, сен азыр желмогуздун сөздөрүнө ишенем дегенди айткың келди окшойт. Анан да чыныгы акыйкатка — Михаил Афанасьевич Булгаков өзүнүн романында жазган, чынында болуп өткөн окуяга ишенем дегин келди окшойт. Акыйкаттыкка деп коёлу.

— Эмне экен, ушунун баары кантип болуп өткөндүгүн түздөн-түз көрүп отурасың, албетте, ал жерде баары абдан коркунучтуу...

— Көргөнүн го көрүп турасың дечи, ал туура. Мынабу Третьяков галереясында бул темага арналган атактуу сүрөт бар, ал түз эле ушундайча аталат: «Акыйкат деген эмне?» Мына ошол жерде сөздүн толук маанисинде баарын көрөсүң. Пилаттын тулку бою артынан үч чейрек жерден көрсөтүлгөн жана колу болсо: чыканагы абдан терилген, бармактары, соройгон манжасы тим эле аңгемелешип жаткан кишинин жүзүнө жетип турат. Бул кол килейген чоң, анын бир аз шишимик тарткан тулкусу тим эле такып жаткансыйт:

— Кана, айт азыр, эмнени акыйкаттык деп эсептейсиң? Үндөбөй кутулам деп ойлобо, ал гана эмес, сенин болор-болбос чындыгыңа өзүмдүн ийилбес, жападан-жалгыз туура, чыныгы рим акыйкаттыгын карама-каршы коюу үчүн сенден керек болсо орой, осол сөз уккум келип турат.

Анан ушунун баары багуусуз калган, бечара, көздөрү жалдыраган адамга айтылууда. Балким, Николай Николаевич Ге жогорку рухийликтин дүйнөсү ушул боор ооругудай болгон сырткы кебетеңин өтмө катарында кандайча жанарын көрсөтөйүн дегендир, бирок, менин оюмча, анын кайсы бир жери жакшы болбой калган. Мунун баары мага негедир анча жага бербейт. Буга мен анча ишене албайм.

— А Булгаковдун Понтийине сен ишенесиңби?

— Ии, ооба. Бирок биз азыр анын романындагы айтылган мейкиндикте эмес, кыялый мейкиндикте турабыз да...

Додо ушул жерде токтоду да, ойго чөктү. Эми Алиса кылтыя жылмайды да, мындай деди:

— Ооба, Додо, бул жерде кандайдыр бир башаламандык бар. Кимдин кыялдануусундагы мейкиндикте турабыз биз азыр: сенинби, менинби же кандайдыр жалпы эле биздинби?

— Бул башаламандык эмес, Алиса, бул алда канча жаман. Биз мындан ажырап чыга албайбызбы деп корком. Ошондуктан кел эми, жөн гана көрөлү, угалы.

Жаркыраган жайдын күнү эле. Пилат ички тыныгуунун салкыны менен күүгүмүнөн чыгып, Алиса менен Додо артынан үч чейрек кадам жерден көргүдөй кылып, бир аз алдыда токтоду. Ал колун сунуп жиберип, алаканын бир аз толгой берип, чыканагын денесинен ажырата көтөрүп, анан акырын, ичинен, жалгыз өзүнө гана айтып жаткансып:

— Мына, акыйкаттыкты далилдеш үчүн дүйнөгө дагы бирөө келди. Ал бечара байыркы философторду окуган эмес, башка өлкөлөрдүн диндерин билбейт, ал гана эмес, өз динин да бирөөлөрдөн уккан сөздөр боюнча билиши мүмкүн, ошентсе да акыйкаттык эмне экендигин билет. Укчу адам, обу жок майда-чүйдөнү мындай коюп, андан көрө сенин турмуштук маселелериң жөнүндө сүйлөшөлүчү. Колу-бутуң байланып, урулуп-согулган бойдон мага чейин алып келгидей, сен эмне кылып койдун эле.

Алиса менен Додо карагандан карап турушту. Алдыда, дубалдын жанында ким турду эле, ушунун баары кимге айтылып жатты? Ал жерде эч ким, эч нерсе, үн да, форма да, идея да жок болучу.

Кимге таандык экени белгисиз болгон кыялый элестетүү будуң-чаң түшүп жатты. Дубал жанында эч ким жок болучу. Ал эми каптал тараптагы, кайсы бир кичине көчөдө чоң кара пудель көзгө илеше түшүп жок болду. Бул жөнүндө жападан-жалгыз кесе айта турган нерсе — бул Гераша эмес болучу.

— Додо, — деп шыбырады Алиса, — мен эмнегедир эч нерсеге түшүнбөй калдым.

— Синоптикалык евангелийлер айтышат, Алиса...

— Додо, бул жерге аба ырайын алдын ала айткандардын эмне кереги бар?

— «Синоптикалык» деген сөз, Алиса, топтомдүү, жалпылаштырылган дегенди билдирет. Аба ырайынын кандай болорун алдын ала айткандарды өз иштеринде ар кайсы жердеги жылуулуктун мааниси, басым жана башка параметрлери түшүрүлгөн — топтомдүү — синоптикалык карталарды колдонгондуктары үчүн синоптик деп аташкан.

— Болуптур, маалыматтар түшүрүлгөн болсун, ал эми евангелиянын бул жерге кандай тиешеси бар?

— Евангелиянын тиешеси бар, анткени евангелиячылар Матфей, Марк жан & Луканы синоптиктер деп аташат, ошондон улам алардын евангелиясын синоптикалык евангелия дешет. Алар мындайча айтканда, Христостун өмүрү жөнүндөгү маалыматтардын топтомун беришет. Алар стили, көз карашы, билдирген маалыматтары боюнча бири-бирине жакын турушат. Ал эми Иоаннанын төртүнчү евангелиеси биринчи үчөөнөн кескин айырмаланып турат, бирок азыр сөз ал жөнүндө эмес. Азыр мен ошол себептен биз тиги жерден эч нерсени көрө албай жатканыбызды айткым келген.

— Ой, Додо, мен түшүндүм — ал жөн эле көзгө көрүнбөс болуп калды, болгону ушулбу? Көкөлөтө мактоонун сырларын чечүү деген мына — ал көзгө көрүнбөс боло калып, алардан... бекинип калды.

— Алиса, сен атайын эле мени козголоп жатасың. Тирүү адамдын денеси...

— Христос адам болгон эмес да, Додо, ал кудай болгон, же кандайдыр бир адам — кудай сыяктуу...

— Алиса, мен түшүнбөй жатам, сен деги эмнеге ишенесиң, дингеби же илимгеби.

— Сен кандай кызык сүйлөйсүң, Додо, ишеним деген ишеним, ал эми илим болсо ишенимге муктаж эмес, ал айткан нерсенин баарын далилдейт, ушундай эмеспи?

Ушу тапта бадалдар артынан бири кичирээк, экинчиси чоңураак, тагыраак айтканда, узунураак эки темир ящик чыга калды да, жооп күтө катып турушту. Сыягы,

бул галактотрофтук уруунун мифологиясы аларды кызыктыруусун улантып жатса керек. Додо оозун ачып, кайра жаап алды. Анан ушул эле жерде жоон, шайыр адам пайда боло калды да, мындай деди:

— Койгулачы, балдар, мен бул жөнүндө өз фильмимде алда качан абдан түшүнүктүү түрдө айткамын. Мына, карагылачы.

Ошол эле замат жок болуп кетти, Ершалаим көздөн кайым болду, Понтий Пилаттын тынчтыгы бузулду жана рим наместнигинин өзү... Алиса менен Додо болсо эми кимдин кыялый элестетүүсүнүкү экенин ким билсин, мейкиндик-мезгилдикте жай гана жылмышып баратып, деңиз боюндагы бир узун бойлуу апенди чалыш киши бирөөнүн машинасын эпилдеген дин кызматкерине сатып жаткан бир жерге барып калышты. Патер бир нерселерди сүйлөнүп, сыягы өз эне тилиндеги иреттик сандарды айтып, рубль эсептеп жатты да, акыры аягында «Бүттү» деди.

— А эмне үчүн Сиздин акчаларыңыздын баары рубль түрүндө? — деп сурады узун бойлуу кемпай. Суроо Патерге анча жакпай калды:

— Бул машина сизге кайдан келгенин сураган жокмун го мен. Жат машинаны сатып жаткан кем акыл эч кандай тартынган жок. Ал бул машинаны айдай качкандыгын, кимден, эмне үчүн айдай качкандыгын айтып бере аларлыгын бадырата сүйлөдү. Патер шериктешине ишеними пайда болгон соң, жакыныраак жылып отуруп, уккулуктуу прибалтика акценти менен айтты:

— Акча мага кайдан келгенин мен өзүм да айтып бере алам. Бул рублдер Емага берилген курмандыктар. Азыраак калды...

Кемпай Патерге кандайдыр бир айран таң калган жийиркенүү менен карады да, минтип сурады:

— Сиз дагы Кудайга ишенесизби?

Ушу тапта жооп шайыр адамдын карааны дал ошол окуя өтүп жаткан мейкиндикте жылт эте калып, машинанын артына өттү да, «Уккула, уккула!» деген сөздү айткысы келгенсип колун булгалады. Ошондо баягы эле уккулуктуу акцент менен айтты:

— Бардык адамдар ишенишет. Бирөөлөрү Кудай бар деп ишенет, экинчи бирөөлөрү Кудай жок деп ишенет. Экөөнү тең далилдөөгө мүмкүн эмес.

Көрүнүш көз ирмемде жок болуп кетти, тим эле экран өчкөндөй болду, ал эми ички добуш акырын жана даана айтты:

— Шипты оңдоо үчүн ссуданы Крестьян банкынан дүйшөмбү ЖЗН9. бейшемби күндөрү эч кандай камдануусуз эле алса болот.

Алиса ага көңүл буруп да койгон жок.

— Додо, кандай болуп калды деги, эч нерсеге таптакыр эле ишенбеген адам болушу мүмкүн эмес, анда ал Кудайгабы, илимгеби, келгиндергеби, жандын көчүп жүрүшүнөбү, астралдык телогобу, космостук энергиягабы — эмнеге ишенүүнү тандашы керек...

— Ал өзүнөн өзү эле болот, Алиса. Адам демейде өзү эмнени жүйөөлүү ой деп эсептесе, ошого ишенет...

— Жүйөөлүү ой деген эмне?

— Георг Вильгелм Фридрих Гегель жүйөөлүү ой деп ой жүгүртүүнүн өз учурунун бардык ырым-жырымдарын камтыган түрүн атаган. Галилей телескопту ойлоп таап, аны жасаганда ошол мезгилдин окумуштуулары аны көрүүдөн баш тартышкан. Алардын ою боюнча, өзүңдүн куралданбаган көзүңө гана ишенүүгө тийиш болгон, а телескоп болсо, эмне көрсөтөрү али белгисиз болгон. Акындар суктанган ай байкоонун демейдеги жолу менен караганда көрүнгөндөй ак саргыл сулуу эмес болуп чыкты.

Анын бети тоолор жана кратерлер менен жараланган эле — окумуштуулар уятсыз түтүктөр эмнени гана көрсөтүшпөйт дешип, ага ишенүүдөн баш тартышкан.

— Алиса, — одоно эмес, бирок кытмыр сүйлөдү ички добушу, — сен тиги винодон ичкен жоксуң да, а эмне үчүн көзүң кылгырып калган?

Алиса башын силкип алды да, түздөнө отуруп алып, суроо салды:

— «Ырым-жырым» деген сөз деги эмнени билгизет? Анын этимологиясы кандай? Предрассудки — ырым-жырым менен дүйнөгө көз караштын айырмасы эмнеде?

Додо эч нерсе айтууга үлгүрө электе, андан кытмыр жана түрү суук добуш озунуп кетти:

— Дүйнөнү телескоптон кароо. Көздү жана акылды куралдандыруучу Ишеним, Акыйкаттык, Илим башка аспаптар.

Мейкиндик-мезгил заматта четтери даана билинбеген бир канча бөлүктөргө ажырай түштү: алардын биринде үстү бийик шляпачан, чоң ак жаканын алдынан алтын чынжыр тагынган заңкайган чоң адам, Англиянын лорд — канцлери пайда болду:

— Адам баарынан мурда эмнени жакшыраак деп тапса, ошого ишенет. Бирок акыйкаттык кантсе да түшүнүксүздүккө караганда адашуудан келип чыгат.

Анан ушул эле көрүнүш тумандай түшүп, кайрадан ачылды. Узун сакалдуу үлгөйгө киши акырын жана ойлуу унчукту:

— Мен факты менен карама-каршы чыгып калганда өзүнүн эң сонун көргөн гипотезасынан да баш тарткыдай (а мен болсо ар кандай маселе боюнча гипотеза түзбөсөм тура албайм), эркин ойлоону сактоо үчүн чечкиндүү аракеттендим. Бирок мен гипотезага карама-каршы келген фактылардын жадымдан тез эле чыгып кетерин байкадым, ошондуктан мен дал ушундай фактыларды өзгөчө тыкандык менен жазып жүрүүнү эреже катары кабыл алдым.

Көрүнүш дагы тумандап барып, кайрадан ачылып кетти. Анча белгилүү эмес, бирок өзүнө өзү абдан ишенген адам илимий эмгегинин үзүндүсүн үн чыгарып окуп жатты:

— Коңуздар жана аарылар үйдүн жампасынан келип чыгат дегенди жокко чыгаруу, бул акыл-эске, маани-маңызга жана тажрыйба көрсөткөн чындыкка каршы талашып-тартышуу болуп саналат. Ал гана эмес, ушунчалык татаал жаныбарлардан болгон келемиштер да сөзсүз ата-энеден жаралбайт; эгерде кимде ким буга шек санаган болсо, анда Египетке барышсын, ошол жерде алар Нилдин булганч агындысынан келип чыккан келемиштер быкпырдай кайнап, эл үчүн чоң жапа болуп жаткандыгын көрүшөт.

Заматта эле бардык бөлүктөрдө адамдар пайда боло калышты да, баары жарыша сүйлөй башташты. Алиса менен Додо аларды угууга жана көрүүгө үлгүрбөй жатышты. Кичинекей чүрүшкөн, барып турган акылгөй жүздөнгөн француз:

— Лондонго келген француз толукшуган дүйнөнү калтырып салып, бул жерден бопбош дүйнөгө туш болот. Парижде ал кичинекей материянын уюлгушунан жаралган Ааламды көргөн, а бул жерде болсо, ага окшогон эч нерсе байкалбайт. Картезиандыктарда баары түртүү аркылуу жүргүзүлөт — бул неликтен экени анча түшүнүксүз, Ньютондо болсо, тартылуу аркылуу — мунун эмне себептен экени таптакыр эле түшүнүксүз.

Мына, улуу физик, белгилүү теолог жана монетный двордун директору, бала кезден эле окуу китептериндеги кичинекей сүрөтчөлөр аркылуу тааныш болгон париккен адам буларды айтты:

— Күндүн, планеталардын жана кометалардын мындай кооз биримдиги кудуреттүү жана акылмандын каалоосу, өкүмү делбей туруп жаралбас эле. Баса, мен

ишимдин философиялык бөлүгүн кыскартсамбы дейм — ал тим эле ушунчалык бетпак жана доочул аялдай, аны менен байланышканың — соттошуп жүргөн менен эле барабар.

Баарына таанымал болбосо да белгилүү француз математики көтөрүңкү добуш менен мындай деди:

— Мен ишенем — анализдин саны жана функциясы биздин акылыбыздын жөн салды бир иши эмес; менин оюмча, алар реалдуу дүйнөнүн объектилери сыяктуу эле, бизден сырткары жашаган баягы эле зарылдыктын күчү менен жашап турушат, биз болсо аларды жолуктурабыз, же ачабыз жана физик, химик жана зоологдор сыяктуу эле изилдейбиз.

— Додо, мен мындан артык чыдай албайм, чарчадым, жетишпей жатам, — деп шыбырады Алиса.

Бул кажы-кужу Додону да аябай чарчаткан эле. Канткен менен, адам өз өмүрүндө кандайдыр бир ачык ориентирлерге ээ болгусу, өзүн реалдуулук жөнүндөгү ишенимдүү, калыптанган түшүнүктөрдүн бекем кыртышында тургандай сезгиси келет.

— Ооба, — күңк-мыңк этти жагымсыз добушу, — «Алардын жанында дайыма «Акылмандуулук» деп аталган бардык илимдер таң каларлык кыска жана жеткиликтүү жазылган китеби бар».

— Сен деги муну менен эмне айткың келип турат?

— Мен эчтеме айткым келген жок, Томмазо Кампанелла Күн шаарынын тургундары жөнүндө айтып жатат. Алардын баары ал жерде өздөрүнүн жалпак айнек үйлөрүндө жакшы Ж8Н3. Бейпил жашашат, жана Акыйкаттыкты бардыгы жакшы түшүнүшөт.

Катып калгансыган көрүнүштөр кайра жанданды.

Алардын биринде кимдир бирөө кичинекей, боорукер көздүү жана саксагай чачтуу кишиге колдорун жайып, бирдиктүү талаанын кычыгында бекинип жүрбөй, жаңы физиканы түшүндүр, ансыз илимге, өзүнө өзү ишенбегендик, жаратылыштын өзүнүн реалдуулугунан баш тартуучулук кирип келетат деп жалынып жатты. Боорукер көздүү адам тартына жылмайды, акырын кыяк тартып, ойлонуп жатты.

Өзүнүн баягы жеринде дагы улуу эволюционист пайда болду, бирок жүзүндө бырышы жок, сакалсыз жана азырынча өзүнүн окуусу боюнча көрсөтмө куралга такыр окшобойт.

—Кандай жакшы болот эле, — деди ал, — эгерде бардык окумуштуулар алтымыш жаш курагында өлсө, себеби бул курактан өткөндөн кийин алар сөзсүз ар бир жаңы окууга каршылык көргөзө башташат.

Алиса күрсүнүп гана тим болду, — бул үрөйү суук балдардын таптакыр адамгерчилиги жок. Ушу маалда башка бөлүктө сырткы келбети жакшынакай ак чач адам пайда болду да айтты:

— Беш жыл мурда мен сүйүнүп, илимдин жеңип алгандарын бекемдөөгө өз салымымды коштум деп эсептеген элем. Бүгүн, электромагниттик теорияны жазып жатып, ийри сызык менен кыймылдаган электрон энергияны бөлүп чыгарат дейм, ал эми эртең ушул эле аудиторияда электрон ядрону айланганда энергияны таптакыр чыгарбайт, деп айтам.

Алиса акыры катышуучу катары сөз сүйлөөгө толук укуктуу талкууда сөз кыстарып, маселе боюнча чыгып сүйлөөгө мүмкүнчүлүк алганына сүйүнүп кетти:

— Ал ядронун айланасында эч качан тегеренбейт. Ал жылтылдап пайда болот жана жоголот, анын өмүрү бүт бойдон ыктымалдуулук булуту менен чүмбөттөлгөн.

Кыяк кармаган киши Алисага бурулду да, жумшак, бирок абдан чечкиндүү айтты:

— Мен чүкө ойногон кудайга ишене албайм. Жараткан, албетте, чебер, бирок жаман ою жок.

Ооруп төшөктө жаткан толкундуу теңдеменин түзүүчүсү башын көтөрүп, мындай деди:

— Эмне кылган күндө да ыктымалдуулуктан кутулуу зарыл. Ал биздин чыныгы, азырынча биздин акылыбыздын көмүскө турган закондорду биле албагандыгын көрсөтөт.

Жашы бир топко келип калган, сулуу, голландиялык киши сөз улады:

— Эгерде ал жөнүндө бирин бири жокко чыгара турган бүтүм жасасак, анда акыйкаттык деген кайда. Деги биздин акыйкаттыкты билүү жөндөмүбүз барбы, илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн кажети не. Менин илимий ишим объективдүү чындыкка алып келгендигине болгон ишенимимди жоготтум, эмне үчүн жашап жүргөнүмдү билбейм; мындан беш жыл мурун, мага баары түшүнүктүү көрүнүп турган чакта өлбөгөнүмө өкүнөм.

Додо Алисага карады да, анын азыр ыйлап жибере тургандыгын билди. Мезгил — мейкиндик көрүүгө мүмкүн болгон бардык жеринде анча чоң эмес, сооротуп-зериктирме, илимий педанттык лекция окуунун аябай зарыл экендиги ачык көрүнүп турду. Алиса менен Додо бири-бирине карады да, көздөрүн жумуп, дайра боюндагы чөптүү, бекем кыртыштуу жерде болуп калышты. Жер менен бирге анын элестетилген огунун айланасында, биздин Галлактика деп аталган бир тууган галлактикалар менен бирге күндүн айланасында башка галлактикалардан ыкчам ыраактап тегеренип баратканы болбосо, алар бир топко тынч жана кыймылсыз жатышты.

Тынчтыкты биринчи болуп Алиса бузду:

— Менин илим жөнүндөгү элестетүүм бир аз башкараак эле. Мен илимде али ачыла элек нерселер бар экенин түшүнчүмүн, бирок ачылган нерселердин баары ошол ачылган бойдон калат деп ойлогомун.

— Көрбөйсүңбү, Алиса, адам сыяктуу эле илим да жашайт, өсөт, бирок анын жашоо убактысы узунураак болгондуктан, алда канча көбүрөөк жашайт. Ал окуйт, жаңы тажрыйбаны өздөштүрөт, аны иштеп чыгат жана өзүнүн структурасын өзгөртөт. Анда түбөлүктүү акыйкат жок, балким, динден ал ушунусу менен айырмаланат чыгар.

Вильям Томсон, барон Кельвин, жаңы жыйырманчы кылымдын келгенине байланыштуу тост сүйлөп жатып, физиктердин келечектеги муундарына көңүл айткан: «...физиканын бийик имараты курулуп бүттү, аларга жалаң гана майда-чүйдө иштери гана калды». Ал эми Филипп фон Жолли теориялык физиканын профессору, аспирантурага окуш үчүн келген Макс Планкага мындай деген: «Жигит, сиз эмне үчүн өзүңүздүн өмүрүңүздү кор кылганы жатасыз? Теориялык физика түгөндү, дифференциялык теңдеме жазылып бүттү, эми анын айрым бир чет-бучкагындагы белгилерин коюу гана калды», Бирок жыйырманчы кылымдын башында физикада жаңы жылдыздагыдай жарылуу болду. Деги илимде, дегеле маданиятта чыныгы жаңы деген эмне өзү? Бул жаралышын колдогон түшүнүктөрдүн негизинде алдын ала так айтууга мүмкүн болбогон нерсе. Илимдин өзү, мындай алганда, жөпжөнөкөй суроого да акылга сыярлык жооп берүүгө кудуретсиз экени көрүнүп калган мезгилдер да болот. Мына айтчы, кадимки стол канча энергияны бөлмөгө чачыратат?

— Сыягы, биз бул стол жөнүндө кандайдыр сөз кылган элек.

— Ооба, сен анда ысытылган телолор гана энергия бөлүп турат дегенсиң, а мен болсо кайсы телолорду сен муздак деп, ал эми кайсыларын ысык деп эсептериңди

түшүндүрүшүңдү сунуш кылгамын. Бардык эле телолор кандайдыр бир жылуулукка ээ эмеспи.

— Анда телолорду муздак жана ысык деп бөлүүнүн мааниси кайсы?

— Эмесе «муздак» жана «ысык» деген сөздөр кандай мааниге ээ?

— Булар күнүмдүк турмуштагы эле сөздөр эмеспи, адамга, анын организмине суук жана ысык болот.

— Албетте. Жарык жана караңгы, суук жана ысык, жакшылык жана жамандык... Азырынча өлчөөнүн жолдору иштелип чыга элек, бул сөздөрдүн баары анык мааниге ээ эмес. Жарыкты сезүү үчүн адамдын көзүнө канча фотон келип түшүшү керек? Суу тоңгон жылуулукта адам да тонот, мунун баары түшүнүктү, бирок иш жүзүндө жетүүгө мүмкүн болбогон абсолюттук нөлгө чейин дагы үч жүз градус бар.

Эгерде биз сөз кылган столго кайрыла турган болсок — бардык телолор кандай температурада турса да, баары бир бирдеме бөлүп чыгарышат, ал бөлүнгөн нурларды дайыма эле көз менен көрүүгө болбойт. Он тогузунчу кылымдын аягына келгенде физиктер бул нурданууну өлчөөнү үйрөнүшкөн. Ушул кадимки стол жана ар кыл башка буюмдар кандай температурада болсо да чексиз көп энергияны нурдантаарын эсептөөлөр көрсөттү.

— Балким алар туура эмес эсептешкендир?

— Маселе ошо туура экендигинде, башкача айтканда, өз илиминин бардык эрежелерине ылайык болгондугунда жатпайбы. Акылга сыйбаган жана сандырак, түз маани жана тажрыйбалык маалыматтарга такыр коошпогон натыйжа чыгууда.

— Здравый смысл — бул предрассудоктун ырым-жырымдын калдыктары эмеспи?

— Эмне, предрассудок жаман сөзбү? ПРЕД — рассудки — демек, сен бир нерсе жөнүндө ой жүгүртө баштай элегинде эле кайсы бир маселе боюнча даяр пикириң болгондугу. Сен күндө эртең менен тишти жууган жакшыбы же жаманбы деп ойлонуп отурбайсың да, сен аны жөн гана аткарасың — бүттү. Эгерде жуугандан тишин бузула турган болсо, сен анда ойлонот элең.

Эгерде физиканын акыбалы ушу болсо, гуманитардык илимдер жөнүндө эмне айтууга болот?

Ушул жерде шылдыңдачу сөз үгүлдү — баягы жагымсыз жана үрөйү суук добуш сөзгө аралашты, — көптөн бери үгүлбай калбады беле:

— Мен ушул кырдаалга абдан ылайыктуу цитатаны эстедим. Бир адабиятчы, эң мыкты аял мындай деди: «Салыштырмалуу алганда залалы жок болгондуктан, гуманитардык илимдер түпкүлүгүндө чыныгы илим эмес. Башкача айтканда, жөндөмсүз жана түркөй адабиятчынын ишмердигинин натыйжасын эч качан түркөй медиктин же куруучунун ишмердигинин натыйжасы менен салыштырууга болбойт».

— Илимдин өнүгүшүнүн ар кандай мезгилдери бар, — деп сөз улады Додо. — Кээде ал салыштырмалуу тынч өнүгөт, калыптанган системанын негизинде анча принципалдуу болбогон ар кыл маселелердин теорияларын чечет. Кээде болсо принципалдуу жаны мамилелердин зарылдыгы пайда болот, маселен, жыйырманчы кылымдын баш ченинде дал ошондой болгон. Эн башында ар кандай илим өзүнүн жаштыгын башынан кечирет, бул ар кандай адам адегенде бала болгон сыяктуу. Ал мезгилде бирдиктүү мамиле болбойт, илимде ар кандай мектептер ич ара талашышат, эч ким эч нерсени далилдей албайт.

Физикага караганда өсүмдүктөр жана жаныбарлар жөнүндөгү илимде тактык азыраак, аларда көп нерселер байкоого жана сыпаттамага жараша болот, аларда

закондор аз, принциптер, маселен, эколюционизм сыяктуу көп. Азыр биологияда аны кантип туура түшүнүү керек экендиги жөнүндө талаштар көп.

— Так ошондой, — деди бирөө жапжакын жерден. Алиса менен Додо баштарын көтөрүштү. L;KJKNGFJ-776345776553 планетасынан келген ойлоочу эски жолдош антеннасынын муруттарын жеңиштүү кыбыратты, анын кызматчы роботунун жазып алуучу аппараты күчүнүн болушунча иштеп жатты.

— Мүмкүн эволюция дегенин дал ошол галактотрофтор тобун, сылыгыраак айтканда, алардын анча өнүгө албаган салттары менен бирге, акыйкат жана логикалуу кристаллдашкан расанын алмаштырылгандыгындадыр. Тек жаат дегендин, чынчынына келгенде, кандай мааниси бар? Балким, эң жогорку тубаса окумуштуулар менен ойлоп табуучулардын өнөрүнүн Сиздер Жер деп атаган 874:63507834524 планетасынын чыныгы жашоочуларынын пайда болушуна зарыл шарт болуп кызмат өтөгөндүгүндөдүр?

Эми бул бапта да эң акыркы жолу мейкиндик-мезгил тумандай түштү, көп чоң эмес, тегерек көл пайда болду. Бир уя — каздын жөжөлөрү алдыда сүзүп бараткан уюлгуган тармал чачтуу, чокчо сакал адамдын артынан калбай сүзүп баратты. Жан жакта сүзүп бара жаткан азыркы экологиянын атасы жана айрым образдардын ордуна жүрчү эне — каз жылмайды да, көзүн кысып мындай деди:

— Айбанат менен адамдын ортосундагы жетишпеген, көп жылдар бою издеп жүргөн аралык акыры табылды. Ал бизбиз!

8-БАП СҮЙҮҮ ДЕГЕН ЭМНЕ?

Кыялдануу кантсе да түш көрүүдөн кандайдыр бир нерселери менен айырмаланып турат, ал эми фантазия менен элестетүү да бирдей нерселер эмес. Алиса көзүн жумуп, жанында жаткан Герашаны жайбаракат сылады. Кичинекей, жылаңайлак япон кыз көк майсанда тизесин оркойтуп отурган калыбында китеп окуп жаткан. Алысыраакта лотос кейптенип ак кийинген индус бала отурат. Геркулес эки бутун алдыга сунуп коюп, сфинкстей болуп, тегизделген пудель шапочкалуу башын эки жакка буруп карап коюп жаткан эле.

— Жашоону каалагандардын, — деди индус жигит, — үч максаты болот: андап билүү, сүйүү, баюу. Өмүрдүн башталышы аңдап билүү, өмүрдүн ортосу — сүйүү, өмүрдүн аягы — баюуга арналат.

Адамдын куштарлануусунун үч булагы бар: жан, акыл- эс, дене. Рух куштарлыгы достукту, акыл куштарлыгы — сый-урматты, дене куштарлыгы — эңсөөнү пайда кылат. Үч куштарлыкты бириктирсе сүйүү келип чыгат.

Геркулес япон кызга келди да, кара кайыш түстөнгөн тумшугу менен анын колунун астын шимшиледди. Япон кыз акырын жана так-даана мындай деди:

Эски көлмө.

Бака сууга секирди.

Жымжырттыктагы чулп этүү.

— Бул жерге бака менен эски көлчүктүн кандай тиешеси бар? — Гераша таңданды. — Мен сени сүйөм, сенин мени сүйөрүңдү да билем, сен ушуну кандайдыр бир жол менен билдиришинди каалап жатам.

— Бул менин итим, бирок эч жери япондук эмес, — деп ойлонду Алиса.

— Мен деле ошол жөнүндө айтып жатам, — деп жылмайды япон кыз. Эски көлмө — биримдиктин, түбөлүктүүлүктүн символу, ал эми баканын көлмөгө секиргени — мезгил жана мейкиндиктин түбөлүктүүлүк менен болгон ажырагыс, бирок аны андап билүүгө мүмкүндүк берүүчү бирден бир көз ирмеми. Сүйүү — Кудайгабы, билимгеби, же иткеби, баары бир жалгыз, түбөлүктүү жана ажыралгыс.

— Өзүңкүнөбү же башканыкынабы? — деп ойлоду Алиса.

Сары, саксайган жүндүү күчүгүн ээрчитип, атактуу окумуштуу жана ит маселесинин билерманы өз алдынча төмөнкүлөрдү ойлоп өтүп баратат.

— Он тогузунчу кылымда бир философ мындай деген: «Сиздин максатыңыз сизди сүйгөндөрдү алардан да артыгыраак сүйүү болсун; сүйүүдө экинчи болуп калбаңыз». Адамдарга караганда, мен бул осуятты кез-кезде аткара алам, бирок мени жакшы көргөн итке болгон мамиледе дайыма эле экинчиликке түшүп калам. Адам деген дал ушул сүйүүгө караганда төрт аяктуу жырткычтан кайрымсызыраак экен. Эгерде мага жолборс атырылып тийген болсо, ит менин өмүрүмдү дагы бир нече секундага узартуу үчүн эч бир арсарланбай туруп, теңдешсиз жоо менен таймашка түшөр эле, ал эми мен анын ордунда болсом, эмне кылмакмын.

Андан соң, чөп үстү менен тим эле Веймар жолунда бараткансып, узун бойлуу, коңкогой мурун, тостоюңку жалтырак көздүү жашыруун кенешчи калбаат басып өтүп кетти:

— Кимди сүйсө, ошондон гана үйрөнүшөт.

— Туура, — япон кыз да жылмайды. — Акын жаратылыштан үйрөнөт. Акын жаратылышты ээрчий жана жылдын бардык төрт мезгили менен ынак болуп калат. Көзүнө көрүнгөн нерсенин баарынан эле гүл көрө берет. Гүлдү сүйгөн киши эч качан гүл үзбөйт, итти сүйгөн эч качан анын кулагын кеспейт.

Геракл өзүнүн таралган, татынакай кулактарын булактатты.

— Пуделдин кулагын эч качан кесишпейт, себеби аны баары сүйүшөт.

— Жакыныңды өзүңдү өзүн сүйгөндөй сүй, — деп ойлоду Алиса, анан үшүнүн бардыгы жөнүндө Додо менен сүйлөшүүгө мезгил жеткендигин сезди. Жакыныңа, Кудайга, балага, жаратылышка, итке, билимге болгон сүйүү — койчу деги, ар кайсы болуп отуруп көбөйүп кетти, кыялданууну токтотуп, үшүнүн баарынан кандайдыр бир тартип, маани- маңыз тапкым келди.

Бирок Додо али анын жанында жок эле, жанынан /же ичиненби?/ болсо, тааныш, кытмыр күлкү үгүлдү:

— Дагы куурулган картошкага да сүйүү болот.

— Ой, ушу сен бул жөнүндө ооз ачпай эле койбойсуңбу, денесиз жан.

— А мен муну чындыкка болгон тунук сүйүүдөн улам айтып жатам.

Мына эми мунусу да бар. Додо болсо байыркы гректерди, Шекспирди, Томас Маннды жана Фолкнерди жанындай көрөт. Сүйгөн мугалим, сүйгөн жазуучу, сүйгөн шаар, сүйгөн тамак. Айрым-айрым алганда мунун баары эле түшүнүктүү сыяктанат, мисалы, «дүлөй» деген эле сөздүн түрдүүчө колдонулушу өңдүү. Ошентсе да сүйүү өзү насилинде эмне болду экен?

Акыры тектирде Додо пайда болду, ал эми Гераклдан башкаларынын бардыгы убактылуу көздөн кайым болушту.

— Билесиңби, Додо, эң жөнөкөй жана эң татаал суроолордун бар экендигине мен дагы бир жолу ишендим. Элдин баары эле сүйүү жөнүндө анын эмне экендиги

баарыга маалым сыяктуу сүйлөй беришет. Ал эми кимдир бирөөдөн бул түшүнүктү аныктап берүүсүн сураса го...

Мына ушу маалда алысыраакта ойлоочу темир нерселер, эволюциянын таажылары пайда болду. Кызык, эгерде тек-жаат деген эч бир мааниге ээ боло албаса, анда неликтең экөөнүн бирөө ой жүгүртө ала турган нерсе делет да, экинчисин робот деп аташат?

— Тек-жаат эмес, урматтуу Алиса, натыйжа мааниге ээ. Келип чыгышы табигыйбы, же жасалмабы, кеп анда эмес, сиздин ыктыярыңыз өзүңүздөбү, же жокпу, иш мына ошондо. Эркиндик болбосо, сүйүү да болбойт.

— Ооба, жыргаттыңар! — одоно добуш чыга калды. — Силер карандай логикалуу жана кристаллдашкан жансынар да, сүйүү менен эркиндиктин эмнесин түшүнүп коюпсуңар.

— Эркин изилдөө, урматтуу Алиса, бул өз ыктыярын менен логикалык изилдөө жүргүзүү, бул өзүң сүйгөн нерсени алдын ала чектелбеген, бир багытта кыйшаюусуз иликтөө.

— Мен сага эч кандай Алиса эмесмин. Ырас, мен ал бар үчүн гана объективдүү жашап жатам, бирок ал эч качан менин оройлугум, кытмырлыгым, жагымсыздыгым жана жамандыгым үчүн жоопкер эмес. Ал эми сен нерсе деп кумарлыкты айтып жатасыңбы?

Ички добушу ушуну айтты да, таптакыр жеңил мүнөздө каткырык салды. Кубик бул шылдыңды аябагандай токтоолук менен жеңди да, Додого кайрылды... бирок үнү дирилдеген жок, анда дегеле эч кандай үн да жок эле, бирок анын сурап жатканы сезилип турду.

Ардактуу карыя! Алыскы цивилизация, же ал турсун, эгерде Сизди эскиден калган түшүнүгүңүз ардантпаса, маданият өкүлдөрүн Силердин уруунун мифологиясы менен тааныштырууну аябагандай чоң иш катары эсептебешиңизге ишенем.

Додо, албетте, антип эсептеген жок жана арданбады. Ал бүткүл өзүн курчап тургандардын баарын окуучулары, же өзгөчө мамиле кылууну талап кылган балдар, же жөн эле балдар катары эсептеп жашоого жедеп көнгөн.

— Дал ушул жерде, — деп баштады Додо, — «мифология» деген сөздү колдонуу орундуу. Сүйүү жөнүндөгү сөздү мифтең баштаган абдан ыңгайлуу.

Платон өзүнүн «Той» аттуу чыгармасында Аристофандын оозу менен төмөнкүдөй, мифке окшото стилдештирилген бир окуяны айтып берет. Качандыр бир кездерде адам табияты азыркыдан башкача болуптур. Баарыдан мурда адамдар жынысына карата экиге эмес, үчкө бөлүнгөн: эркек, аялдар жана андрогиндер. Андрогиндер, аталышы эле айтып тургандай, адамдагы эки жыныстын тең белгилерин алып жүрүшкөн: алардын денеси жумуру болуп, арты менен асты айырмаланбаган, колу, буту төрттөн, ар биринин жумуру моюнунда бири-бирине куйгандай окшош эки беттүү башы болгон.

— Бул бир жүзүн кургур да, бул эмне деген? — Алиса баса сүйлөдү.

— Ооба, жаман, албетте, бирок Платондун айтүүсүндө мындай жумуру адамдар шумдуктуу күч-кубаты менен айырмаланышкан, ал гана эмес, кудайлардын бийлигин тартып алууга кол сунушкан. Чынында эле, алар эгер шашып калышса, тоголонуп, буту-колун жазып жиберип, сегиз кол-бутуна таяна тоголонуп жүрө алышкан, мунун өзү аларга алдыга көздөй эң чоң ылдамдык менен чуркоого зор мүмкүндүк берген.

— Сен күлүп жатасың, Додо, бул жерде жүрөк үшүткөн эч нерсе жок, тескерисинче, элестетип көрсөң — абдан эле кызык.

— Платондун кайсы убакта тамашалап, кайсы убакта олуттуу айтып жатканын дайым эле ажырата албайсың. Анын айтуусу боюнча Зевс... Келчи андан көрө, мен сага бир үзүм цитата келтирейин, анын кайсы жери олуттуу, кайсы жери тамаша экендигин өзүң билүүгө далалат кыл:

«Ошентип, Зевс, чымырканып жатып бирдемени ойлоп таап, мындай деди:

— Кыязы, мен адамдарды сактап калуунун жана алардын кутурмасын токтотуунун чарасын алардын күчүн азайтуу жолу менен ишке ашырса болорун ойлоп таптым. Мен ар бирин тең экиге бөлүп чыгам, ошондо алар биринчиден алсызыраак болуп калышат, ал эми экинчиден, бизге пайдалуу, сан жагынан көбөйүп калышат. Ошондой эле түз, эки буту менен басып жүрмөй болушат. Эгер мында да баш ийип калбай, кутура башташса, мен аларды дагы экиге бөлөмүн, алар ошондо жалгыз буттары менен секирип калышат».

— Ээ, Додо, бул жерде эч бир шек саноонун кажети жок — бул тим эле күлкүлүү сөз, албетте, ал тамашалап жатат.

— Баары эле анчалык жөпжөнөкөй эмес, Алиса. Албетте, ал тамашалап да жатат, бул жерде тим эле белгилүү комедиограф айтып жаткансып турбайбы. Мейли эми, кайра уланталы.

Зевс кандай айтса, так ошондой кылды. Ошондон бери карата биздин ар бирибиз — жарты гана адамбыз, ошондуктан ар ким өзүнө таандык жартысын дайыма издейт.

— Токточу, Додо, адамдар жынысына карата үч түрдүү болушкан дебедиң беле, демек, андрогиндерсиз эле жаралган эркектер жана аялдар бар болучу да, ошондуктан алар кайсы жарымдарын издемек эле.

— Ооба, бул жерде кандайдыр бир эп келишпестик бар, же кандайдыр бир үзүндү түшүп калса керек, же Платон өзү бул сюжеттин өнүгүшүнө аягына чейин көз сала албай калган. Ал мындан ары дайыма адамдардын баары андрогиндерден келип чыккансып айта берет. Эгер кимдир бирөө качандыр бир өз жартысын кездештирип калса, экөөнү тең таң каларлык бир байланган, жакындык жана сүйүү сезимдери курчап алып, алар чынында эле кыска бир мөөнөткө да ажыроону каалашпайт.

— Додо, демек, бир көргөндө сүйүп калуу деген бар турбайбы?

— Ооба, эгерде биз бул аңгемени акыйкаттык катары кабыл алсак, анын бар экендигин моюнга алуу керек. Платондун ою боюнча, сүйүшкөндөр бир жандай биригип калууга умтулушат, анткени биздин түпкү табиятыбыз ошондой болгон, анткени тээ түпкү тамырыбызда биз бүтүндүктү түзүп турганбыз. Ошентип, ал биримдикке болгон эңсөөнү жана ага көздөй умтулууну сүйүү деп атайт. Туура, бул жөнүндө ушул үзүндүдө гана сөз болот — мунун диалог экендигин унутпоо керек. Аристофанга чейин Федр, Павсаний жана Эриксимахтар айтышкан, андан соң көп-көп акылдуу нерселерди Платондун сүйүктүү насаатчысы Сократ айткан.

— Айтчы, Додо, эмне үчүн бул жерде катышуучулар эле көп экен, диалог деген эки кишинин эле сүйлөшүүсү эмеспи.

— Эмне үчүн андай? Сен, Алиса, байкашымда, грекче «дио» — «два» — эки дегенди түшүндүрүүчү сөз деп ойлойсуң го сыягы.

— Айтып жатканда мен бул жөнүндө эч бир ойлонгон жокмун, мүмкүн башында боолгогондурмун.

— Кел, өзүбүз эле чечип алалы — «диалог» деген сөз эмнени түшүндүрөт? Дагы кандайдыр бир «диа» деп башталган сөздөрдү эстөөгө аракеттенеличи. Сенин эсиңе бир нерсе келип жатабы?

— М-м-м ... мисалы диагональ!

- А диагональ деген эмне?
- Ал көп бурчтуктун эки карама-каршы бурчун түз сызык аркылуу бириктирет.
- Болуптур, жакшы. Бул бизге эмне бермекчи?
- Азырынча билбейм. А мына дагы — диаметр.
- Ал эмне деген?
- Ал тегеректин карама-каршы жаткан чекиттерин түз сызык аркылуу бириктирет.
- Ооба, бул жерде чындап эле бирдеме бар сыяктанат, туурабы?
- Сыяктанса мага сыяктанып жаткандыр, бирок сага эч нерсе сыяктанган жери жок, Додо, сен абдан эле куусуң, өзүң бир да сөз айтпай туруп, баарын эле менден сурап алып жатасың.
- Чынын айтсам, Алиса, менин башыма кайдагы бир татаал сөздөр келип жатат.
- Татаалдыгы ушунчалык — эмне мен аларды таптакыр эле түшүнбөймүнбү?
- Жоок, эмне үчүн, алардын маанисин мен сага жеткиликтүү кылып айтып берем дечи. Менин эсиме мына мындай сөздөр түштү: диаспора, диахрония, диадема...
- Алар эмнени түшүндүрөт?
- Алсак, диаспора — бул таралуу, бирок жарыктын таралышы эмес, адамдардын таралышы. Кайсы бир өлкөнүн элинин бүткүл дүйнө боюнча таралып жайгашышын ушундай аташат. Диахрония — бул бир нерсенин, кандай болсо да, иши кылып бир нерсенин, тээ байыркы учурунан тартып ушул күндөгү абалына чейинки калыптануу жолун үзгүлтүксүз карап чыгуу. Ал эми диадема — бул башка тагылчу жасалма, ал маңдайды бүт бойдон жаап турат.
- Додо, мен бир нерсе түшүнүп бара жатканымды сезип жатам. Диапозитив, диапроектор, диафрагма — бул жерде дайыма жарыктын баштан аяк тепчип өтүшү билдирилет. Диаметр болсо, айлананы тең жарып өтөт, ал эми диадема башты ар жагынан бери жагына курчап турат. А диагноз эмнени тең жарып өтөт?
- Диагноз — бул баштан аяк тааный билүү, диа — гносис.
- Додо, мен чындап эле бирдеме түшүнө баштадым.
- Өтө эле өрөпкүп кетпе, — суз гана кенеш берди ички добушу, — диабет сенин оюнча эмнени тең жарып өтөт?
- Диабет эмес, кант тең жарып өтөт да! Кант денеде өздөштүрүлбөй, аны баштан аяк каптап калат, бул бир балакеттүү оору, сен мени ута алган жоксуң. Ички добуш иренжиген бойдон тынчып калды.
- Ошентип, Додо, биздин расследование — изилдөөбүз соңуна чыктыбы? Мен эми диалог бул — разговор, говорение — аңгемелешип жаткан адамдарды баштан аяк камтыган сүйлөшүү экендигин түшүнүп да, сезип да жатам! Анда полилог деген эмне болуп калды? Мен кайсы бир газетадан бардык философиялык ой агымдарынын өкүлдөрү катышуу үчүн иштиктүү полилогдун болушун камсыз кылуу зарыл экендиги жөнүндө окуган элем.
- Полилог деген, Алиса, грекче «бабыр» дегенди түшүндүрөт, газета да кээде жаңылып калат. Шектүү учурларда...
- Ооба, билем, билем аны — сөздүктөн кароо керек.
- Мына ушул жагымсыз жана түрү суук үн дагы кийлигише кетти:
- Ал эми «диакон» деген сөз жөнүндө эмне айта аласың?
- Алиса күрсүнүп жиберди.
- Мейли, Додо, биз муну анан изилдеп алабыз, биз ансыз да башкага көп алаксып кеттик, биз сүйүү жөнүндө сүйлөшүп жатпадык беле.
- Сүйүү жана эркиндик жөнүндө, — деп түзөтүү киргизди ОН-12435524364374687.

— Ооба, сүйүү, эркиндик, эркин сүйүү жана сүйүү эркиндиги жөнүндө. Эркиндик — бул теңдешсиз жыргал, ал эми сүйүү — теңдешсиз бакыт, бирок мунун баары эмнени түшүндүрөөрү эч кимге анык маалым эмес.

— Анчалык, таптакыр эч кимге түшүнүксүз дегидей эмес да...

Алиса дагы да болсо одоно жана уялганды билбеген эме өзүн көрсөткүсү келди деп ойлоду, Додо болсо, ой жүгүртүүнү билген кристалл макулук өзүнүн артыкчылыгын бекемдөөгө аракеттенип жатат, же, жок дегенде, өзүнүн кадыр-баркын сактап калгысы келүүдө деп чечти. Бирок таптакыр эле күтпөгөн бир иш болду. Бечара кубик! Кемеде мынчалык чатак болорун күткөн эмес эле.

Кандайдыр бир номери бар беле же жок беле, айтор КР алга чыкты.

— Эркин тандалып алынган нерсеге берилгендик, — деп баштады ал, — эки маанини тең өз ичине камтыйт.

Кубик шалдайып, антенналары эч кандай иретсиз жана көзөмөлсүз шалактап турду. Бир жагынан алганда кызматчы роботтун сөзүнүн башталышы анын намыскөйлүгүн колдоп улана тургандыгын көрсөткөн. Экинчи жагынан, мурда айтылгандай, эркиндикке ээ болгонсуган кызматчы курулманын дегеле күтүүсүз жоругуна түрткү бере турган, тири укмуш, мурда эч бир жерде болуп көрбөгөн иш болду.

Геркулес туруп келип, сезгичтиги ашып ташкан КРнын темир денесин жалап койду. Ушул ушугу мурундуу, саксайган, жүнү кыймаланган пудель тумактын алдындагы баштын ичинде эмнелер гана болуп жатты экен? Сүйрөйгөн темир кабыкчанын ичинде электрондук куюн эмне деген тополоң-тоз түшүрүп жатты экен?

— Сүйүү, — улантты КР, — бул тандап алган жолдун тууралыгын терең туюу. Бул — шык, бул — кызмат көрсөтүү, бул — жан аябай кызмат көрсөтүүнүн жазылып калган идеясы.

— Мобу бала, сөөдүрөп кетти окшойт, — деди сезимсиз жана уяты жок үн. — Азыр логикалык кубик муну бөлөк-салак кылып тыркыратып жиберет.

Бирок бул күнү атмосферада мейкиндик-мезгилдин ушул секторунда (же сегментиндеби?) бардык ойлоо же (жанабы?) сезүү жөндөмү бар макулуктарга (же курумдаргабы?) таасир бере турган бирдеме болду окшойт. Кубиктин антенналары чач сымал өрүлүп, бир жагына шалпыйып калды. Ал акырын жерден көтөрүлдү (канат кактыбы?) жана ары-бери ооп, чайпала баштады. Бир топ чайпалып турду да, анан чечкиндүү, баса айтты: «Жок!», анан жерге түштү.

— Дал өзү. Өзүңө өзүн карама-каршы турууга болбойт, — деп жыйынтыктады уяты жок көрөгөч үн.

Кубик жерге түшкөн соң, саамга тек турду да, анан төмөнкүлөрдү маалымдай баштады:

— Туура жыйынтыктын айырмаланып турган өзгөчөлүгү анын чыныгы далилдерге таянып дайыма чыныгы корутундуга карай жүргөндүгүндө. Мындай жыйынтык тажрыйба жүргүзбөй, интуиция жана башкаларга кайрылбай туруп, ой жүгүртүүнүн негизинде колдо бар акыйкаттыктан эле жаны акыйкаттыкты жаратып алуу мүмкүнчүлүгүн камсыздайт. Натура жыйынтыктар чыныгы далилдерден чыныгы корутундуга гана эмес, калп корутундуга да алып келиши мүмкүн.

Балким, ал ушул дубаны айтуу менен ыктыярдуу түрдө изилдөө жүргүзө алуу үчүн зарыл болгон рухтун тунуктугун кайрып алгысы келип жаткандыр.

КР, балким, айтылгандар жетиштүү деп эсептегендир. Гераша өз ордуна кайтып келди да, чоюлуп жатып алды. Анын бир буту алдыга сунулган бойдон калды. Мунун

өзү бул түздүктөн карсылдаша кармашканга татыктуу дагы бир эр жүрөк пудель чыга калса, ошол замат жетип кармашууга даяр тургансып көрүнөт.

— Додо! — деди Алиса, — мунун баары, албетте, абдан кызык, бирок Платондон кийин, сыягы, адамзат сүйүүнү түшүнүү жагынан кандайдыр алга жылган чыгар дейм.

— Албетте, жылды. Ал сүйүү эн эркин жана ошондуктан инсан тереңдигинин алдын ала айтууга мүмкүн болбогон таризде берилиши.

— Охо, — деди одоно үн, — түшүнбөстүктүн андан да тереңирээк жагын көздөй жылыптыр.

Кипр матасынан тигилген көйнөкчөн, көзү бакыракай, орто бойлуу, жумшак тегерек беттүү киши шибер үстүнөн басып өттү. Ал токтоду да, мындай деди:

— Odi et amo...

— Эмне, эмне? — ички добушу кызыга сурады?

— Ооба. Көргүм келбейт, дале бирок сүйөмүн. Сураарсың сен — кантип болсун ошондой?

Түшүндүрө албайм аны. Бирок сезем, тартып жатып азапты.

Абдан сонун, экинчи саптары абдан элестүү экен. Ушундай сезем, а бирок эч кандай түшүндүрө албайм. Сүйүү жөнүндө сөз болгондо, түшүндүрүү дайыма кыйын. А бул жерде болсо, жалгыз гана сүйүү эмес, жек көрүү да бар. Кантсе да адам деген абдан эле татаал түзүлгөн.

— Додо! Кантип эле илим, мейли, кайсы бир гуманитардык илим болсун, айтор, сүйүү менен жек көрүүнүн принциптери жөнүндө эч нерсе айта албайбы?

— А сен бул сабак боюнча илимий лекция угууга даярсыңбы?

— Мен даяр гана эмес, мындай лекцияны угууну абдан көксөп жүрөм. А сен аны окуганга даярсыңбы?

— Андан көрө ал окубай токтотуп тура алабы деп сурасаң болмок, — деп күбүрөндү уяты жок үн.

Додо жылмайып гана койду.

— Мен бул жөнүндө бир нерсе айтып берүүгө аракеттенем, бирок бул лекцияга анча окшобой калат. Мен сөздү гүл кармаган Буддадан баштайм.

Будда күн сайын эртең менен окуучуларынын алдына келип, өзүнүн окуусунун маңызы жөнүндө бир сааттан айтып жүрдү. Бир күнү ал негедир окуучуларына колуна гүл кармап келди. Чыкты да үн катпай тура берди, болгону гүлдү улам-улам мурдуна жакын алып келип, анын жыпар жытынан рахат алып жатты. Ошентип, бир саат өттү. Будда кетти, окуучулары болсо, анын муну менен эмне айткысы келгендигин билишпей аң-таң калышты.

Ошентип, алардын ичинен Кашьяна аттуу бирөө мындай деди:

— Мен бул окуунун маңызын түшүндүм. Окутуучу бизге окуунун чыныгы маңызы гүлдүн жыпар жыты сыяктуу эле көзгө көрсөтүүгө мүмкүн эмес экендигин билдиргиси келиптир. Окуунун чыныгы маңызын жалаң эле сөздөрдүн жардамы менен берүү мүмкүн эмес, бирок окуу кантсе да окуучуларга берилет.

Ушул сыяктуу эле нерсени баягы көкөлөп учкан көпөлөк жөнүндө жазган окутуучу Чжуан Цзы (окутуучу Чжуан) да айткан. Ал мындай деген: «Сөздөрдү унутуп калган адамды кайдан таап, аны менен сүйлөшө алар экемин».

Биз эгер кандайдыр татаал жана маанилүү нерсени билдиргибиз келсе, сөздөрсүз эч нерсе кыла албайбыз. Бирок биз сөздөрдүн мүмкүнчүлүгү чектелүү экендигин, логика адамзаттын түпкү маңызына жете албай тургандыгын, өзгөчө сүйүү жөнүндө сөз болгондо ушундай экендигин эске тутушубуз абзел. Чындап эле эгер сүйүү

жөнүндө сөз кылгың келсе, карандай логиканын, дегеле нукура илимдин чегинде кала берүүгө болбойт.

ОН-12435524364374687 номерлүү кубик тим эле ыйлап жибергидей болду. Кызматчы робот өзүн салабаттуу кармап, анын аппараттары сүйүү деген түшүнүктүн маанисин билдирүүгө сөздөрдүн кубаты жетпегендиги жөнүндөгү кепти дыкаттык менен жазып жатты.

— Бул маселени чындап изилдөөгө тартынбай киришкен илим өзүндө илим менен искусствону кандайдыр айкалыштыра билиш керек. Анткени, Лев Николаевич Толстой айткандай, искусствонун башкы максаты адамдын руху жөнүндөгү акыйкаттыкты ачуу, жөнөкөй сөз менен айтууга мүмкүн болбогон сырларды айта билүү болуп саналат.

— Додо! Сүйүү жөнүндө жөнөкөй, башкача айтканда, логикалуу, илимий сөз менен дегеле эч нерсе айтууга мүмкүн болбой калбайбы?

— Жок, андай болбойт дечи. Бирок акын Овидий өзүнүн китебин «Сүйүү илими» деп, ал эми олуттуу, абдан олуттуу психолог Эрих Фромм өзүнүн илимий эмгегин «Сүйүү искусствосу» деп аташында кандайдыр бир мазмундук парадокс бар.

— Мен да парадокстуу бир нерсени эстедим, — деди ички добушу.

— Бул цитата. Ал эң узун бойлуу, эң арык жана эң эле сапсары, жамы журтка маалым акылманга таандык. Ал мына: «Адамзат токтоосуз өнүккөн илимдин күчү менен сыйкырланып калган, аны искусство гана чыныгы турмушка кайрып келе алат».

— Жооп берчи мага, дегеле билбегени жок, арсыз киши, сен эмне үчүн мен эч качан учуратпаган, карганып деле берейин, цитаталарды эстеп жүрөсүң?

— Тим эле Ньютондун биному имиш! Бир сабатсыз кызматчы аял жөөлүп жатып латын, грек жана байыркы еврей тилдеринде сүйлөп жибериптир. Көрсө, анын кожоюну өзүнүн диний үгүтүн үйдү айланып басып жүрүп, үнүн чыгарып даярдагандыгы кийин дайын болду. А сен болсо, канткен менен сабаттуусуң, китеп окуйсуң.

Туура, мындай уялып тартынбаган, ырайымсыз, бетпак, уятсыз, орой, шылдыңчыл, какшыкчыл, өткүр, көптү билген, жагымсыз жана түрү суук ички добуш күтүү оңой иш эмес.

— Урматтуу лектор, аталышы жасалмараак болсо да сүйүү жөнүндөгү илимий чыгарманын негизги оюн баяндап берүүгө болбос бекен? — деп сурады логикалык кристалл.

— Эмне үчүн болбосун, болот. Автор баарынан мурда адамды өз жашоосун өзү аңдап билген макулук катары эсептейт.

Кубик бардык капталдарын кыймылдатып майыша түштү, бирок үндөгөн жок.

— Бардык убактарда, бардык элдердин маданиятында адамзат астына баягы эле суроо коюлуп келген: бөлүнүүчүлүктү кантип жоюу керек, биримдикке кантип жетишүү керек, өзүнүн жеке турмушунун чектеринен кантип чыгып, биримдик таба билүү керек. Сүйүү — бул адамдагы жигердүү күч, адамдар арасындагы биригүүнү эңсөө — бир түпкүрдөн чыккан терең самоо. Сүйүүдө парадокс бар — эки адам кошулуп бирөө болот да, ошол эле мезгилде экөө башка бойдон кала берет.

— Парадокссуз жашай албайбыз, — деп күңкүлдөдү сергек үн.

— Адамдар бири-бирине өзүндө болгон нерселерди: өзүнүн сүйүнүчүн, кызыгуусун, түшүнүгүн, тамашасын, кайгысын бере алат. Толук аңдап билүүнүн жападан-жалгыз жолу — сүйүү жолу. Ал ойдун, сөздөрдүн чегине батпай турат.

— Сиз муну мурда эле айткансыз, — кубик карманып тура албады, — сөздүн чегинен чыккан жол кайда барат, кайсы жакка барат деги, ушуну билсек кызык болор эле?

— Сүйүү эгер эки адам тиричилик өткөрүүнүн чордону аркылуу байланышып турса гана болушу мүмкүн. Сүйүүнүн бар экендигине бир эле далил бар: мамилелердин тереңдиги, ар бир сүйгөн адамдын өмүрдө керектиги, күчү. Бул сүйүүнү аңдап билдирүүчү мөмө.

— Улуу урматтуу карыя! Сиз айткан сөздөрдүн бардыгын мен түшүнөм. Алардын башка сөздөр менен жалгашуу ыкмалары да эч кандай кыйынчылыктарды, суроолорду туудурбайт. Анын үстүнө сиздин билдирүүлөрүңүз мен үчүн эч кандай жаңы маалымат берген жок, анын жалпы мааниси таптакыр күңүрт жана чачкын бойдон кала берди.

— Менин оюмча, бул сиздин контекстти түшүнбөгөндүгүңүздөн болуп жатат. Текстти түшүнүү мүмкүнчүлүгү анда түздөн-түз камтылган маалыматтар менен гана эмес, бүткүл сиздин билгендериңиз маалыматтар булагына, анын тилине, маданиятына, жашоосуна, айлана-чөйрөсүнө байланыштуу түшүнүгүңүз жана аларды сезе билүүңүз менен да аныкталат.

Жөнөкөй бир мисал. Федор Иванович Тютчевдин «Silentium» деген ырынан төмөнкү сап дегеле көп келтирилет: «Мысль изреченная есть ложь» — «Айтылган ой — төгүн». Сиз кандай ойлойсуз, ушул айтылган сөздүн мааниси эмнеде?

— Кана, адегенде мен, — одоно жана менменсиген үн кыпчыла калды. «Изреченная» — бул бир эски түр, бул сөз «айтылган» деген маанини түшүндүрөт. Эгерде карандай логикага салсак, бул айтылгандын мааниси мындай: ар кандай угуза айтылган, же кагазга жазылган ой — төгүн. Дегинкиси, автор бардык жазып жана сүйлөп жаткандар калп айтып жатышат деген ойду тастыктап жатат. Баса, бул автордун өзүнө да таандык. Балким, бул сиздин жакшы көргөн Эпименидиңизден да өтүп кетет, ал го криттиктер менен гана чектелген эле.

Ойлоочу кубик толук кошуларын билдирип антенналары менен абага шаңдуу булгалады. Алиса жылдызы түшүп, үнчүкпай отурду. Ушу тапта көк майсанда муңайым көздүү, Мюнхендин акыркы модасы менен кийинген али жапжаш жигит пайда болду. Ал көз айнегин түзөп, анча бийик эмес үн менен, бирок абдан жеткиликтүү кылып окуп берди:

*Унчүкпагын, бекит жана жашыргын
Ичтеги сыр, максатын керт башыңдын.
Турсун алар дил түпкүрүн түнөктөп,
Түнкү жылдыз сыяктанып, бербей шек,
Чыгып кайра бата берсин жайына
Унчүкпастан суктан ага дайыма.*

*Кантип жүрөк айтып сырын билдирет?
Башка сени түшүнөбү — ким билет?
Түшүнөбү неге өтүүдө өмүрүң?
Шөкөттөлүп айтылган ой төгүнүн
Каяша айтсаң — насип качты анда эле
Жан бага бер — бирок такыр үндөбө!*

*Өзүң менен өзүң болуп жашай бил —
Жан дүйнөңдө ааламы бар бүтүн бир,*

*Сырдуу жана сыйкырдуу ой санаанын,
Басып кетет сырткы ызы-чуу арааны,
Нурлар барын айдап салат күн чыкса,
Былк этпестен баарын байка — унчукпа!*

— Негедир тигинин ыр өлчөмү дурус эмес го, — деди жагымсыз, түрү суук жана таш боор үн.

— Ыр өлчөмү эмес, сөзгө коюлчу басымды туура пайдаланбай жатат. Ал кезде басымды башкача коюшкан, акындар өздөрү деле кээде абалтан келе жаткан эрежелерди бузууга жол беришкен.

— Сен эмне үчүн аны менен сүйлөшүп жатасың, Додо, ал таптакыр эле уятсыз эме, атайын эле менин кыжырымды келтириш үчүн үшүнүн баарын айтып жатпайбы.

— Эч качан андай эмес. Мен ички аёо сезимимди Уятсыздыктын сырткы пардасы менен жашырып турам.

Алиса колун шилтеп койду. Ал сырткы ызы-чууну көбөйтүп, ырды талдап отургусу келген жок, бирок ал жөнүндө кандайдыр ой жүгүртүп, ичинен аны талдап көрүүгө куштар эле. Бир жарым кылым мурда жашап өткөн башка бир адамдын сөздөрү аркылуу чакырылган рух жаңырыгына кулак түрүүгө ынтызар эле. Анын өмүрү, чөйрөсү Алисага дээрлик белгисиз болучу, ал эмес сөздөрү да бир аз башкачараак эшитилип жаткан, бирок аны түшүнөрүн кантсе да сезип турган.

— Ар бир ырдагы сөздөрдүн, — деп улантты Додо, — баары өз-өз алдынча турганда маанилүү эмес, алар башка бардык жагынан байланыштуулугу менен баалуу. Ырда баары үндөшүп турат, ар бир сөз башка сөздөрдүн жаңырышы жана мааниси менен ширелишкен. Поэзия — бул сөздөр менен сыйкыр оюнун ойноо. Ыр, ал гана эмес, жөнөкөй, түз, кадимки мааниге ээ болбой калышы да мүмкүн, бирок айтылган сөздөр биздин көңүлүбүздү сөздөрдөн сырткары турган нерселерге багыттайт.

— Мага эмнегедир түшүнүү менен сүйүү бир эле нерсе сыяктуу сезилип кетти, — деди Алиса. Бирок мен кандайы туура болорун билбейм: сүйгөн кишиңди түшүнө билесиңби, же түшүнө билген кишиңди сүйүп каласыңбы?

Алиса акыркы сөздөрүн айтып жатканда — ким билсин, анын сөздөрү бул окуянын болушуна түрткү бердиби, же жөн эле туш келип калдыбы, кубик эмнегедир кочкул кызыл тартып, өйдө көтөрүлө баштады, анан ышкырган бойдон белгисиз жакка учуп кетти. КР болсо өзүнүн кубаттуу антенналарын — же төбөсүндө турган нерселерин соройтуп өзү эркин тандап алган эмесинин артынан түштү. Айран таң калган Геркулес болбогон нерсеге эле үрө берчү адаты болбосо да, алардын артынан үрүп-үрүп жиберди.

Алиса көк майсанга пудель менен катар жатты, аны кучактап, сылагылай баштады.

— Додо, мына бу бечара роботторго менин боорум ооруйт.

— Ооба, бийкеч. Чындыгында, алар адам эмес, балким биз сыяктуу сезе алышпайт. Мисалы, эч ким сүйбөгөн адамдар ошол себептен ооруп калышат. Көпчүлүгү психотерапевттерге барышат, анткени алар менен эч ким жан-дили менен сүйлөшпөйт.

Гераша чалкасынан оодарылды да, буттарын өйдө көтөрдү. Ага дайыма Алисанын аны курсагынан сылаганы жакчу. Ал минтип канча болсо да жата берчү. Акыры Алиса чарчап:

— Жетишет, Гераша, мен кантсе да ит сылачу машина эмесмин да.

Додо, албетте, бул көрүнүштөн илимий жыйынтык чыгаруу мүмкүнчүлүгүн жоготкон жок.

— Эч ким сылабаган айбандар туура эмес өсүшөт. Колдун тийиши алардын өмүрүндө өтө чоң мааниге ээ. Эгерде маймылдын жаны туулган баласын өзүнүн энеси эмес, атайын сүт эмүүгө ылайыкталып коюлган сөлөкөттөн сүт эмизсе, ал же бардык нерсеге көңүл кош, же бардык нерсеге каардуу болуп өсөт. Ал үй-бүлөлүк турмушка да, энелик мээримге да жөндөмсүз болуп калат.

— Маймылдарга карата ушундай түшүнүктөрдү колдонууга болобу?

— Жок дечи, албетте, бирок бул адамга да таандык деп эсептейм. Мага балдар үйүндө тарбиялангандардын көпчүлүгү чоңойгондо өздөрүнүн балдарына мээрим чача алышкан эместигин, буга алар аябай кайгырышкандыгын айтышкан.

— Өздөрүнүн сүйө билүүгө жөндөмсүз болгондуктары үчүн катуу кайгырышканбы?

— Психиатрияда мына мындай термин бар: «Anaesthesia psychica dolorosa». Муну орус тилине «скорбное бесчувствие» — «кайгылуу ташбоордук» деп которсо болот. Рух өз балдарына карата эч нерсе сезбегендигин билип жатат — ошондуктан азап чегет.

— Мүмкүн биздин роботторго да ушул сыяктуу бирдеме болуп жатпасын? Алар мүмкүн дайыма бир нерсеге түшүнбөй жаткандыгын билип жүрүшпөсүн. Башканы кой, адамдардын бирин-бири түшүнүшү кыйын болуп жаткандан кийин... Сен кандай ойлойсун, алар кайтып келишеби?

— Ар нерсенин өз учуру бар, — деди Додо. — Изденүү учуру, жоготуу учуру: унчукпоо учуру жана сүйлөй турган учуру, кетүү учуру жана кайтып келүү учуру. Мурда сен убакытты токтото билчү элен, а эми, сыягы ылдамдатууну каалап турат окшойсун.

— Мен эч нерсени ылдамдаткым келбейт, менин жөн эле аларга боорум ооруп жатат.

Додо Алисага үндөбөй, бир нерсени күткөндөй карады. Андап билүү кызыкчылыгы, ойлонулган тажрыйбалар, андап билүүнүн сүйүнүчү, өмүрдү сезүү, сүйүүнүн ишкердүү аракети, сүйүүнүн жемиштүү аракети.

Рухтун жашоодогу саякатынын аки-чүкүсүн, эсеп-кысабын бирден терип-тепчип эсептеп чыгууга мүмкүнбү? Ооба, ар нерсенин өз убагы бар, бирок качан, эмне болорун алдын ала айтууга болобу?

Эгерде сүт куюлган упчулуу идиш бекитилген сөлөкөт жумшак мата менен капталган болсо, маймылдын баласы корккондо, же кайгырганда ага келип сүйкөнүп сооронот. Мындай болгон учурда ал бардык нерсеге кайдыгер же чектен чыккан ачуулуу болбойт. Көрсө, жансыз болсо да жумшак жана жылуу нерсеге сүйөнүү мүмкүнчүлүгүнүн болушу зарыл экен.

Додо Алисага үндөбөй, бир нерсени күткөнсүп карап турду.

— Мен сезип жатам, Додо, мен билем, мен ал гана эмес түшүнөм, бирок мен кандай жасашты билбейм...

— Бул жерде биле турган деле эч нерсе жок. Клетканын бурчуна ташталган кадимки эле жумшак чүпүрөк сөлөкөттөн эне күткөн маймылдын ачуулуу эмес, ар кыл жорук-жосуну жок, демейкидей эле жакшынакай жылуу макулук болуп өсүшүнө жардам берди. Кыйналба, Алиса, жөн гана аталышка ээ боло албаган жана аны каалабаган эменин ишке ашышына жол бер.

Тээ алыскы көк майсанда акырындык менен кемпай темир курулмалардын сөлөкөтү көрүнө баштады. Додо унчукпай, алардын артынан ойлуу карап турду.

9-БАП МАШИНА ОЙ ЖУГУРТӨ АЛАБЫ?

Мунаранын кыйшайып турганына көп жыл болбогондуктан, аны кулап кетет деп эч ким коркпой калган. Терелбелге көз чаптырып көңүл ачуу үчүн пизалыктар жана сырттан келгендер анын башына коркпой эле чыга беришчү.

Жаздын күнү эле, көгүш асмандуу, ак булуттуу күн ачык болчу. Колуна тери баштык алган жыйырма беш жаш курагындагы бир адам мунаранын башына чыкты. Мунаранын төбөсүндөгү тегизге чыгып туруп, баштыктын боосун чечти да, замбиректин чоюндан жасалган тобун жана мушкет мылтыктын огун алып чыкты. Тосмодон эңкейе карап, ал жолдошторунун төмөндө, таштаган нерсе түшчү жерден бир аз четкерээк өздөрүнө тапшырылган ишти аткарууга даяр болуп тургандыктарына көзү жетти.

Бир колуна топту, экинчи колуна окту алды да Галилей аларды тосмодон ары сунду. Бир жагына ооп турган мунара башынан бир нерсе таштоого атайын ыңгайлашып тургансыйт.

Топ менен ок жерге барабар түштү — муну байкоочулар да, Галилей өзү да көрдү, обочороокто турган Алиса менен Додо да күбө болушту. Бул окуяны жазып туруучу аппарат КР ЖЗНЭ кабылдап туруучу ОН да каттап алды.

— Дегеле кой, улуу тажрыйба имиш, — деди эч нерсени жактырбаган жана менменсинген добуш, — шыпка чыгып туруп бир оор, бир жеңил нерсени жерге таштап жиберүү ар кандай кеңкелестин колунан келет. Албетте, алар жерге тең келип түшөт. Мунун эсебин мектептин ар бир окуучусу чече алат.

— Мунун эсебин чыгарганы, маселен, мен да билем, — деди Алиса, — ал эми бул эмне үчүн ушундай экендигин түшүндүрүүнү кантсе да мойнума албас элем.

— А сен Аристотелден Галилейге чейин канча убакыт өткөндүгүн эсептей аласыңбы?

— Додо, сен менин жылдарды начар эске тутууларымды билесиң го.

— Аристотель 322-жылы өлгөн, азыр болсо, биздин Пизада — +1590-жыл.

— Муну эсептей алам: 1590го 322ни кошуу керек, окуу, он тогуз кылымдан ашуун убакыт өтүптүр.

— А эмне үчүн кошуп жатасың? — жагымсыз, менменсинген үн күңкүлдөдү.

— Минус төртүнчү кылымдын орто ченинде Аристотель зат канчалык оор болсо, ал дүйнөнүн борборун көздөй ошончолук тездик менен умтулат, демек, жерге ылдамыраак түшөт деген. Анан да мунун баары көптөгөн байкоолор менен тастыкталган болучу: алсак, дарактын жалбырагы жерге акырындык менен түшөт, ал эми апельсин болсо, өтө эле тездик менен жерге келип түшөт — муну баары эчен ирет көрүшкөн.

— Апельсин эмес, алма, — күбүрөндү ички добушу.

— Алма — ал Ньютондуку, — деди Алиса.

— Мейли, Ньютондуку эле болсун, ал убакта баары бир Грецияда эч кандай апельсин өсчү эмес. Апельсин немис тилинде кытай алмасы дегенди түшүндүрөт, демек, аны кийинчерээк эле Кытайдан Европага эмнегедир Грецияны кыйгач өтүп, түз эле Германияга алып келишкен.

— Додо, ал чын айтып жатабы?

— Билбейм, Алиса, мен бул жерде өз эрудициямдын кемчилдигин сезип турам. Биринчи кылымда Европанын Кытай менен соода байланышы болгон, бул жөнүндө рим адабиятында маалымат бар, бирок эмне деген буюмдарды алып келип

жаткандыгы жөнүндө эсимде так эч нерсе жок. Сыягы, анда жибек маталар жөнүндө айтылат. Ал эми апельсин... Канткен менен мунун өзү бир топ таң каларлык. Менин эсимде, помидор, картошка — булар Америкадан, адегенде буларды эмне кылууну билишкен эмес, картошканын гүлү менен кавалерлер шляпаларын кооздошкон.

— Урматтуу карыя, менимче, биз алаксып кетип жатабыз. Жаңылбасам, бизди, бир жагынан, адамдын чыгармачыл ойлоосунун өзгөчөлүгү, экинчи жагынан, жөн гана, ошону менен катар эмне үчүн ар башка салмактагы нерселер жерге барабар келип түшүшөт. Билишимде каяша айтылгандай болгон — жалбырак жана мөмө, байкоолор көрсөткөндөй, жерге барабар келип түшүшпөйт.

Ооба, кароо, көрүү жана ойлоону керек. Байкоо жана ой абалындагы жана терең ойлонулган тажрыйба жүргүзүү. Адамдар жалбырак менен мөмө жерге ар кыл убакытта түшөрүн көп байкашкан, бирок төмөнкүдөй нерсени да көп байкоого туура келген — мисалы, бийиктен кулаган бир кичине, бир чоң таш урандысы капчыгайдын түбүнө бир мезгилде келип жетет.

Он тогуз кылымдан ашуун убакыт бою адамдар кайсынысы оор болсо, ошол жерге биринчи түшөт деп ишенген соң, кандай тело ылдамыраак түшөт деген суроону абдан дөдөй киши гана берет деп ойлоп келишкен. Дагы үч чейрек кылым өткөн соң, алманын бутактан түшкөнүн байкап отуруп, Ньютон өзүнө өзү дегеле кеңкелес суроо койгон: эмне үчүн алма ылдый гана кулайт, эмне үчүн кайсы бир каптал жакка, же таптакыр эле өйдө көздөй кулабайт? Эмне үчүн чындыгында эле алма жердин гана борборун көздөй үмтулушү керек, тиги жакты көздөй үмтүлбайбы, ай деле ошентпейби? Кийинчерээк ал өзүнүн атактуу вакуум түтүкчөлөрүн жасап, андан түшүрүлгөн тоголок чачма менен канат түтүктүн башынан аягына чейин бирдей эле убакытта басып өтүшкөн.

Эйнштейнден бир күнү анын ыктымалдуулуктун жалпы теориясын кантип түзүп салгандыгы жөнүндө сурап калышыптыр. Ал өзүнүн психикалык өнүгүшүнүн токтоп калгандыгы жөнүндө айтат: кулап бара жаткан лифттин эмне болору бардык эле балдарга кызык, бирок чоңойгондон кийин алар аны кызык деп эсептебей калышат дейт. Ал болсо, бул жөнүндө дайыма ойлонуп жүрүптүр.

Галилей мунарадан түштү. Бош тери баштык белинде салбырап жүрөт. Жолдоштору Галилейге чуркап келишип, үчөө тең жандуу кыймыл-аракет менен тажрыйбанын натыйжасын талкуулай башташты. Додо менен Алиса жакын басып келишти, темир келгиндер алыстан байкоо салып турушту (алардын жазып туруучу аппаратынын мүмкүнчүлүгү бир далай чоң эле).

— Профессор, — Додо Галилейге кайрылды, — суроо берүүгө уруксат этиңиз: Түпкүлүгүндө бардык телолор бирдей түшөт деген идея сиздин башыңызга кайдан келди? Сиз кантип мааниси азыраак кырдаалдардан баш тартып, негизгисин гана көрө билдиңиз? Салмактуу телолорду мунарадан кокус өтүп бараткандардын өмүрүнө коркунуч келтирип жатып таштаган Сиз, албетте, ага чейин бул тажрыйбанын натыйжасы кандай болору жөнүндө өзүңүздүн гипотезаңызда жараткандырсыз?

— Сизге кандай десем, кесиптеш. Муну гипотеза деп айтууга болбостур. Баарынан мурда, эгер мен телолордун жерге түшүшүнүн терен философиялык маңызы жөнүндө ойлоно баштасам, анда мен эч качан токтобоого баш байлаарымды түшүндүм. Анан мен анткендин ордуна анын кантип ишке ашарын көз алдыга так келтирүү үчүн далалат жасадым.

Көз алдыбызга эки телону келтирели: бири жеңилирээк, экинчиси оорураак. Оорураагы ылдамыраак кулайт эле дейличи. Эми акылыбызда аларды бириктирип

коёлу. Ошондо жеңилирээги акырын түшкөндүктөн, өзү жалгыз болгондо ылдам түшчү оор телонун ылдамдыгын азайтып коёбу? Экөө бириккенде андан да оорураак салмак болуп, түшүү ылдамдыгы артпайбы? Бул парадоксту чечүүнүн бир гана жолу — алар бирдей ылдамдыкта түшүшөт деп болжолдоо болуп саналат.

— Сиздин окумуштууңуз абдан акылга сыярлык ой жүгүртүп жатат, — деди ОН-12435524364374687, — мен аны менен өзүмдүн ой жүгүртүүчү аппаратымдын ортосунан эч кандай айырмачылыктарды байкай албай жатам. Телолордун жерге түшүү маселесине эч ким мурдатан белгилүү болгон ойдун туткунунан чыгып карай албаган он тогуз кылым жөнүндөгү сөз бир эле нерсени билдирет: адамдар өздөрүнүн башындагы эскиден калган ой-бүтүмдөр менен бекем байланышкан, анын өзү эркин изилдөө жүргүзүү духун өчүрүп коёт. Кулаганы турган атактуу мунара өткөн мезгилде жана мейкиндиктин башка чекитинде турган; Алиса, Додо, Геркулес жана келгиндер дайра боюндагы чөптүн үстүнө жайгашышты.

— Сиз, демек, карандай логикалык жол менен ачылыш жасоого болот деп ойлойсузбу?

— Мен дегеле силердин эмнени ачылыш деп эсептээриңерди жакшы түшүнбөйм, ал эми логиканын жардамы менен болбогондо, дагы кантип ой жүгүртүү мүмкүн экендигин тапкыр түшүнбөйм. Ар кандай көрүнүш жөнүндө акыл-эстүү суроо коюп, анан себеп менен натыйжанын байланыштарын ырааттуу карап отуруп, чындыкты тапса болот.

— Ал үчүн жаратылышта дегеле кандай себептер боло тургандыгын алдын ала билүү керек да. Маселен, Аристотель бардык телолор дүйнөнүн борборун көздөй умтулат деп эсептеген, ал эми Ньютон болсо башка болжолду айтып жатат — бардык телолор бири-бирине тартылып турат. Аны кайсы логика ушул ойго алып келди?

— Эгер логика болбосо, анда эмне алып келди?

— Чыгармачылык ойлоонун механизмдери али жакшы изилдене элек...

Тиги ойлоочу кубик терең түшүнгөн түр көрсөтүп, бир жак капталы менен термелип койду.

— ...бирок, менимче, болжол, туюу, көз ачылуу жана башка ушундай көрүнүштөр карандай логикага барып такалбашы керек. Машина бардыгын БАР же ЖОК дегенге алып барат, ал эми адамда болсо, чыгармачылык ой башкача жүргүзүлөт.

— Ал кандайча жүргүзүлөт?

— Мына, мисалы, химия бензолдун түзүлүшүнүн формуласын табууга далалат кылып жатат дейли...

Шалбаа тумандай түштү, анан кайра таркап, кандайдыр бир үйдүн бурчу көрүндү. Камин күйүп жатат, ага жакын коюлган ыңгайлуу креслодо бир адам үлгүрөп отурат. Ал күтүүсүз жерден селт эте түштү, ыргып туруп жазуу столуна жөнөдү. Жарым жолдон токтой калып, көрүп тургандарга бурулду да, мындай деди:

— Мен химия боюнча окуу китебин жазып жатып үргүлөп кетипмин. Уйку-соонун арасында акылыма ошол эле замат атомдордун чынжырчасынын элеси келе калды. Алар биригип, анан ажырап жатышты, кандайдыр бир татаал жана назик бийди жыландай буралып бийлеп турушту. Бир маалда жыландардын бирөө өз куйругун кайрылып тиштеп алды, анан бул фигура менин көз алдыма күлкү келтирерлик болуп тегерене баштады. Чагылгандын жарк этип түшкөнүнөн ойгонгонсуган мен түндүн калган бөлүгүн — жаңы гипотезанын натыйжасын баштан аяк майдалап иштеп чыгуу менен өткөрдүм.

— Көп окумуштуулар, — деп улантты Додо, — күтүлбөгөн жерден көздүн ачылышы — маселенин күтүүсүз эле жерден чечилип калышы жөнүндө айтышат.

Шалбаада кен далылуу, чырайлуу, философ жана акын, Сократтын шакирти пайда боло калды да, ойлуу сүйлөдү:

— «Күтүлбөгөн жерден» деген, сыягы, тиги же бул тарапка карай өзгөрүүнүн башталышы дегенди билдирет окшойт. Чынында эле, тынчтануу болуп турганда, кыймыл кыймыл болуп токтобой уланып жатканда өзгөрүү болбойт; бирок «күтүлбөгөн жерден» деген өзүнүн табияты боюнча ажайып түшүнүк кыймыл менен тынчтануунун ортосунда, убакыттан таптакыр сырткары турат.

Ушуну айтты да, бир аз кыймылсыз туруп анан күтүүсүз жерден жок болуп кетти. Алиса бул капилет пайда болуу менен ошондой эле капилет көздөн кайым болуу ишке ашкан жерди кунт коюп карап турду.

— Бирок, Додо, өзгөрүү «күтүүсүз жерден» ишке ашабы? Эгерде аскадан бир чоң таш күтүлбөгөн жерден эле кулап кетсе, анын турган жери көптөн бери эле бекем болбой келгенин билгизбейби?

— Узак же кыска убакыт болгонун кантип баалоого болот, Алиса?

ОН-12435524364374687 токтоо жана жеңген түр менен үндөбөй турду, анын темир капталдарында төмөнкүдөй жазуу тим эле чоң-чоң тамгалар менен жазылып тургандай эле:

— Мына силердин чуулгандуу ассоциативдүү ойлоонор, эч нерсеге акыл токтото албай жатасыңар.

— Нукура логикалык жол менен эң татаал теореманы чыгарууга болот, бул колдорунан келерин компьютерлер да алда качан далилдешкен. Бирок теорема эч бир жерден чыгарууга мүмкүн болбогон аксиомаларга, кандайдыр бир постулаттарга негизделет. Ал гана эмес, сөз нукура математикалык чыгармачылык жөнүндө жүрүп жатканда да, формалык логика корутундулоочу, акыркы, толуктап иштеп чыгуу, текшерүү, жазып чыгуу учурунда катышат, ал эми гипотеза жасоо кандайдыр бир башка түрдө ишке ашат. Гаусс айткан: «Мен өз натыйжамды көрүп турам, бирок алигиче ага кантип барууну билбейм» — деп. Георг Кантор болсо өз натыйжасы тууралуу ал түрсун төмөнкүчө айткан: «Мен аны көрүп турам, бирок мен ага ишенбейм».

— Инсандын эки анжыланышы, — деп белгиледи кытмыр үн. — Инсандын эки анжыланышы — бул оору, а биз болсо ден соолугу чың адамдар жөнүндө сөз кылып жатабыз. Тим гана ден соолугу чын адамдар эмес, жөндөмдүү, илим менен искусствону жараткан адамдар жөнүндө сөз кылып жатабыз. Бирок жалпысынан алганда ар бир адам өз ичине жок дегенде эки нерсени — аң-сезимдүүлүктү жана аң-сезимсиздикти камтыйт.

Аң-сезим түшүнүктөр аркылуу иштейт, ырааттуу иш алып барат. Ал карама-каршылыктарга жол бербейт, себеп менен натыйжалардын чынжырын түзөт жана ошол эле мезгилде биринен экинчисине өтүүнүн чектелүү санын, ой баскычтарын көнүлүндө даана тутат — анын көрүү талаасы бир кыйла кууш.

Аң-сезимсиз өтөлүп жаткан иш көңүлдөн таптакыр чыгып кетет, биз анын кантип аткарылып жатканын билбейбиз, бирок натыйжасына карап туруп бир нерсени боолгой алабыз. Мисалы, биз көчөдө тааныш адамды учуратканда шак эле тааныш коёбуз, кантип? Биз акылыбызда анын жүзүнүн мүнөздүү белгилерин, мүчөсүн жана басыгын эсептеп отурбайбыз да. Биз аларды көрсөтүп, атап, айтып да бере албайбыз, бирок аң-сезимсиз механизмдер кандайдыр бир кыска убакыт ичинде таанууну ишке

ашырат, болгондо да кайсы параметрлер боюнча экендиги так белгилүү болбойт. Аң-сезимдик кандайдыр бир эле мезгилде көптөгөн ар түрдүү маалымат агымдарын карап чыгууга үлгүрөт жана карама-каршылыктарды анчалык сезе бербейт. Кээде түш көрүү учурунда бир эле каарман эки башка адамдан туруп калган болот, уктап жаткан адам буга жай эле макул болот.

— Кечирип кой, Додо, уктап жаткан адамдын аң-сезими жайындабы, же жокпу?

— Бул оор суроо, Алиса, психиканын аң-сезимге жана аң-сезимдикке бөлүнүшү шарттуу мүнөзгө ээ дебедимби.

— Анда кантип аң-сезим менен аң-сезимсиздикти айрым- айрым изилдөөгө болсун, эгерде бул бөлүштүрүү шарттуу болсо?

— Ооба, демейде, талап боюнча, аң-сезим менен аң-сезимсиздик бирге иштейт, ар биринин салымы канча экенин айырмалаш кыйын. Бирок азыр көпчүлүк адамдардын аң-сезими, логикасы, сүйлөөр сөзү, акылы, аңдоосу — баары мээсинин сол жартысына топтоштурулган, ал эми оң жарым шары элестүү моделдер аркылуу дүйнөнү аң-сезимсиз өздөштүрөт.

Көбүнчө нейрохирургия институтунда мээсинин бир жак жарым шары — оң же сол жагы инсульт болгон адамдарда ооруу кандайча өтөрү жөнүндө маалыматтар көп топтолгон.

Жалаң гана оң жарым шар иштеп жатканда адам айтылган сөздөрдүн маанилерин кабыл албай калат, ал интонацияны гана ажыратып биле алат. Ал дайыма кабатырланып, ичинен бүүлуга берет. Ооруу кыйынчылык менен өтөт, оорулуу сакайып кетүүгө аябай далалат кылат, ооруга чалдыккан жарым шар өзүнө баш ийген колду эми башкара албагандыктан, таза колу шал колго жардам берет (бул жерде сол жарым шар оң колду, оң жарым шар сол колду башкарат, айта кетели — эволюция процессинде ушундайча калыптанган).

Оң жарым шардын милдети болгон дүйнөнү элестүү кабыл алуу, ал турсун күч алат, көркөм чыгармачылыкка болгон жөндөм өөрчүшү мүмкүн — сол жарым шарын гана жаракаттанткан оор инсультка кабылган бир композитор мурдагыга караганда жакшы музыка жаза баштаган. Адам психикасынын али пайдаланылбай жаткан резервдери дагы канчалык көп дейсиң, — деди кытмыр, уят-сыйытты билбеген жана сезимсиз үн.

— Эгерде жалгыз гана сол жарым шар иштеген болсо, — деди Додо, — анын клиникалык көрүнүшү такыр башка. Мындай оору өзүн мезгил менен мейкиндикте жаман алып жүрөт, айрыкча убакыт ага бир кызыктай сезилет: убакыт бир токтоп, бир акырындап, бирде дегеле созулуп кетет, кээде убакытты сезүү жоголот, адам өзүн убакыттан тышкары сыяктуу эсептейт.

Мейкиндик маселеси да жөнөкөй эмес: адам кээде дегеле «башка бир мейкиндикке» өтүп кетет, өзүн өзү адаштырат. Болуп жаткан нерседен обочолонуп калуу бардык башка адамдар оюнчуктар, фарфор куурчактар дегенге жетет, адамдарды тааныбайт, эркек менен аялды да ажырата албай калат, ал эми өзүнө өзү ошол эле мезгилде сезимсиз автомат катары туюлат.

Эң эле таң калыштуусу, оорулууга ушул бардык оор бузулуулардын баары өзүн-өзү жекече оюнда эң мыкты сезүүгө тоскоол болбойт: ал демейдегидей ак көңүл, көп сөздүү, көңүлү көтөрүңкү, мас болгон сыяктуу, көп учурда дарылоочуларга жана туугандарына орунсүз сөздөр сүйлөйт.

— Ананчы, фарфор куурчактар менен убараланып отурмак беле...

— Дагы маанилүүсү, мындай ооруларда сол колдун функциясы жакшы калыптанбайт, ал жөнүндө жөн гана үнүтүп калышат, ооруну сезүү жана ага кайгыруу деген болбойт.

— Кандай таң каларлык, — деди Алиса, — аң-сезимдүү жарым шар ооруну аңдабайт, ал эми аң-сезимсиз жарым шар — аңдайт. Жана да оң жарым шар жаракаттанган учурда ар кыл ооруксунган сезимдер бир канча көп болот.

— Ооба, өзү менен өзү болуп, дүйнөдөгү болуп жаткан окуяларды түздөн-түз кабыл алуудан жана аны андоодон ажырап калган акыл өзүн өзү бүдөмүк жана жоопкерчиликсиз алып жүрөт. Ал эми акыл-эссиз бөлүк деген акыл-эссиз бөлүк. Мен сыягы, айтпай калдым бейм, сол жарым шар эс-акылдуу, өктөм, эң негизги болуп эсептелет. Мүмкүн ошондуктан көп тилдерде «оң» («правый») жана «туура» («правильный») деген сөздөр бири-бирине мааниси боюнча дал келет.

— Кечирип кой, Додо, бул биздин ишибиз түздөн-түз тиешелүү эместигин түшүнөм, ошентсе да мен ушул темага байланыштуу бир тамашалуу ырды эстедим:

*Талаш баштайт жүргүнчүлөр жолдогу —
Оңго кетүү керекпи же солгобу?
Солго кеткендердин иши оңдолот,
Оңго кеткендердин иши сол болот.*

Ушуну парадокс деп эсептөөгө болобу?

— Жок, бул жөн гана сөз окуну. Бирок кызык, жарым шарлары бири-биринен ажыраган адамдарда туура кыймылды он кол гана аткара алат, а сол кол болсо өзүн кежир бала сыңдуу алып жүрөт.

— Жарым шарлары бири-биринен ажыраган адамдар да болобу?

— Кээде оорулуунун абалын жеңилдетүү үчүн жарым шарларды байланыштыруучу нерв жолдорун кыйып коюшат, аларда өз ара байланыш болбош үчүн ошентешет. Мындай учурларда айрым оорулуулардын сол колу оң колуна кычаштык менен тоскоол боло берет: оң кол жазуу үчүн кармап турган калемди жулуп алып жерге ыргытат; куюлуу турган сууну төгөт, китептерди чачат. Бир оорулуу аял бул үчүн өзүнүн сол колун сабап да салган.

— Ошентип, оң кол чындап эле сол колдун эмне кылып жатканын билбейт.

— Бул ар бир адамда ар башка болот, Алиса. Көп оорулуулардын колдору, тагыраак айтканда жарым шарлары, бири-бирине жардам кылууга аракеттенет. Кимдир бирөөдө бул жакшы ишке ашат, кимдир бирөөдө начарыраак болот, бирок мен дайыма Карл Густав Юнгдун: «Сиздин тагдырыңыз аң-сезимдүүлүк менен аң-сезимсиздиктин ортосундагы кызматташтыктын натыйжасы» деген сөзүн дайыма эстейм.

Додонун лекциясы жемиштүү болгон сыяктанды. КР аппаратуранын иштешин кунт коюу менен көзөмөлдөп турду, а темир ойчул болсо шалбаанын үстүндө алга-артка, өйдө-ылдый жана оңго-солго кыскача учууларды жасап жатты.

Акыры кубик жерге түшүп келип, Додого официалдуу кайрылды:

— Сиз айткандардын баарынан мен төмөнкүдөй жыйынтык чыгардым: Homo Sapiens биз баарыбыз ынангандай, өзүнүн турушунда таптакыр жетиле элек логикалык түзүмдү жана дагы кай бир мүнөздөмөсү толук так эместик менен айырмаланган бир нерсени кошо камтып турат. Бул түзүмдөрдүн биргелешкен ишмердүүлүгү айтылуу

ачылыштарды жасап, натыйжада дүйнө жөнүндөгү элестерди, ошондой эле дээрлик күңүрт аныкталган түшүнүктөрдүн кандайдыр бир системасын түзөт.

— Көрчү, күүлөнүп кеткенин, — ички добушу суктанды десе да болор эле, — акыл-эс жагынан Улуу Ага имиш дагы. Сен өзүн кимсиң, кристаллдан турган жансыз эме?

— Мен өз түзүлүшүмдүн аки-чүкүсүн билем деп айта албайм, бирок менин логикалык аппаратым мага дүйнөнүн түзүлүшүндө жана ал жөнүндөгү билимдер системасында өзүмдү жетишерлик так-даана алып жүрүүгө мүмкүнчүлүк берет деп эсептейм. Балким, сиз ан-сезимсиз деп атаган түзүлүш да дүйнө жөнүндө бир кыйла ырааттуу ойлоно алышы мүмкүн, сиз жөн гана анын тилин билбейсиз. БАР жана ЖОК дегенден, маалыматтардын эн жөнөкөй бөлүкчөлөрүнөн, чындап келсе, каалагандай татаал түзүлүштү куруп алса болот.

Алиса менен Геркулес Додону карап турушту — азыр ал тетиги акыйкаттуулуктан бөлүнүп чыккан таза акылга анын чыныгы ордун көрсөтөт. Бирок Додо негедир кечендетип жатты. Ал бир нерсени эсине келтирүү үчүн ойлонуп калды.

— Бала кезибизде биз эжем экөөбүз кээде атам менен төмөнкү оюнду ойночубуз: бирөөбүз кимдир бирөөнү, же бир нерсени — турмушта бар, же өмүрү өткөн кишилерди, айбандарды, минералдарды, дагы эмнени болсо да, эсинде кармап туруп табышмак кылып айтчу, ал эми экинчиси табышмакты жандырууга далалат кылчу. Ал каалаган суроосун берүүгө акылуу эле, бирок «Ооба» же «Жок» деген гана жооп ала алган. Айтуу керек, дайыма эле жандырып алчубуз, эсимде, бир гана жолу атам бизди туюкка капталган. Ал өзүн табышмак кылып айткан экен, ал кесип жөнүндөгү суроолордун бири эмес бир нечесине он жооп берди — көп нерсенин кайчылашында дайыма парадокстор жаралат.

— Додо, таап ал.

— Адамбы?

— Жок.

— Айбанбы?

— Ооба.

— Герашабы?

— Ооба. Додо, минтип ойногон кызык эмес, сен бир заматта эле таап аласын.

— Мен таап жатам го, ал эми жөн гана варианттарды санап жаткан жокмун да.

Ушул жерде кубик сөзгө аралаша кетти:

— Варианттарды саноо, эгер ал тез жана максатка ылайык иштелсе, менин оюмча, эркин изилдөөнүн татыктуу усулу болуп кызмат өтөй алат.

— Бирок, тек гана катарынан санап өткөрө берүү өзүнөн өзү эч кандай суроого жооп бербейт, жоопту тандоо гана берет. Мына жөнөкөй текст: төрт буюм берилген — тапанча, саябан, добулбас, допу. Ушулардын бирөө артык, аны катардан чыгарып салуу керек. Кайсы буюм артык баш?

Көз ачып-жумгуча, ойлоочу кубик өзүнүн изилдөөчүлүк ишмердигинин тыкан иреттелген натыйжаларын ортого койду:

— Допу артык баш, анткени калган бардык буюмдарды колдонгон учурда алар дабыш чыгарат, ал эми допу болсо антпейт; тапанча артык баш, анткени калган бардык буюмдар колдонулуп жатканда өзүнүн массасын өзгөртпөйт, а тапанча болсо, өзүнүн ичинен узак аралыкка зат бөлүп ыргытат; саябанды чыгарып салууга болот, себеби калган буюмдардын баары аскердик турмушка таандык; добулбасты чыгарууга болот, анткени калган буюмдардын бардыгы өз ичтеринде сырткы аба менен байланышпаган көңдөйлүккө ээ эмес.

— Жогорку класс... — элдир-селдир күнгүрөндү ички добушу.

Ушул жерде Геркулес турду да, олуттуу айтты:

— Мен бардыгын чыгарып салам. Анан алдынкы буттарын сунуп, кыймаланган пудель шапochкалуу башын буруп, сфинкс кейптенип жата кетти.

— Эмне кылмакпыз, — деди Додо, — бул жерде маселе түшүнүктүү гана эмес, толук табигый да — бул буюмдар Герашаны кызыктырбайт. Ырас, ал тапшырманын шартын аткарган жок, бирок биз аны кечирип коёбуз.

— Додо, мен таптакыр эле эч нерсе түшүнбөдүм. Ал баарын туура эле айтпадыбы, бирок мен мындан кандайдыр бир акылга сыйбагандыкты сезип турам.

— Санап өтүү деген санап өтүү, Алиса, ал эми ишти тандоо чечет.

Ушул учурда тээ алыстан орто бойлуу, тармал чач оор таяк кармаган адам пайда болуп, көк майсан аркылуу түз эле аңгемелешип жаткандарды көздөй басты. Ал калың эрди менен башкача бир жылмайды жана шаңкылдай сүйлөдү:

*О, нечен керемет ачылыштар,
Камдайт бизге агартуучу рух!
Тажрыйба — оңдоо кыйын каталардын баласы,
Гений дагы парадокстор ынагы
Жана кырдаал — ойлоп табуу кудайы.*

Акындын жанында окумуштуу-эндокринолог, стресс жөнүндөгү окуунун автору пайда боло калды:

— Чыгармачылык процессти жети баскычка бөлүүгө болот.

Биринчи — сүйүү, аябай самоо, акыйкаттыкты аңдап билүү үчүн күйүп-жанып кумарлануу. Экинчи — конкреттүү фактыларды табуу. Үчүнчү — кош бойлуу болуу, окумуштуу идеяны боюнда алып жүрөт. Төртүнчү — төрөт алдындагы жан кыйнаган толготуу, окумуштуу маселенин чечилишинин жакындыгын сезет жана аны айтууга мүмкүн эместиктин азабын тартат. Бешинчи — төрөт. Идеянын төрөлүшү терең жеңилденүү алып келет. Алтынчы — карап чыгуу жана күбөлөштүрүү, идеянын жашап кетүү жөндөмүн текшерүү. Анан, эң акыркы, жетинчи — өмүр, идея өз алдынча өмүр өтөй баштайт.

— А бул жерде кырдаал кайда? — деп сурады Алиса.

— Менин оюмча, бул схемада кырдаал биринчи менен экинчи этаптын ортосунда кызмат аткарат. Кырдаал, менин оюмча, дайыма ачылышта тигил же бул түрдө катышат. Маселенин бары анын добушун угууга даяр болгондукта турат. Көптөргө ал пайдасыз эле келип кеткен.

— Кырдаалдын келишине даяр болуу деген эмне өзү? — Алиса кызыга сурады.

— Менимче, бул айкын максаттуу ойлонулган тажрыйба жүргүзүү, бирок, фактыга карама-каршы келсе, ар кандай гипотезаны алып салууга даяр болуу деген болот. Анан дагы, укмуштуу окуялардын болуп кетишине даяр болуу: маданияттын өнүгүшү жана сакталышы үчүн укмуштуу окуялар өзгөчө мааниге ээ болот.

Шалбаанын дагы бир жеринде колуна скальпель кармаган италиялык анатомия профессору дарсканага кайрылды:

— Мен баканы сойдум жана препараттадым, анан башка эле бир ой менен аны столго койдум. Столдо электрге туташкан машина бар эле. Менин жардамчыларымдын бири скальпелдин учу менен баканын сандарынын нервдерине кокустан эң эле учкай тийгенде буттарынын бардык булчуңдары катуу безгекке туш

болгондой тартыла баштады. Тажрыйба жүргүзүүдө электр боюнча бизге көмөктөшүп жаткан дагы бирөө мындай нерсе машинанын кондукторунан үчкүн чыкканда болорун белгиледи. Жаны көрүнүшкө таңданган ал ошол замат менин көңүлүмдү ага бурду. А мен болсом такыр башка бир ойлор менен алек болуп жаткан элем. Ошондо мен болуп көрбөгөндөй ынтаа жана күйүп-жанган ынтызарлык менен бул көрүнүштү изилдеп, анда катылып жаткан сырларды жарыкка алып чыгууга кириштим.

Геркулес тынчсыздана баштады — азыркы көргөндөрү ага анчалык жаккан жок. Ал ордунан ыргып туруп үрө баштады, анын азезилдей болгон физиономиясы скальпель тарапты көздөй умтулуп түрдү, ал бөлүп-бөлүп катуу-катуу үрдү. Алиса пудельге басып келди да, аны сылай баштады.

— Сен акылдуу баласың, сен жакшы баласын, Гераша!

Токтот эми, мына ал жерде эч нерсе жок, баары жоголду.

Сен болсо — акылдуу жана ойлоочу макулуксун, сен элестер аркылуу абдан чыгармачылык менен ой жүгүртөсүң, мен билем аны.

Айбанаттар демейдеги түшүнүктөргө караганда дегеле алда канча акылдуу, ал эми үй айбандары болсо жапайылардан бир топ акылдуу.

Додо Гераклды сылагылады да, мындай деди:

— Мен түшүндүм, Гераша. Сен макака Имо жөнүндөгү окуяны айтып бергин келип жатат, туурабы?

— Ооба, — деп жооп берди Геркулес, — бирок сен аны менден жакшы өтөй аласын.

— Макул, аракет кылып көрөйүн. Япон деңизинде макакалар жашаган кичинекей аралчалардын тобу бар. Этологдор алардын артынан тынымсыз байкоо жүргүзүшкөн.

— Кечирип кой, Додо, мен унутуп калдым, этологдор кимдер?

— Этологдор — булар жаныбарларды лабораторияда тажрыйба кылуудан баш тартып, алардын табигый жашоо шартында дыкаттык менен байкоо жүргүзүп жүрүшкөн окумуштуулар. Ошентип, алар тез эле бардык маймылдарды атынан билишкен.

— Маймылдар бирин-бири атынан чакыра алышабы?

— Маймылдар бирин-бири чакыра алышпайт. Ал эми этологдор сейил куруучу кемени коюп коюшчу. Саякатчылар макакаларга буудайдын данын ыргытышчу. Дан арал жээгиндеги кумга түшчү, анын даамын татуу үчүн маймылдар аларды тазалоо үчүн узак жана жадатма эмгек өтөшү керек эле. Анан бир жолу кичинекей Имо аттуу макака кыз...

— Имо?

— Японияда, Алиса, бардык макакалардын япончо аттары бар. Имо кумга аралашкан бир ууч данды алды да жаактарын чулчуйта кумду үйлөдү, ийкемдүү маймылча колу менен кумдан данды чукуп бөлүп жатты, бирок маймылдын чыдамы чексиз эмес. Баланы акыры бул иш аябагандай жадаткандыктан колундагынын баарын — данды да, кумду да деңизди көздөй серпип жиберди. Кум чөгүп кетти, дан калкыган бойдон калды. Тан калган жана сүйүнгөн Имо сууга келип ийилди да, суу бетиндеги калкыган таза данды жыйнап алды. Ошентип акылман макака өзүнүн улуу ачылышын жасады.

Алиса кол чаап жиберди, Геркулес куйругун кутура чамгарактатты.

— Ошондон бери бардык макакалар данды кумдан сууга ыргытып тазалашабы?

— Жок, Алиса, бардыгы анчалык жөнөкөй эмес. Жашы улуу маймылдар узак убакыттар бою кандайдыр бир ойноок баланын ойлоп тапкан чындап эле маанилүү

нерсесин моюнга алгылары келбеди. Бул тажрыйба башкаруу — моюн сунуу мамилелеринде катаал коюлган тартипке ылайык бүткүл үйүрдүн энчисине айланганга дейре бир топ айлар өттү. Адегенде Имонун теңтуштары, анан айрым энелер жана эжелер, анан эң акырында жетилген эркектер бул ыкманы Моюнга алышты. Ал учурда бул ыкманы кимдин ойлоп тапканы унутулуп калган эле, баарына бул мурдатан эле ушундай болуп келгендей көрүнүп калды.

Шалбаада мейкиндиктин бир үзүмү тумандай түшүп кайра ачылды. Улуу эволюционист чекесин тырыштыра мындай деди:

— Адам менен жогорку түзүлүштөгү жаныбарлардын акыл айырмачылыгы канчалык чоң болсо да, ал сапаттык эмес, сандык гана мааниге ээ. ОН-12435524364374687 алга чыкты.

— Урматтуу аборигендер! Аңгемелешүүнү белгиленген нукка буруу үчүн канчалык аракет жасаганыма карабастан, биз дайыма кандайдыр бир бутактарына жылмышып кетип жатканыбызга көзүм жетти. Мен бул жердик макулуктардын сиз эскерген жаңы породасы менен аңгемелешүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылыңыздар деп сиздерден түздөн-түз суроого мажбур болдум. Мен компьютерлерди айтып жатам. Алар макулукпу же түзүлүшпү — бул маселени азырынча коё туралы.

— Сүйүмдүү досуң үчүн кулагыңдагы сөйкөңдү курмандыкка чаласың, — деди ички добушу.

Додо бул кажы-кужу сөздөргө көңүл бурбай коё алган жок. Ал өзүн үлгөйгөн жана акылман сезчү, жашы жете электерге жана башы быша электер үчүн кам көрүүнү өзүнүн милдети деп саначу, мынабу учуп келе калган темирлер анын боорукердик, даны ачуу сезимдерин козутту, бирок ыза деген ыза да. Ал тигилердин астында өзүн жердеги маданияттын өкүлү катары сизди. Баса, акыл-эс боюнча бир тууган чыккандар бул галлактофторго жатпаган, бирок эң жогорку деңгээлдеги илимий маселерди билгичтик менен чече алган интеллектуалдуу макулук (же курулуш) менен таанышууну каалашкан — макул, мындай мүмкүнчүлүк аларга берилет. Кадимки эле эки канаттуу жазуу столунда бүгүнкү күндүн экраны көрктүү жасалган жакшы компютери турат. Түркүн түстүү сүрөттөр анын ээсине төлгө тартуу оюндарыбы, же нукура интеллектуалдык маселелерби — каалаган режимде иштеп берүүгө даяр экенин көрсөтүп турду: L;KJKNHFJ-776345776533 планетасынын окшош ой жүгүртүүчү макулуктары көңүлү калгандай сыпат менен турушту.

— Сиз буга каалаган суроолоруңузду берсеңиз болот, — деди система менен иштөөчү киши, анан клавиатураны тизесине койду.

— Мен алда качан эле суроо бергемин, бирок ал эмнегедир жооп бербей жатат, — деди кубик.

Система менен иштөөчү Додону таңыркай карады.

— Көрдүңүзбү, урматтуу ОН, Сиз биздин компьютерлердин мүмкүнчүлүгүн бир аз ашыра баалап жатасызбы деп корком. Аларда, дегинкисинде, эч бир сезүү органдары таптакыр эле жок эмеспи. Бул биз үчүн чечилбеген бир маселе эмес, адамдардан кем эмес көргөн жана уккан компьютерлер азырынча жасала элек. Айрым бир экземплярлары адамдардын сүйлөгөн сөзүн талдай алышат, экинчи бирөөлөрү — көзгө көрүнгөн элестерди тааный билет, бирок бул аппараттар атайын бир тапшырмаларды аткарууга арналган. Сиздин кантип чыгарып жатканыңыз белгисиз, а биз кантип кабылдап жатканыбыз белгисиз болгон кабарларыңызды бул компьютер, албетте, кабыл алууну билбейт. Мен Сизге курум, кечиресиз, шайман, дагы бир жолу

кечириңиз... иши кылып, татаал маселелерди чече билген, мына ушуга чындап жөндөмү бар эме менен мамиле жасоону сунуш кылдым.

— Жакшы, бирок мен аны менен кантип мамилелешем?

— Сизге Ваня жардам берет. Ал — системалуу программа түзө алат, компьютерди жакшы билет, ал гана эмес, аларды, кечиресиз, оңдоо да колунан келет.

Кубиктин темир капталдары муңайыңкы тартып турду. Анын үмүтү али таптакыр үзүлө элек болчу, бирок чындап ындыны өчкөн эле.

— Кантели, көрөбүз. Сурагылачы, ойлоо дегенди ал кандай түшүнөт.

КРны да чакырды. Тиги жазууга камданып, экран алдына келип турду.

Экранда философия, психология, кибернетика... боюнча колдонмо китептердин беттери биринен сала бири алмаша баштады.

— Мына бу темир балдар эми толгон-токой материалды жыйып алышат, — деди ички добушу.

— Бул тигилерге кереги тийбей турган нерселерби деп чочуйм, — деди Додо.

Чынында эле, келгиндердин чыдамы чексиз эмес болуп чыкты. Кубик жоопту токтото турууну өтүндү.

— Өтүнөм, мени анын бу маселе боюнча жеке пикири кызыктырарын түшүндүрүп койгулачы.

Ваня Додону тиктеди, Додо ийнин куушурду. Суроо терилип, керектүү клавиша басылганда экрандан:

— Суроо туура эмес берилген, — деген жазуу көрүндү.

— Азамат, жигит! — деп кыйкырды тартынбаган үн, — дагы методологиялык жактан ылайыксыз деп кой.

Бирок Кубик, сыягы, баарын түшүндү бейм. Бул оюнчуктай болгон бирдеме кызматчы роботко көп жагынан али жетпейт эле. Галактрофтор аны алдашкан жок — анын личносттук сапаттары жок эле, өз алдынча максат коё алчу эмес, эркин изилдөө духу эки канаттуу жазуу столуна кандай болсо, ага да ошондой эле жакын болучу.

Ойлоочу кристаллдын көңүл калуусу ушунчалык, аппаратуралардын баары жазуу столу менен бирге заматта жыйыштырылып, ал эмес Ваня да көздөн кайым болду.

Көк майсанда өзүнүн жылаңайлак буттарын жарашыктуу шилтеп, япон кыз өтүп бара жатты:

— Сатори — бул ички тажрыйбадан улам жетилип ачылган акыл-ой гүлү.

— А сатори деген эмне? — деп артынан үн салды Алиса, бул сөздү сөздүктөн табарына ишенбегендиктен.

Япон кыз кайрылып:

— Сатори — бул ачылыш жасоого ыңгайлуу кырдаал, — деди.

Дагы бир жолу, бул бөлүмдө эң акыркы жолу шалбаанын бир бөлүгү тумандай түшүп, кайра ачылды. Чың денелүү, көк көз, кыска чачтуу аял алды жакты көздөй кумардуу жана жалтанбас көздөрү менен карап туруп:

— Гений — чыны менен зор аянга туш болгондук — бир, бул аянды өздөштүргөндүк — эки, — деди. Рухий ачылуунун эң жогорку баскычы, эн жогорку деңгээлдеги тыкандык. Эң жогорку азап чегүү жана эң жогорку ишкердүүлүк.

Эркисиз гений жок, аянсыз андан бетер жок. Эрк — бул эсепсиз миллиарддаган аяндардын өлчөө бирдиги, ошол бар үчүн аяндар миллиарддай саналат, ансыз бу жок нерсе — башкача айтканда, чөгүп бараткан адамдын үстүндөгү көбүкчө. Эрк болсо, сокур сезим менен иштегенде — тек гана казык. Эмен казык. Ушинтип акын болгуча аскерге барса болмок.

10-БАП УБАКЫТ КАЙДА АГАТ?

Алиса башы аялдыкындай, денеси арстан сыяктуу лакыйган, купкурч тырмактары арстандыкындай, анан да калдайган чоң канаты бар бир коркунучтуу азезилдин алдында турду. Азезил эркелеткен үн менен сурады:

— Бийкеч, айтчы мага, эртең менен төрт буттап, күндүзү эки буттап, ал эми кечинде үч буттап баскан ким? Жер бетинде жашаган макулуктардын ичинен эч бир жан аларчалык түрүн өзгөртө албайт. Эсинде болсун, бул суроого бир гана жооп бар, ал мага алдын ала белгилүү. Мына эми шашыл, сүйкүмдүүм, тезирээк натуура жооп айт, ансыз менин кардым ачып да кетти.

Алиса ойлонду, күңк-мыңк этип, эстей калды да, анан азезилдин көрктүү көгүш көздөрүнө тике карап туруп айтты:

— О, Тифон менен Эхиднанын түрү суук майнабы! Мен али таптакыр жашмын, ошентсе да сенден алда канча улуумун. Мындай табышмагын менен сен балдар бакчасынын эң кичүү тобунда гана утушка ээ болмоксуң. Сен өзүңдүн супсулуу башың менен ойлоп көрчү — мына азыр мен сага бир жарым миллион даана тиражда жарык көргөн китептеги жоопту айтам — анан эмне болот? Кыскасы, өзүңдүн далдайган канаттарыңды жый да, тырмактарыңды ары тарт.

— Эскертип коюу керек да, — деп жооп берди да, азезил көздөн кайым болду.

Чөлдүн саргыч куму капкара айдоо жерге айланып калды. Жерде саргыч жүздүү, чачы кашкая жыдыган киши көзүн жүлжүйтүп олтурат. Алисаны көрө калып, ал акырын өз ичинен мындай деди:

— Аягына чейин баруу мүмкүн болгон жол чыныгы жол эмес. Айтып салууга мүмкүн болгон сөз чыныгы сөз эмес.

Жылаңайлак буттуу, ачык түстүү кимоночон япон кыз жакшынакай колун абышканын ийнине койду:

— Айтчы, Алиса, сен төрөлө электе сенин жүзүң кандай эле?

Алиса бул суроо жөнүндө антип-минтип ойлоно электе Додо пайда боло калды да, мындай деп бек айтты:

— Жол артта эмес, алга кетет!

— Анда эмне үчүн биз эч качан келечекте боло алган жокпуз?

— Баарыбыз ал жерде болобуз, — деп кийлигише кетти уятсыз жана сезимсиз үн.

Үстүнө компьютер коюлган эки канаттуу жазуу столу көрүндү. Анын маңдайындагы тегеренип кетчү креслодо экранга артын салып, анчалык чоң эмес жашыл бака буттарын тыбырчылатып отурган эле. Ал сүйкүмдүү жылмайды да, өзүн тааныштырды:

— Клепсидра.

Анан көрүү бурчу өзгөрүп, экинчи кызмат орун ачылды. Ал жердеги компьютердин маңдайында ачык түстүү майкачан жакшынакай макака кыз отурат. Ал бурулуп туруп айтты:

— Салам! Кечирип коёсуздар, менин убактым жок, мен Шекспир, Гомер жана Дантенин бардык чыгармаларын басып чыгуум керек.

— А эмне үчүн? — деп сурады Алиса.

— Ушундай тажрыйба. Мен клавиштерди карабай жана текстти түшүнбөй туруп баса алам. Менин убактым чексиз көп.

— Анда эмне үчүн убактым жок дейсиз?

— Себеби ушул чексиз убакыттын баары текст басуу менен толтурулушу керек.

Ары бурулду да, клавиштерди шамдагай жана шапа-шупа ургулай баштады.

Алиса ойго батты — бул тажрыйба терең ойлонулганбы же жокпу?

Мына ушул жерде туш тараптан океан суусу каптай баштады, толкун компьютерлерди, мартышкаларды жана бакаларды (мартышка эмес, макака деп ойлоду Алиса, бирок ал эми эч кандай мааниге ээ эмес экендигин ошол замат эле түшүндү) каптай баштады. Ал чөлдүн кумун да, айдоону да, кийинки жамгырдан, соң андан бетер жашылданган чөптүү шалбааны да каптай баштады — эми мунун да мааниси болбой калган эле.

— Эмне үчүн жана неликтен? — деп Алиса сурады да (кандайдыр каптал жактан, көп өлчөмдүү мейкиндиктин али ачыла элек ченеминен), деңиз үстүндө түстүү кыюу салынган узун көйнөкчөн, бирок сабыры суз, сакалчан кишинин турганын көрө койду. Ал жай гана жана бир калыпта оң колунун баш бармагын көкүрөгүнө келтирип, солдон оңго жүргүздү. Бул болсо, жооп берүүгө кеч болду, толкун суроону да, ага берүүчү жоопту да алып кетти дегени эле.

— Бардыгы жок жерден болгон эмес, кезектеги ымыркайды жеп жатып Хронос айткандай.

— Сүйлөп жаткан ким?

— А сурап жаткан ким?

Жер жапжайдак жана суу менен капталган болучу, анан кайсы бир Логос мейкиндиктен сезилип турган күтүлбөгөн жерден деңиздин жылма бети аба менен жалгашкан жеринде ылдыйдан жогору көздөй аңгек казып туруп аны суу менен толтуруп койгонсуп түз сызыкты жандап көтөрүлө баштады. Жапжалгыз суу толкуну океандын бети менен чуркап жөнөдү.

Алиса кандайдыр бир тумандын ичинде ойгонду: аң-сезими өзүндө эле, бирок ал кандайдыр уйпаланган, түздөлбөгөн болучу. Будильник бир минутасы кем жети болуптур, Алиса аны тездик менен өчүрө салды. Ал дайыма эки серпилгичти тең дыкаттык менен бурачу, бирок бул тарыхый чыңырыктын үнүн жек көрчү. Балким, ошондуктан ал дайыма чыңырыктан бир минута мурда ойгончу.

Алиса гүлдөрдү сугарып жатып баягы сүйкүмдүү кентавр — тамыр чачкан жалбырак — акыры бүчүр байлап калганын көрдү. Ооба, ар нерсенин өз убагы бар, бирок качан, эмне болорун алдын ала айтууга мүмкүнбү?

— Жол артка эмес, алга карай кетет, — деп баса белгиледи, эми өңүндө эле бөлмөдө пайда боло калган Додо.

— Алга, алга деген өзү кайда? Бул эмне — убакыт жөнүндө сөз болгондо жол артка эмес, алга кетет дегенди билдиреби? Сенин эсиңдеби, биз дайыма алга карай тынымсыз уча бергенде эмне болду эле?

— Эгерде өйдө, ылдый дегендер болбосо да, «мурда», «кийин» дегендер баары бир бар.

— Билбейм, Додо, мен деги эмненин милдетин ала аларымды билбей калдым. «Кечээ» жана «эртең» дегендер ачык космосто жок болбодубу? Бул түшүнүктөр күн менен түндүн алмашышынан, башкача айтканда, Жердин айланышынан улам келип чыгат эмеспи? Эгерде биз жаны жыл түнү, кайсы бир жердин убактысы боюнча саат так он эки болгондо самолётко түшүп алып, Жердин айлануу ылдамдыгы менен тең учуп отурсак, самолётто дайыма Жаны жыл болуп тура берет да, туурабы?

— Бул чындык эле деп коёлу, бирок биз Жер менен бирге бир тегеренип чыкканыбызда, анда саат он эки, башкача айтканда кийинки күндүн ноль сааты болот.

— Мейли, мен азыр ал жөнүндө айтып жаткан жерим жок. Мен тээ Жерден алыскы, эркин космосто күн менен түн жок эмеспи?

Көз ирмемде өткөн Советтер Союзунун өткөндөгү Баш Төбөлү чыга калды да, кашын керип туруп:

— Баары ойлонуштурулду. Түндөсү учушат, — деди.

— Эгерде сиз экөөбүз кайдадыр ачык космосто токтогон болсок, бизде азыр канчанчы мин жылдык өтүп жатканын кайдан биле алмакпыз?

Самолётту, ал гана эмес автомобилди да жек көргөн, велосипед менен гана жүргөн белгилүү жазуучу пайда боло калды.

«Убакыт эмне жыттанат? Чаң, саат, адам жыттанат.

Эгерде ойлоп көрсөк, аны кулак менен угууга болобу? Ал караңгы үнкүрдөн агып турган суу сыяктуу, чакырык үн сыяктуу, бош кутунун капкагынан чууруп жаткан топурактын шуудуру сыяктуу, жаан сыяктуу. Андан ары баралы да, убакыт кандай көрүнөрүн сүрайлы. Ал караңгы кудукта дабышсыз учуп бараткан кар сындуу же, эски үн-сөзсүз, миллиарддаган адамдар катышкан фильм сындуу, жаңы жылдагы шарлар сындуу төмөн кулашат...

Марсианин көзүн жумуп туруп кайра ачты.

Бул жерде бир гана түшүндүрмө болушу ыктымал. Маселенин баары убакытта. Ооба-ооба. Сиз өткөндөн калган жансыз.

— Жок, Сиз өткөндөн калгансыз, — деди Жер адамы ойлонуп туруп.

— Сиз кандай көңүлү ток эмесиз. Сиз ким өткөндөн калган, а ким келечектики экенин далилдей аласызбы? Азыр кайсы жыл?

— Эки мин экинчи.

— Бул мага бир нерсе билдире алабы?

Томас ойлонду да, ийнин куушурду.

— Эч нерсе.

— Мен сизге биздин жыл санак боюнча азыр 4462853-жыл деп айтсам да баягы эле болмок. Сөз — эч нерсе эмес, эч нерседен да кичинерээк. Жылдыздардын жайгашышын аныктоочу саат кайда?»

— Саат жөнүндө болсо, — Додо сөз улады, — бул жерде баарынан ажырап кала элекпиз. Жылдыздардын, сен эстеп жүргөндөй эле, өз жашоо циклы бар. Циклдын башталышында гелийди синтездеш үчүн суутекти көп сарпташат. Ырас, бул суутек менен гелий, жылдыздардын түпкүрүндө бардык электрондук оболочкалардын тактыгы чыккан, иш жүзүндө жалан ядролор жөнүндө гана сөз болуп жатат. Гелийди синтездөөдө энергия бөлүнүп чыгат жана...

— Кечирип кой, Додо, биз азыр бул жөнүндө сүйлөшүп жатпаганыбызды мен түшүнөм, ошентсе да — эмне үчүн гелийди синтездөө убагында энергия бөлүнүп чыгат жана ал кандайча ишке ашат?

— Кандайча дегенин кандай?

— Мисалы, ал учурда бөлүкчөлөр эмне болушат?

Өзүн онтойсуз сезген протон пайда болду да, муну айтты:

— Түртүлүүдөн күчтүүрөөк да күчтөр бар. Туруктуу ядролордо, өзгөчө протондор менен нейтрондордун саны бирдей болгондо, биринен экинчисине айлануу бизди бири-бирибизге шумдуктай күч менен тартат. Ал эми туруктуулук болсо, эң кичине энергияга барабар болот, ошондуктан туруктуу абалга өткөндө, артыкбаш энергия жылуулук түрүндө бөлүнүп чыгат.

— Берген маалыматыңыз үчүн өтө ыраазымын, Протон мырза, бирок жылуулук түрүндө бөлүнүп чыгат дегендин өзү эмнени билгизет?

— Эмнени дегениңиз кандай? Жылуулук артат, башаламан кыймылдар ылдамдайт. Жогорку жылуулукта өтө көп энергия нур чыгарууга сарпталат, кайсы бир жылдыздын чачыраткан фотондор тобунун түзүлүшүн талдоо менен, анын жылуулугу канчалык экенин билүүгө болот. Ар кайсы жылуулуктагы жылдыздар адамдар тарабынан ар кыл түстөгү жылдыздар катары кабыл алынат.

— О, чоң рахмат сизге, Протон мырза.

— Кызмат көрсөткөнүмө ыраазымын, — деди да, Протон көздөн кайым болду.

— Билесиңби, Додо, дайыма атомдук энергия, атомдук энергия эле дей беришет, көрсө, ядролук реакциядан кийин бөлүкчөлөр жөн гана ылдамыраак кыймылдап калышат экен. Мен атом электростанцияларына эмне үчүн суу керек экендигин эми түшүндүм — бул жылытуунун жөн гана башкача жолу, отун менен эмес, ядролордун кыймылы аркылуу жылытуу экен. Алиса бул жерде дал ошол отун менен жылытуу анча түшүнүктүү эмес экендигин эстеди. Анын үстүнө дем алуу деле күйүүнүн бир түрү болсо...

— Кечирип кой, Додо, мен ойлонуп кетипмин. Биз жылдыздардын жашоо цикли жөнүндө сүйлөшүп жаткан болучубуз. Суутекти синтездеп жатып жылуулук артат...

— Ооба, жылуулук артат, ядролор жогорку ылдамдыкта кыймылдап, бири-бири менен байланыша баштайт, башкача айтканда, бири-бирине жакын келишет. Жогорку салыштырма ылдамдык заряддалган ядролордун бири-биринен ыраактап кетишинен сактоого көмөктөшөт жана ядролук тартылуу күчтөрүнүн иштешине мүмкүндүк түзөт — алар эң эле жакын аралыктарда гана аракеттене алат. Синтез реакциясына оор элементтер тартылат, жылуулук андан бетер жогорулайт, жылуулук жогорулаган сайын оор элементтер андан бетер көбүрөөк тартыла берет...

— Додо! Бул бир ырайы суук чексиздикке окшоп баратат.

— Жок, Алиса, ага окшогон деле жок, өзгөрүүлөр жүрүп жатпайбы: суутек сарпталууда, элементтер синтездешүүдө. Иретири жүргөн жылуулук кыймылы жылдыз заттарынын баарын бүткүл ааламга чачып жиберүүгө умтулат, ал эми бөлүкчөлөрдүн өз ара тартылышы аларды бир жерге топтоо аракетинде болот. Мына ошентип, көптөгөн миллион, же болбосо, миллиард жылдарга тартылуу күчү менен жылуулуктун кеңейиши ортосунда тең салмактуулук орнойт, жылдыздар жашап, жарык чача берет.

— Токточу, Додо, мен түшүндүм. Жылдыздарда суутектин запасы ченелүү, демек, тең салмактуулуктун түбөлүк сакталып калышы мүмкүн эмес. Гелийдин синтези токтойт, жылуулук азаят, ошол себептен оор элементтерди синтездөө тыйылат, анан жылдыз муздап калат.

— Ооба, ошондо тартылуу күчү жеңип чыгат. Жылдыздын заттары элестетүүгө мүмкүн болбогондой тыгыздыкка кысылып отуруп жетет...

— Адаттагыдан башка тыгыздык жана төөнөгүчтүн башы жөнүндө мен бирдеме уккандай болгом...

— ... мына ошондо жарылуу болот, Жапжаңы жылдыз пайда болот.

— Жарылуу, аябагандай чоң жарылуу жөнүндө да бир нерсе укканым бар. Бирок, айтчы, Додо, булардын баарынын убакытты аныктоого кандай тиешеси бар?

Эки добулбастын ортосунда отурган, жайдары, шайыр жүздүү арыкчырай адам пайда боло калды. Ал добулбастарды сергектик менен, ыкчам, оңду-солду ургулап жатты. Эки колу менен бирдей сабалады, бирок оң жана сол колун шилтөөлөрүнүн жыштыгы жетинин онго болгон катышындай эле. Тынымсыз токмоктоп жаткан калыбында башын көтөрүп, жылмайды да, мындай деди:

— Балатыдан таяк жасаса болот, бирок таяктан балаты жасай албайсың.

Анан өзү жок болуп кетти, ал эми добулбастар жайында калды да, бир саамга ошол эле ыргакты уруп жатты.

— Додо! Ал муну менен эмнени айткысы келген деги?

— Биздин дүйнө түзүлүштө анын мүнөзүн балатыдайдан таяктайга чейин кубултуп турган бир нерсе бар. Толгонуп коюлган серпилгич бошойт, жылуулук менен басымдын атайын жасалган ар түрдүүлүгү өзү менен өзү теңдешип калат. Адам картаят, жашарбайт, үйлөр эскирет жана бузулат.

Жылдыздарда өтүп жаткан процесстерде суутек өзүнөн өзү соолуйт, жыйналбайт. Эгерде сен тасмага жылдыз турмушунун толук циклин түшүрүп алып, анан ал фильмди артынан алдын көздөй көрсөтө баштасаң, сенин бетиңи заматта ачып ташташмак.

— А эң алгачкы суутек кайдан пайда болду?

— Акыл-эсинди абайла, Алиса, — деди жагымсыз жана орою суук добуш ороңдоп, — айтышпады беле сага, ким билимин канчалык арттырса, ошончолук кайгы арттырат деп. Аңдап билүү дарагы бар, өмүр жарагы бар, булар бири-бирине окшобогон дарактар.

Бекиткен оокаттын даамы сонун. Ньютондун элестетүүсүнө бүлүк салган жана анын фантазиясын козуткан алма кайсы дарактан түштү экен? Аңдап билүү кумары — бул ачкалыкпы, же сүйүүбү? Аалам кеңийт, эн алыскы, эң тыгыз жана эң ысык мезгилдерде келип түшкөн нурлар акырындап сууйт, ал эми аңдап билүү кумары эч таркабайт.

— А убакытчы?

— Эмне, убакыт?

— Убакыт качандыр бир кезде кыскарабы?

— Жок, Алиса, убакыт кыскарбайт.

— А эмне үчүн? Эгерде убакыт чоң жаралуу болгондо мейкиндик менен кошо жаралса эми, аалам дагы кайрадан төөнөгүчтүн башына биригип кетчү болсо, ал түгөнүп калышы да мүмкүн.

Саламаттык сактоо министрлиги эскертет — нерв клеткалары кайра калыбына келбейт, — уяты жок, бетпак үн дагы кам көргөн болду.

Эски көлчүктөгү суунун күзгүсү акырын жылтылдап турду. Мезгил-мезгили менен баканын секирип түшкөнүнөн күзгү көз ирмемге быркырап кетип жатты, сууда шакекчелер пайда болуп жатты, анан кайрадан дагы баары тынчып калып турду.

Эгер Египет пирамидалары чыккан күндүн канча жолку күбөсү болгондугун эсептеп көрсө, абдан эле күлкүлүү сан келип чыгат — бир жарым миллионго жакын ирет күбө болушуптур.

Августинден убакыт деген эмне деп сураганда, ал мындайча жооп берген:

— Менден мезгил жөнүндө сурабаган кезде анын эмне экенин билем.

Геркулес уйкуда жатып, бүтүн акырын кыймылдата берди. Ал али сергек жана сезгич эле, блондинкаларга астейдил кызыгып турду, ал быйыл он төрт жашка толот — ит үчүн бул эмне дегенди билдирет? Ал эми көпөлөктөр эч качан укташпайт экен (же муну Алиса өзү эле оюнан чыгарып алганбы?).

— Додо, менин будильниктин чыңыраына бир минута калганда ойгонуп жатканым кандай болуп кетти? Мен уйкуда болуп, ал учурда убакыт жөнүндө эч нерсе билбейм да.

— Мен эмнемин, Алиса, уйку деген эмне?

Нью-Йорктун бир жеринде түндөсү тарсылдабас үчүн жер үстүнө салынган темир жолду бузуп салышты. Бир топ убакыт өткөндөн кийин бул райондун полиция участкагуна көптөгөн тургундар түн ичинде телефон чала башташты. Адамдар

кандайдыр бир кооптуу жана жаман иш болуп жатат дешти, бирок эмне экендигин эч ким ачык айта алган эмес.

Телефон чалуу убакыт жагынан бир калыпта жүргөн эмес, алар белгилүү бир мезгилге топтоштурулган болучу. Полицейлердин бирөө түнкү телефон чалуулардын жыш болгон учурларын мурдагы темир жолдун иштөө тартиби менен салыштырып көрсө, ага толук дал келип жүрбөйбү. Ошентип, ал мындай экен, мурдагы поезддин тарактаган үнү жаңырчу учур келгенде жымдырт болуп калгандыгынан жана мурдагы тарактаган үндүн жоктугунан улам адамдар өздөрүн жаман сезип ойгонуп кетип жатышыптыр.

— Солдат уйкуда, кызмат болсо өтөлүүдө, — жыйынтыктады ички үн.

— Оо, Додо, мен сага унутуп айтпай калыптырмын. Мен бир коркунучтуу түш көрдүм, жок, адегенде ал коркунучтуу деле эмес болучу, ал эмес күлкүлүү эле, бирок аягында корктум, көңүлүм кирдеди. Анда толкундар компьютерлерди, кумду, чөптү, жаныбарларды жана адамдарды каптап кетти, мунун жөн гана кадимки дүйнөлүк сел эмес, кандайдыр бир тири укмуш метафора экени белгилүү болучу. Ал эми эң аягында жападан-жалгыз чоң толкун пайда болуп, океандын бети менен тоголонгон боюнча жөнөп кетти.

— Ооба, Алиса, мында символикалык бирдеме бар. Түш жоруунун ар кыл ыкмалары бар, сенин түшүңдү психоанализдин бир таасирдүү мектеби кандай жоруунун мен жакшы элестете алам, бирок мен түшүнү өзүмдүн жекече усулум менен жоруйм. Мага тээ алыстан баштоого туура келет.

— Адаттагыдай эле, — деди Алиса, анан жылмайып койду.

— Ооба, адаттагыдай эле.

Аябагандай акылдуу жана интеллектуалдуу жүзү бар, мурутчан, жыйырманчы кылым адабиятынын классиги пайда боло калды.

«Өткөн убак — бул түбү кайда экени белгисиз кудук. Аны түбү жок деп айтсак туура болор?»

Ушундай эле десек дурус болор, эгерде сөз багыты жалан эле адамзаттын өткөнү жөнүндө, биздин өзүбүздүн табигый сүйүнүчүбүз менен өмүрдөгү табияттан сырткаркы кайгыларыбыз камтылган табышмактуу болумуш жөнүндө, сыры биздин сөздөрүбүздүн жана суроолорубуздун альфасы жана омегасы болгон, сөзүбүздү ушундай кызуу кандуу, чалды-куйду, суроолорубузду чап жабышчудай кылган болумуш жөнүндө болгондон кийин ушундай дегенибиз андан бетер эп келип турат. Өткөндү канчалык терен чукусан, канчалык алысыраак сүңгүп кирсең, канчалык түпкүрүнө чейин терең үнүп жетсең, адам тукумунун алгачкы негизи, анын тарыхы, анын цивилизациясы ошончолук кол жеткис экенин «убакыттын канчалык баш айлантар тереңине чөксөк да алар уламдан-улам биздин көз алдыбыздан түпсүз туңгуюкту көздөй алыстай берерине терең ишенесиң. Ооба, дал ошол уламдан улам, изилдөөгө моюн сунбаган нерселер биздин изилдөөчүлүк жаатындагы алсыздыгыбызды шылдыңдагансып, бизди калп чектерди жана мараларды көздөй азгырып турат, ага жетериң менен эле ары жагынан өткөндүн жаңы алыстыктары ачылып калат. Мына ушинтип, кээде деңиз жээгинде бара жатып токтоно албай каласың, себеби сен бет алган ар бир кум жаныктын артында, сени жаны, андан алыскы урчуктар өзүнө тартып турат».

— Байыркы Чыгыштын тарыхы, — деп улантты Додо, — ушундай урчуктардын бири. Ал адамзат тарыхынын алгачкы бапы болуп эсептелет, анткени эң биринчи жазуу эстеликтери Шумер шаары Уруктун урандыларынын ичинен табылган. Адамзаттын

жазма тарыхы Шумерде башталган — биз андан мурдараак табылган башка эстеликтерге ээ эмеспиз.

—Бул кандайдыр акыйкатчылык эмес, Додо. Дагы башка, андан да байыркыраак жазма жашаган болсо, эмне болмок эле?

—Тарыхта акыйкаттык азыраак болот. Мисалы, мындай болуп калат, кандайдыр бир кум жантык дапдаана көрүнүп турат, а экинчисин көрүүгө болбойт, анткени аны сел алып кеткен.

ОН менен КР металлдан чыккан таза дабыш менен шыңгырап келип конуп калышты, мунун өзү жолго чыгуучу мезгил келди дегенди билдирет. КР жылт-жулт, жарк-журк этип калды — чамасы, жазып туруучу аппаратын текшерди окшойт.

—Сиз байыркы Шумер жөнүндө эмне айттыңыз, урматтуу карыя?

Он эки жаш чамасындагы бала атасынын астында өзүнүн тоголок капкара башын жерге салып турду.

—Сен өзүңдү кишиче алып жүрбөйсүң, — деди атасы. — Өмүрүмдө бир да жолу мен сени тростникке жумшаган жокмун, эч качан сени өз талаамды айдоо үчүн жибербедим. Башка балдар иштеп, ата-энесине жардам берип жатышат. Албетте, мен өзүм сени иште деп зордогон жокмун, бирок мен сени жакшы окуучу болсун деп эңсегем. Эмне үчүн сен өзүңдүн теңтуштарыңа тең болууга умтулбайсың, эмне үчүн алардан озууну каалабайсың? Сен эмне үчүн жазуунун оор жана асыл өнөрүн өздөштүрүүгө далалат кылбайсың? Эмне үчүн бекерпоз болуп басып жүрөсүң?

—Мен бекерпоз болуп жүргөнүм жок, — деп бала башын көтөрбөй туруп жооп берди.

— Анда эмне үчүн мектепке барган жоксуң, эмне үчүн бактарда басып жүрөсүң, күндүзү болсо аянтта турасың? Бар мектепке, Мектеп Атасынын астында туруп сабагыңды айтып бер. Улуу Ага сага жаңы таблица берсин. Сабак бүтүп, насаатчыга көрсөткөндөн кийин, тез үйгө жөнө, көчөдө шалпаңдап жүрбө. Мен айтканды түшүндүңбү, же сенин башын ушуга да жетпейби?

— Мен түшүндүм жана баарын кайра айтып бере алам.

— Анда кайталачы.

— Азыр кайталайм.

— Башта эми, сүйлө!

— Мен мектепке кечигип барам, ал үчүн чыбыкчан мени таяк менен урат. Анан ал мурдагы таблицаны жазып албагандыгым үчүн дагы бир жолу урат. Анан мектеп Атасы мага жаңы таблица берет, мен аны көчүрүп жазам, ал эми Улуу Ага болсо, мени ката жазбасын деп көзөмөлдөп турат. Анан ал менин таблицам эч нерсеге жарабастыгын айтат, чыбыкчан мени дагы бир жолу урат. Ата, келиңизчи Мектеп Атасын үйгө чакырып, кандайдыр бир белек береличи, ансыз мындан ары мен мындай жашай албайм.

Атасы баласына басып келди да, бир саамга кыймылсыз туруп калды. Анан эңкейип башынан сылады. Көрүнүш тумандай түштү да, жок болуп кетти.

— Ооба, балдар, баары өтөт жана эч нерсе өзгөрбөйт. Эл келет, эл өтөт, а мектеп кылымдардан бери жашап келет.

— Эч качан андай эмес, биздин мектепте баланы уруу жок, — деди Алиса.

— Ошону менен куттуктайм сени.

— Ар бир жаңыдан угулган билдирүү, — деди кубик, — окуучулардын жөндөмүн кийинки билдирүүнү кабыл алууга ырастайт.

— Ал эмне, таяк жөнүндөбү?

—Билдирүү деп булактан алынып, кокустан чыккан ызы-чуунун фонунда приемникке түшкөн, бир тартипке келтирилген кабарларды айтабыз. Ызы-чуу да өз кезегинде булактан чыгышы мүмкүн, бирок ал булак угузууга жеткирүүгө ниеттенбеген билдирүү болуп эсептелет.

Алиса үчүн бул татаалыраак болучу, ошондуктан ал суроо салды:

— Шумерлердин кандай китептери болгон?

— Шумер китептери, — Додо дапдаяр туруп жооп бере баштады, — бул ылай табличкалар, аларга шынаа жазуусунун белгилери түшүрүлгөн. Кургай элек ылайга шиш таякча менен жазышкан, анан табличканы отко какташкан же күнгө кургатышкан. Мындай табличкалар дээрлик көп сакталып калган. Археологдор биринчи класстын эптемей жазуусунан баштап, бүтүрүүчүлөрдүн иштерине чейин камтыган ылай дептерлерди таба алышты.

— Маалыматты сактоо үчүн энергия керек, — үйрөтө сүйлөдү кубик, — жылдыздын нурунун энергиясы же мурдагы өсүмдүктөрдүн сабагында топтолгон энергия керек.

— Балким, таблица — бул бир бети ганадыр, а китеп ал өзүнчө бир араба отко какталган ылай. Мындай китепти алып жүрө албайсың, башкача айтканда, дайыма өзүң менен бирге болбойт.

— Чынында ошондой. Байыркы Индияда китептер жеңилирээк болгон, пальманын жалбырактарынан жасалган. Байыркы Египетте, анан байыркы Грецияда, Римде китепти папируска жазышкан, алар ушунчалык чоң түйүнчөктөр болгон, айрым китептерди көтөрүүнүн өзү да оңой эмес болгон. Александрий китепканасында ушундай китептин жарым миллионго жакыны сакталган, ошол мезгил үчүн бул аябай эле көп болучу. Аны бекеринен дүйнөнүн сегизинчи керемети дешкен эмес.

— Кечирип кой, Додо, а эмне үчүн сегизинчи керемети, калган жети керемети кайсылар болгон?

— Адегенде китепкана тууралуу эки ооз сөз. Птолемей Биринчи деген падыша Мусейонду, музалардын храмын түзгөн, ал жерде окумуштуулар жана акындар мамлекет эсебинен жашап, чыгармачылык менен эркин алек боло алышкан. Мусейон ошол кездеги дүйнөнүн илимий турмушунун борбору болуп калган — ал жерде окумуштуулар жыйналыш өткөрүү үчүн гана чоң зал, ботаникалык бак, зоопарк, хирургиялык лаборатория жана астрономиялык абсерваториялар болгон. Баса, жаш кезинде ал жерден Архимед окуган. Мына ошол музейдин алдында ушул керемет китепкана да болгон.

— Ал эми ааламдын жети керемети жөнүндөгү кабарлар жаңы доорго чейинки үчүнчү кылымдагы антик авторлордун китептеринде пайда боло баштаган. Ар кайсы авторлордун тизмелери дайыма эле бири-бирине дал келе бербейт, бирок байыркы авторлор Египет пирамидасын, Вавилондун асма багын, Эфестеги Артемида храмын, Зевс Олимпийскийдин статуясын, Галикарнастагы мавзолейди, Родос аралындагы Колоссту жана Александрий маягын киргизишкен.

— Додо, биз ушул жети кереметтин баарын көрө алат белек?

— Бардык кереметтердин ичинен ушул күнгө чейин жалгыз гана Египет пирамидалары сакталып келди. Адамдар шедеврлерди жаратышат жана аны адамдар талкалашат. Жаны доорго чейинки жетинчи кылымда...

Бийик согуш арабасында соот жана туулга кийген Ассирия падышасы Санхериб турду, Ассирия аскерлеринин найзалары жана жаасынын октору булут болуп коргонууда турган вавилондуктарга багытталды. Жарадарлардын моюнун канжар

менен кесишти. Согуш талаасында бош арабалар каңгып жүрүштү. Салгылашуу караңгы түшкөндөн кийин эки сааттан соң тыныкты.

Шаар жапырып кирген чабуул менен алынды. Крепосттун мунаралары бар атактуу Вавилон дубалдары казылып, талкаланып ташталды, храмдар, ак сарайлар, үйлөр жана кепелер бузулду. Шаарды ырааттуу түрдө, кварталдан кварталга өтүп бузушту жана өрттөштү, Вавилондун атактуу кенен жана түз көчөлөрү үйүлгөн акыр-чикирге айланды.

Шаарды талкалап жана өрттөп бүткөндө Санхериб суу сактагычты бузууга буйрук берди. Бардык тосмолор ачылды, Тигр менен Евфраттын суусу өрт жетпеген нерселердин баарын агызды да кетти. Вавилон падышалыгынын борборунун ордунда көрксүз түздүк жайылып жатып калды.

— Буга дит багуу өкүнүчтүү, Додо! Демек, биз атактуу асма бакты көрө албайт экенбиз, ал байыркы убакта эле куурап жок болгонбу?

— Жок, Алиса, ал али курула элек. Биз азыр минус алтынчы кылымга көчөбүз да, аларды көрө алабыз.

Ак жана кызгылт таш плиталар менен капталган кенен жол көгүлтүр таштардын фонунда сары жалдуу арстандардын салтанаттуу жүрүшүн чагылдырган сүрөт менен кооздолгон дубалдардын ортосунан өтөт.

Саякатчы же кудайга табынуу үчүн келген адам кудай аял Иштардын килейген сокмо жез каалгалуу кош кабат дарбазасынан өтүп барып, шаар жана соода кварталдарына туш келет. Жол андан ары мунарага — таң каларлык соңун, алейне көрүнүп турган укмуштай эмеге алып барат.

Анын ар бир баскычы өзүнчө түс менен боёлгон: кара, кызыл, ак ... Акыркы, жетинчи баскыч бирюза ташы менен төшөлүп, үстүнөн лазурь сыры менен капталган, алтын мүйүз менен жасалгаланган. Башына бардык ярустарды тегеренип отуруп чыгат, бийиктиктин так ортосуна жеткенде отургучтар коюлган атайын аянтчада тыныгып алууга болот. Бирок бул, албетте, баягы мунара эмес.

Ар кыл туристтик топторду жана зыяратчыларды, египеттик, финикиялык, мидиялык, анан да өзүнүн эле жергиликтүү адамдарын жөн салды өткөрбөгөн асма бактуу мунара ак сарай дубалдарынын аркы тарабында турат.

Навуходоносордун аялы — Мидия падышасынын кызы ысык жана токойсуз Вавилонияда жүрүп өзүнүн туулган жериндеги токойлордун санына куса болот. Керемет — асма бак мына ошол аял үчүн жасалган. Төрт ярустуу мунаранын астынкы катарына суу өтпөс үчүн таштан жасалып, камыш жана асфальт катмарлары менен жабылган, арасына кыш коюлган, гипс, анан коргошун пластинкалар менен бекитилген тектирчелери болгон. Ошонун бардыгына семиз топурак төшөлүп, мына ошондо ар кыл дарактар жана эң соңун гүлдөр өскөн.

Ал кезде өсүмдүктүн тула бою суудан жана көмүр кычкыл газынан турары али белгисиз эле, бирок суунун өсүмдүктүн өсүшү үчүн аябай зарыл экендиги жакшы маалым болучу. Ошондуктан лакыйган чоң суу көтөргүч дөңгөлөк күнү бою териден тигилген идиштер менен Евфраттан сууну сузуп алып турчу.

Минус бешинчи кылымда Вавилонду сүрөттөп жазган Геродот суктанганынан сөз таба алган эмес... Тагыраагы, тапкан, тапканда да кандай тапкан. Александр Македонский Вавилонго ушунчалык суктангандыктан, бул шаарды өзүнүн бүткүл дүйнөлүк империясынын борбору кылам деп чечкен, бирок антүүгө үлгүргөн эмес. Өлүп бара жаткан Александрдын жаны дал ошол жерде, атактуу асма бакта сеп алган. Так жаны чыгар алдында гана ал өзүн бийлик бөлмөсүнө алып киргиле деп буйруган.

— Анан эмне, Додо, бул шаар да талкаланганбы?

— Жок, ал жөн гана жаңы соода жолдорунан ыраак калып, бошогон, кароосуз калган, суу чала бышырылган ылайды эзип, жаа көпүрөлөрү жана айбандарында асма бак көгөргөн мунаранын түркүктөрү урап түшкөн. Бардыгы жер менен жексен болгон. Балатыдан таяк жасоого болот, ал эми таяктан балаты жасай албайсың. Өз алдынча койсоң баш аламандык гана болот, тартипти болсо кармаш керек.

— Жердеги турмуш кантип пайда болгон, Додо? Турмуш — бул тартип, жогорку деңгээлдеги уюшкандык, а сен болсо, ал өзүнөн өзү пайда болгон дедиң.

— Сен туура айтасың, Алиса, мен кызып кетиптирмин. Илим заттардын мындай жогорку уюшкандыктагы жана жогорку туруктуулуктагы абалы кантип пайда болгондугу тууралуу эч нерсе билбейт, бирок ал муну өзүнөн өзү келип чыккандыгына ишенет. Убакытта жарыша кеткен эки агым болот: баш аламандыктын өрчүшү жана уюшкандык деңгээлинин өсүшү. Баш аламандыктын толкуну дайыма цивилизация жетишкендиктерин каптап кетүү коркунучун туудурат, бирок жетиштүү аракеттерден улам чалчык басып калган жерлерде кыялыңды жаңыча козуткан жаңы шаарлар курулат.

— Демек, маданиятты талкалап жоготуп салууга мүмкүн эмеспи?

— Император Цинь Ши Хуан конфуцийчилерди жерге тирүүлөй көмдүргөн, бирок бизге азыр Конфуцийдин философиясы жакшы тааныш; император Юстиниян жаңы доордун 629-жылы философия мектептерин жаап, а философтордун өздөрүн ар кайсы өлкөлөргө кууп жиберген, ошентсе да азыр бизге антика философиясы белгисиз эмес. Ырас, байыркы грек философторунун көпчүлүк эмгектерин изилдөөлөр жана кайта жазылгандары аркылуу билебиз, бирок ал салт кантсе да бизге келип жетти, бул алыскы тумшуктарды, бүдөмүк болсо да, карап көрө алабыз.

Дүйнө кен болгон соң, анда ар кыл өлкөлөр жана китептер көп болгон соң, айрым бир адамдын же айрым бир китептин сакталып калышы ыктымал да, Пасхий аралы болсо, кичинекей, океанга чөгүп жоголуп кеткен. Ал жерде кайталангыс маданият болгон, бирок окумуштуулардын алты мууну эмгиче кохау ронго-ронгону — ал жерден табылган жазуусу бар таблицаларды чечмелей албай келишет, анткени аларды окуганды билген бир да адам калбаган. Өткөн он тогузунчу кылымдын ортосунда, Алиса! — аралга каракчылар чабуул коюшуп, бардык эркектерин туткундап жана кул кылып сатып жиберешкен. Ырас, дүйнөлүк коомдук пикир деген түзүлүп калган эле, ошонун күчү менен тирүү калган жүзгө жакын киши бошотулган. Жолдо бара жатканда алардын арасында чечек оорусу пайда болуп, жүзүнөн он беши гана тирүү калган. Алар келип ооруну өз аралына жүгузүшкөн. «Сүйлөөчү тактайчаларды» окуй билген адамдардын баары апат болгон, Анан кохау ронго-ронголордун дээрлик баары өлгөн — аларды өз маданиятын тили бурууларга каршы күрөшүү жолу менен сиңдирип жүргөн христиан миссионерлери өрттөшкөн.

— А калган кереметтерге эмне болду?

— Артемида храмын Герострат деген бир эме өз ысымын түбөлүккө калтыруу үчүн өрттөп жиберген; Олимпиа храмдары жер титирөөдөн талкаланган; Галикарнастагы мавзолейди крест алып жүрүүчүлөр барчалап салышкан; Колос Родоскойдун болсо, жер титирөөдөн буту сынып кеткен, сыныктары миң жылга жакын жатып, анан металл сыныктары катарында сатылган; Александрий Маягы он төртүнчү кылымга чейин турду, ал мезгилде аябай бузулуп калган эле, анан пайдубалынын калдыктары орто кылымдагы чепке кошо урулуп кеткен.

Ооба, согуш мезгили жана тынчтык мезгили, сүйүү кези жана жек көрөр кез, ал гана эмес, бир эле учурда сүйүү жана жек көрүү. Кантип эле мурда жасалгандын баары дайыма кайрадан жасала берсин? Алисага үйрөнө турган мезгил, Додого үйрөтө турган мезгил, а кимдир бирөө үчүн таш чачар мезгилби?

— Додо! Эмне үчүн биз эч качан келечекте болуп көргөн жокпуз?

— Мен келечекти алдын ала айтуну билбейм, Алиса. Өткөн кез — бул тереңдиги айтылбаган кудук, ал эми келечек — бул төмөндөн өйдө көздөй казылган аңгек. Бардык мезгилдерде, бардык маданияттарда адамзат алдына бир гана суроо коюлуп келет: обочолонууну кантип жоюу керек, биримдикке кантип жетишүүгө болот, өзүңдүн жеке өмүрүңдүн чектеринен кантип чыгып, биримдикке жетишүүгө болот?

Үчүнчү планета көгүш түс берип турат, анда атмосфера, суу, өмүр, тарых, маданият бар. Кантип сактоо жана кантип өрчүтүү керек? Айда да кайсы бир чакта атмосфера болгон, Марста болсо, мүмкүн жашоо болгондур — ким билет? Анаксагордон анын эмне үчүн коомдук иштер менен таптакыр алек болбогондугу, кантип эле өзүнүн мекени жөнүндө ойлобогондугу жөнүндө сураганда, ал минтип жооп бериптир: «Мен өзүмдүн мекеним жөнүндө тынымсыз ойго батып жүрөм». Анан жылдыздар тарапты көрсөтүптүр. *Ars longa, vita brevis*. Мезгил өз ишин жасайт. А сенчи, адам?

КОРУТУНДУ: СЫР ЧЕЧЕ БИЛГЕН АДАМ

Алиса менен Додо көк майсанда чалкалап жатышкан эле. Мугалим эски көк шалбарын кийип алып, көздөрүн жүлжүйтүп, кыймылсыз отурду.

Кубиктин антенналары болсо керектүү маалыматты табуу үчүн эфир толкунун терип жаткансып тынымсыз кыймылдап турган. Кичинекей жылаңайлак япон кыз буттарын учкаштырып алып китеп окуп жаткан эле.

Платондун сүйгөн мугалими, жалтырак баш, быйпык мурун киши колунда вино куйган идиши менен сулап жатат.

Геркулес болсо, сфинкс сыяктуу алдынкы эки бутун алга сунуп жиберип, кыркылган пудель шапкечен башын бирде ары, бирде бери кылчактатып коюп жатат. Сфинкстин кандай табышмактуу жактары бар эле?

Кечки абага сиңген музыка анда-мында кулакка илээшип жатты. Ааламдын бардык мейкиндигин жана атом тереңдиктерин толтуруп турган вакуум деңиздей агылып термелип турду. Байыртан калган нурлардын фотондору атмосфера газдарынын аралашмаларын өтмө катар тепчип өтүп, чеги болгону менен, жетип токточу бүткөн жери болбогон томпогой жер үстүнө жаай берди.

Эң жөнөкөй суроолор эске келсе, эң акыркы болуп келет. Бөлүкчө — кандайдыр бир бүтүндүктүн кичинекей бир бөлүгү эмеспи? Анан кантип бипбирдей болгон бөлүкчөлөрдүн биригишинен саргайган ысык Күн, муздак суу, клеткалар, айбандар, адам жана компьютерлер жаралат?

Аныктык, акыйкаттык, турмуш чындыгы деп эмнелерди айтабыз деги?

Көк асманда жылдыздар жымыңдап, жылт-жулт этип турду. Чөл каракчылар бедуиндер адам эгерде Мицар менен Алькор (Ат жана Чабандес — чөмүч сындуу Жети Аркар жылдызынын сабындагы кошмок жылдыз) жылдыздарын ажыратып, айрым-айрым көрө алса анын көзү туура көрөт деп эсептешкенин Алиса билчү. Алиса ошол кошмок жылдыздарды болгонун болгондой, бедуиндерден эч кем эмес көрөм деп ойлочу. Чынында да Мицарды жөнөкөй, куралданбаган көз менен эмес, күчтүү

телескоп аркылуу жакшылап караса, ал бүтүндөй жылдыздар системасына айланып калгансып көрүнөрүн билчү эмес.

Жылдыздар өз массасынан өздөрү кубаттанып отуруп, бардык суутек запастарын түгөтүп алышат. Ал эми Ай болсо, түнкү жаркыткыч Гелиос жарыгын чагылдырып гана тим болбостон, өзү да анча-мынча нур чачат, анткени таптакыр нуру жок болуп калууга мүмкүн эмес.

Эмне үчүн музыка биздин сезимдерибизге таасир этет? Ал дайыма эмненин эсебин алып турат, жандынбы? Түбөлүктүүлүктүн башталышынын ортосуна чейин канча миллиард жыл өттү — бул оңтойсуз суроону бергеним үчүн кечир, Георг Кантор.

Каббалада таң каларлык бир сюжет бар (бул Иуда дининдеги ушундай бир мистикалык агым): Кудай дүйнөнү кысуу жана кеңейтүү жолу менен жаратат. Түбөлүктүү кудай чекиттей болгон «юд» тамгасына дүйнөгө нур чачат. Анан ошол кудайдын нуру, башкача айтканда, кудайдын өзү, болмуштун төмөнкү формалары — «тварь» — макулуктар дүйнөсүнө айланат. Орусча тварный — «творить», түпкүлүгүндө, анын кудай эмес экенин гана айткан болот. Ал жөн гана жаратылган нерсе, жараткан нерсе эмес.

Ушинтип, жылдыздарды карап жатканда көөдөнүңө билим муюп, акылың байып, ал эми ички тажрыйбаң өзүн өзү жетилтип жатканын сезесиң. Бирок ошол эле учурда убакыт токтоп калгандай туюлат.

Эркин изилдөө руху гипотезаларды сунуш кылат, эгер фактыларга карама-каршы келсе, эркин ойлоо алардан баш тартат. Айрым адамдар Кудай бар дегенге, кээ бирлери Кудай жок дегенге ишенет. Кылдат жана өзгөчө түзүлүшкө эгедер болгон макромолекулалардын татаал уюштурулган комплекси ишенүү, сүйүү, тамактануу, тукум улоо, ачылыш жасоо, жылдыздарды жана өздөрүнүн аяк алдын кароого жөндөмдүү болушат. Эгерде дегеле бул түшүнүк чектүү Ааламда кандайдыр бир так мааниге ээ болсо, анда Ай Жерди көздөй тынымсыз түшүп келе жатып, аны менен кошо Күндү тегеренет жана бүткүл Галактика менен жана Жерде жашаган ой жүгүртүүчү галактотрофтор менен бирге кайдадыр алдыга кетип барат.

Сууда мезгилдин ийри-муйрусун түзөтүү үчүн жаралган капкара кийимчен канзааданын сөлөкөтү чачылат. Ажал колдорун алга сунган бойдон күзгүгө узунунан чөгүп барат. Бөлүкчөлөр кайдадыр кетип жоголуп, кайдандыр кайра пайда болуп жатышат.

Биз эмне үчүн күзгүдөн жөнжай гана чагылган фотондорду эмес, өзүбүздү көрөбүз? Адегенде аябагандай таңдануу, андан соң, окуянын өткөн жерин көздөй сызып жөнөө керек. Окумуштуулар өздөрүнүн дүйнөнүн түзүлүшү жөнүндөгү ойлорун кайдан алышат? Кээде чектен аша кызыгып кетүү эң негизгини көрө билүүгө тоскоол болуп калат. Адамдар көбүнчө өздөрүнүн эски ишенимдери менен тушалган, мунун өзү эркин изилдөө духун басаңдатат, бирок деңиздерде сүзүп жүрүү — зарылдыктын гана иши. Бул тууралуу «эмне үчүн?» деген суроону түркөй киши гана берет — жөн гана маданиятты сактоо жана өнүктүрүүдө шумдуктуу окуялардын мааниси өзгөчө.

Узак убакыттанбы же тезби — кантип өлчөөгө болот? Тамыр чачкан жалбырак бир жарым жылдан кийин бүчүр байлады дейли. Турмуш сүйүүдөн жаралат. «Сени миң-миң көздөр менен тиктеш үчүн жылдыздуу асман болуп калгым келет».

Өз эркинче коюлуп, башкарылбаган акыл-эс бүдөмүк жоопкерчиликсиз бойдон калат. Мен Жердеги өмүрдүн жарымына келгенде, түнт токойдо туура жолду караңгылыктын кучагында калып жоготуп, адашып кеттим... Мейли, жоготтум дейли,

эмне экен — ошон үчүн муунуп калуу керекпи? Кокустуктун келип калышына дайыма даяр туруу керек.

*Мезгил мынча өңдүү-дөңдүү текши эмес,
Мен соңунан акмалоону жактырам.
Алдамчыдай сезилсе да бир элес,
Учкулдугу күнөөсү эмес, бактынан.*

Клепсидра — үстү бүдүрөкөй жашыл бака гана эмес, Клеопатранын сиңдиси да эмес, ал — суудагы саат, аларда мезгил агат. Соломондун шакегинде «Баары өтөт» деген жазуу болгон. Биз суу толтурулган баштык эмес, алда канча татаал уюштурулган жан болсок да, сөздүн анык маанисинде биз агып турабыз. Ал эми илим жана искусство биздин зымырап өткөн өмүрдөн алган тажрыйбаларыбызды абдан кооздойт.

Обочолонууну кантип жеңебиз, биримдикке кантип жетебиз, өзүңдүн жекече турмушүңдун чектеринен кантип аттап өтүүгө болот? Өз чектелүүңдү моюнга алуу биздин мүмкүнчүлүктөрүбүздү шумдуктай кеңитет. Бир жарым кылым мурда жашап өткөн болсо да, адамдын сөзүнөн улам рухуңдан чыккан добушка моюн сунуу керек.

Түбөлүктүүлүк — баланын кандык курагы. Залкайган аалам кичинекей түбөлүктүүлүктүн бешигинде мемиреп уктап жатат. Жол канткен менен артка эмес, алга алып барат, ошондуктан дайыма артыңа кара, бирок эч качан артыңа кайтпа. Окумуштуулар аткарууга мүмкүн болбогон окуяларды жүзөгө ашыруунун да мүмкүндүгү бар дешет, анткени буларды ишке ашырууга мүмкүн эмес экендигин билбеген психологиялык өнүгүшүндө мандеми бар дабдырлар дайыма табылат.

Бир адам экинчи адамды колун тийгизбей туруп, кантип түшүнбөстүктүн тереңине түртө алат? Өзүн өзү өзгөртө билген адам үчүн дайыма келечек бар. Ааламдын эң эле таанышып бүтпөс жагы анын аңдап билүүгө мүмкүн болгон жагы. Грекче «Стохастикос» «чече билүүчү» дегенди билдирет.

Жашоо дайыма олуттуу, бирок дайыма эле олуттуу жашоо мүмкүн эмес. Байыркы Шумерде бир мугалим шынаа түспөл тамгалар менен ылай тактайчага мындай деп жазыптыр: «Акыр заман келди. Балдар ата-энесине баш бербей калды, анан да ар бири эле китеп жазууну көксөйт».

АТАЙЫН АЙТАР КЕП

Бул китепти жазууда түздөн-түз же кыйыр түрдө пайдаланган бардык китептердин авторлорунун алдында мен өзүмдү карыздармын деп эсептейм. Популярдуу китептерде асыресе булактарга шилтеме берилбейт — бул китепте да берилген жок, анан да бул китепти жазуу ыкмасынын өзү ар бир тырмакчасыз алынган цитаталарды атап отурууга мүмкүндүк берген жок. Эгерде окурмандар бул китеп менен таанышкан соң, анда коюлган суроолорго жооп издегенди каалашса жана жооп издешсе, алар сөзсүз түрдө мен бул жерде терең ыраазычылык билдирүүгө ниеттенип жаткан авторлорго жана китептерге кайрылышат.

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ: СУРОЛОР КАҢДАЙ БОЛУШАТ?	4
1-БАП ДҮЙНӨ ЭМНЕДЕН ТУРАТ?	7
2-БАП ЭМНЕ ҮЧҮН АСМАН КӨГҮШ	18
3-БАП ЭМНЕ ҮЧҮН БУЛУТТАР ЖЕРГЕ ТҮШҮП КЕТИШПЕЙТ?	29
4-БАП АДАМДЫН ЧЕГИ БАРБЫ?	40
5-БАП ЖАШОО ДЕГЕН ЭМНЕ?	50
6-БАП ЭМНЕ ҮЧҮН КУРСАК АЧАТ?	62
7-БАП АКЫЙКАТТЫКТЫ АДАШУУДАН КАНТИП АЖЫРАТУУГА БОЛОТ	74
8-БАП СҮЙҮҮ ДЕГЕН ЭМНЕ?	84
9-БАП МАШИНА ОЙ ЖҮГҮРТӨ АЛАБЫ?	95
10-БАП УБАКЫТ КАЙДА АГАТ?	106
КОРУТУНДУ: СЫР ЧЕЧЕ БИЛГЕН АДАМ	116
АТАЙЫН АЙТАР КЕП	118

Окуу курал

Гусинский Э. Н.

АЛИСА СУРОЛОР ДҮЙНӨСҮНДӨ

Которгон **Сулайман Кайыпов**

Редактору *А. Мырзаев*

Сүрөтчүсү *А. Карпов*

Корректору *Н. Нурбекова*

Терүүгө 03.12.96 берилди. 21.01.97 басууга кол коюлду.

№ 1 офсет кагазы. Офсет менен басылды.

13,0 эсептик басм. таб. Нускасы 2000 даана.

№ 2012-тапшырык.

«АЛЛ-Пресс» компаниясынын компьютеринде терилди.

«Айбек» фирмасы

720040 Бишкек ш. Эркиндик бульвары, 45

Т. Суванбердиев атындагы Кыргызполиграфкомбинаты, 720461, ГСП. Бишкек ш., 5,
Суванбердиев көчөсү, 102.